

Національна академія правових наук України
Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

Науково-практичний журнал

Видається 4 рази на рік

Заснований 2011 р.

№ 3 (31) / 2020

Харків
«Право»
2020

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України (протокол № 6 від 28 вересня 2020 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія KB № 21739-11639 ПР від 24.11.2015 р.

Журнал внесено до переліку наукових фахових видань категорії Б
(наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.)

Журнал внесено до Міжнародних бібліотек та баз даних: European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – **ERIH PLUS**, Норвегія, Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Polish

Scholarly Bibliography (PBN), Academic Research Index – ResearchBib, Index Copernicus (IC), Польща,
<http://www.indexcopernicus.com>

Право та інновації : наук.-практ. журн. / редкол.: С. В. Глібоко та ін. Харків : Право, 2020. № 3 (31). 100 с.

Засновник і видавець

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Редакційна колегія:

Українські фахівці – С. В. Глібоко, кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (головний редактор); Р. В. Шаповал, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (науковий редактор); В. Ю. Уркевич, доктор юридичних наук, професор, Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду; Ю. Є. Атаманова, доктор юридичних наук, доцент, НДІ інтелектуальної власності НАПрН України; С. М. Прилико, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; А. П. Гетьман, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; В. М. Пашков, доктор юридичних наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; І. В. Яковюк, доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; М. І. Іншин, доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; О. Я. Трагнюк, кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; А. М. Любич, кандидат юридичних наук, вчений секретар, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (відповідальний секретар); В. С. Мілаш, доктор юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; Н. М. Внукова, доктор економічних наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; О. М. Ярошенко, доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Х. В. Солнцева, кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; Г. Л. Знаменський, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; Ю. В. Георгієвський, доктор юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; М. В. Троцька, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права, Полтавський юридичний інститут Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; А. О. Гаркуша, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського і фінансового права, Полтавський юридичний інститут Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; К. О. Токарева, кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; О. В. Розгон, кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Іноземні фахівці – Кирилл Томашевський, кандидат юридичних наук, доцент, Білоруський державний університет (Білорусь); Вільям Еліот Батлер, доктор права, Школа права Університету штату Пенсильванія (США); Csaba Varga, професор, Інститут правових досліджень Угорської Академії наук (Угорщина); Snieguolė Matulienė, доктор, Університет імені Миколаса Ромеріса (Литва); Томас Дауліс, доктор, професор, Вільнюський університет, Юридичний факультет (Литва); Яніс Граціс, доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу підприємництва та бізнес-інформатики, Банківський інститут вищої освіти (Латвія); Вітольдс Захарс, доктор юридичних наук, професор, начальник юридичного департаменту Даугавпільського університету (Латвія); Маріана Петрова, доктор економічних наук, професор, Університет Велико Тирново (Болгарія); Николай Проданов, заступник міністра юстиції, доктор наук (право), доктор наук (історія) (Болгарія).

Випускаючий редактор: А. В. Стріжкова
Комп'ютерна верстка: А. Г. Якішина

Адреса редакційної колегії:
61002, Харків, вул. Чернишевська, 80,
НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України
Тел.: (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Сайт: ndipzir.org.ua

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development

LAW AND INNOVATIONS

Scientific and Practical Journal

Published 4 Times a Year

Founded 2011

№ 3 (31) / 2020

Kharkiv
«Pravo»
2020

*Recommended for publication by the Academic Council Scientific and Research Institute
of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine
(protocol № 6 of 28.09.2020).*

Certificate of state registration
Series KV № 21739-11639 PR of 24.11.2015

The journal was included into the list of scientific professional editions group B
(Ministry of Education and Science of Ukraine order № 409 of 17 March 2020)

Contributed to the International Scientometrics
database and libraries – European Reference Index for
the Humanities and the Social Sciences – **ERIH**
PLUS, Norway, Matrix for the Analysis of Journals –

MIAR, Polish Scholarly Bibliography (PBN), Academic Research Index – ResearchBib, Index Copernicus (IC), Poland,
<http://www.indexcopernicus.com>

Law and Innovations : Scient.-Pract. Journal / edit. S. V. Glibko and others. Kharkiv: Pravo, 2020. № 3 (31). 100 p.

Founder and Publisher

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editorial board:

Ukrainian specialists – S. V. Glibko, PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine (chief editor); R. V. Shapoval, 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University (scientific editor); V. U. Urkevych, 2nd PhD, Professor, Court of Cassation within the Supreme Court; Yu. Ye. Atamanova, 2nd PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Intellectual Property of National Academy of Law Sciences of Ukraine; S. M. Prilipko, 2nd PhD, Professor, Academic of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; A. P. Getman, 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; V. M. Pashkov, 2nd PhD, Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; I. V. Yakovuk, 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; M. I. Inshin, 2nd PhD, Professor the Taras Shevchenko National University of Kyiv; O. I. Tragniuk, PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; A. M. Liubchych, PhD, Scientific Secretary of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine (executive secretary); V. S. Milash, 2nd PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; G. P. Klimova, 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; N. M. Vnukova, 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; O. M. Yaroshenko, 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; K. V. Solntseva, PhD, the Yaroslav Mudryi National Law University; A. V. Strizhkova, PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; H. L. Znamenskyi, 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; I. V. Georgiievskiy, 2nd PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; M. V. Trotska, PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; O. A. Harkusha, PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; K. O. Tokarieva, PhD, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine; O. V. Rozghon, PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine.

Foreign specialists – Kirill Tomashevski, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, the Belarusian State University (Belarus); William E. Butler, J.D., Professor of Law of the Dickinson School of Law, Pennsylvania State University (USA); Csaba Varga, Professor of Law, Institute for Legal Studies of the Hungarian Academy of Sciences (Hungary); Snieguolė Matulienė, Doctor of Law, Mykolas Romeris University (Lithuania); Tomas Davulis, Professor, University of Vilnius Faculty of Law (Lithuania); Jānis Grasis, Uzņēmējdarbības un biznesa informātikas katedras vadītājs Asociētais profesors Banku augstskola (Latvia); Witolds Zahars, Doctor of Law, Professor, Head of Legal Department Daugavpils University (Latvia); Mariana Petrova, Doctor of Economy, Professor, Veliko Tarnovo University (Bulgaria); Nikolay Prodanov, Deputy Minister of Justice, Doctor of Sciences (Law), Doctor of Sciences (History) (Bulgaria).

Commissioning Editor: A. V. Strizhkova
Desktop publishing: A. H. Yakshyna

Address of the Editorial Board

61002, Kharkiv, st. Chernyshevskaya, 80
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development
Tel.: + 38 (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Website: ndipzir.org.ua

ЗМІСТ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

КОХАН В. П. Цифровизация деятельности Пенсионного Фонда Украины	7
ПЕТКЕВИЧ А. С. Инновационная функция государственного управления.....	13
КОРНИЄНКО Г. С. Аграрні інновації як чинник становлення національного агробізнесу.....	18
ПАСМОР Ю. В., КУЛИК М. М. Інформаційні технології та ресурси open science: бібліометричне, наукометричне бачення	24
ЗАВАДСЬКА А. Т. Щодо інформаційно-комунікативної взаємодії суб'єктів інноваційного процесу: національний та міжнародний досвід	34

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПРАВА ЄС

МАРИНІВ І. І. Роль Європейського омбудсмена щодо захисту прав громадян ЄС та забезпечення належного управління інституційного механізму Європейського Союзу	38
---	----

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, ПРОЦЕСУ І ПОДАТКОВОГО ПРАВА

ВОВК Ю. Є. Інститут дискреції суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві	46
ВОДОРЄЗОВА С. Р. Деякі міркування щодо застосування заходів впливу за правопорушення в інформаційній сфері	52
ТОКАРЄВА К. О. Правове регулювання «доступних кредитів 5-7-9 %» в Україні	60
КОТЕНКО А. М. До питання вичерпності дії наказу про проведення перевірки	66
КОЛІСНИК А. С. Правове регулювання фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.....	71

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ У СФЕРІ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КУКСІН С. Ю. До питання юридичних гарантій при поновленні на роботі.....	78
СОЛОВ'ЙОВ О. В. Правові принципи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.....	83

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

ПОПОВА С. О. Підстави виникнення особистих немайнових прав юридичних осіб	90
--	----

Інформація для авторів	96
-------------------------------------	----

CONTENT

LEGAL PROVISION OF THE FUNCTIONING OF THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM AND DIGITAL TRANSFORMATION IN MODERN CONDITIONS

KOKHAN V. P. Digitization of activities of the pension fund of Ukraine	7
PETKEVICH A. S. Innovative function of state governance	13
KORNIYENKO G. S. Agricultural innovations as a factor in the formation of national agribusiness	18
PASMOR Yu. V., KULYK M. M. Information technologies and resources of open science: bibliometric, scientometric vision	24
ZAVADSKA A. T. On informational-communicative interaction of subjects of innovation process: national and international experience	34

TOPICAL ISSUES OF INTERNATIONAL LAW AND EU LAW

MARYNIV I. I. The role of the European ombudsman in protecting the rights of EU citizens and ensuring the good governance of the institutional mechanism of the European Union	38
--	----

CURRENT PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE AND TAX LAW

VOVK Yu. Ye.....	46
Institute of discretion of the subject of authority in administrative judiciary	
VODORIEZOVA S. R. Some considerations on the application of measures of influence for offenses in the informational field.....	52
TOKARIEVA K. O. Legal regulation of «available loans 5-7-9%» in Ukraine	60
KOTENKO A. M. On the issue of exhaustiveness of the inspection order	66
KOLISNYK A. S. Legal regulation of financial control over the activities of business entities.....	71

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF RIGHTS IN LABOR AND SOCIAL SECURITY

KUKSIN S. YU. On the question of legal warranties when renewing at work.....	78
SOLOVIOV O. V. Legal principles of social insurance against an accident at work and an occupational disease.....	83

DEVELOPMENT TRENDS OF CIVIL LAW

POPOVA S. O. The basis of the appearance of personal non-property rights of legal entities.....	90
--	----

Information for authors.....	96
------------------------------	----

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

КОХАН ВЕРОНИКА ПАВЛОВНА

кандидат юридических наук, старший научний
сотрудник Научно-исследовательского института
правового обеспечения инновационного развития
НАПрН Украины

УДК 346.5(477): 35:681.518

DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-1

ЦИФРОВИЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНСИОННОГО ФОНДА УКРАЇНИ

В статті розглянуті проблеми цифровізації діяльності Пенсійного фонду України на прикладі реалізації цифрових інфраструктур державних (електронних) послуг і електронної ідентифікації громадян. Розглянуті електронні послуги, надавані Пенсійним фондом України, і засоби електронної ідентифікації особи, необхідні для їх отримання. Сформульовані пропозиції щодо покращення функціонування електронних сервісів Пенсійного фонду України.

Ключевые слова: Пенсійний фонд України, електронні послуги, електронна ідентифікація особи.

Постановка проблеми. Швидкий стрибок в цифровому розвитку суспільства означав початок «четвертої промислової революції», яку також називають Індустрією 4.0. В широкому сенсі, Індустрія 4.0 характеризує поточний тренд розвитку автоматизації та обміну даними, який включає в себе кіберфізичні системи, Інтернет Вещей та хмарні обчислення. Індустрія 4.0 представляє собою новий рівень організації виробництва та управління ланцюгом створення цінності протягом усього життєвого циклу випущеної продукції [1]. Індустрію 4.0 найкращим чином характеризує цифровізація всіх економічних та соціальних процесів суспільства.

Цифровізація – це насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами (цифровими технологіями) та налаштування електронно-комунікаційного взаємодіяння між ними [2]. До сучасних цифрових технологій відносять: хмарні технології, Інтернет вещей, штучний інтелект, адитивні технології, безпілотні та мобіль-

ні технології, біометричні, квантові технології, блокчейн, роботизація та кіберсистеми тощо.

Цифровізація економіки країни забезпечується цифровими інфраструктурами, її структурними елементами, основами, під якими розуміються комплекс технологій, продуктів та процесів, що забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережні можливості електронного взаємодіяння, обміну даними тощо. Цифрові інфраструктури розділяються на опорні (жорсткі) та сервісні (м'які) [3].

До опорних (жорстких) інфраструктур належать:

фіксована інфраструктура широкополюсного доступу в інтернет (ШПД): магістральні, дистрибуторські та локальні мережі, вузли обміну трафіком та подібне;

мобільна інфраструктура зв'язу та широкополюсного доступу (3G, 4G, 5G);

радіоінфраструктура (LoRaWan тощо) для проєктів Інтернету вещей (сенсори, датчики тощо);

радиоинфраструктура (прежде всего Wi-Fi на уровне городов, поселков, различных заведений туристических объектов пр.);

инфраструктура спутниковой связи;

вычислительная инфраструктура (т.н. облачная, или виртуализированная инфраструктура);

инфраструктура кибербезопасности.

К сервисной (мягкой) инфраструктуре относятся:

инфраструктура идентификации и доверия (citizen ID, Bank ID, mobile ID)

инфраструктура открытых данных;

инфраструктура государственных услуг (e-government)

инфраструктура интероперабельности (API, стандарты европейской ISA)

инфраструктура e-коммерции и e-бизнеса (e-contract, e-invoicing, e-logistics)

транзакционно-процессинговая инфраструктура (онлайн-платежи, инструменты cashless, сервисы fintech)

инфраструктура жизнеобеспечения (цифровые медицинские, образовательные, транспортные, логистические и другие системы, системы общественной безопасности);

геоинформационная инфраструктура (привязки цифровых данных в пространственных объектах);

промышленные цифровые инфраструктуры (Индустрия 4.0).

Цель статьи – рассмотреть проблемы цифровизации деятельности Пенсионного фонда Украины на примере правового регулирования и реализации цифровых инфраструктур государственных (электронных) услуг и электронной идентификации граждан в сфере пенсионного обеспечения.

Анализ последних публикаций. Проблематика цифровизации деятельности органов государственной власти, в том числе электронных услуг, ими предоставляемых, исследовалась в работах украинских ученых Драчук Ю. А., Михайлюк Я., Чукут С. А., Полярная В. Л., Рябец В. В.

Основной материал. Цифровизация деятельности Пенсионного Фонда Украины выражается в обеспечении предоставления гражданам электронных услуг в сфере пенсионного обеспечения и ведения учета лиц, подлежащих общеобязательному государственному социальному страхованию. Этот вывод можно сделать, анализируя Положение о Пенсионном фонде Украины, согласно которому основными задачами Пенсионного фонда Украины являются [4]:

реализация государственной политики по вопросам пенсионного обеспечения и ведения учета лиц, подлежащих общеобязательному государственному социальному страхованию;

внесение предложений Министру социальной политики по обеспечению формирования государственной политики по указанным вопросам;

исполнения других предусмотренных законом задач.

Правовой основой внедрения и развития государственных электронных услуг является Концепция развития системы электронных услуг в Украине на 2016-2020 годы [5]. В этом документе заложены основы государственной политики в этой области и предусмотрен соответствующий комплекс мероприятий по их внедрению. Так, в Концепции дано определение электронной услуги как административной и иной публичной услуги, предоставляемой субъекту обращения в электронной форме с помощью средств информационных, телекоммуникационных, информационно-телекоммуникационных систем.

С 2019 года в Украине изменился вектор развития электронных услуг. Отныне в соответствии с Планом мероприятий по реализации Концепции развития системы электронных услуг в Украине на 2019-2020 годы [6] в Украине, кроме собственно создания электронных услуг, необходимо также обеспечить их развитие путем оптимизации (объединения) оказания услуг «по жизненным и бизнес-ситуациям». Курс законодателя на оптимизацию электронных государственных услуг по жизненным и бизнес-ситуациям, на наш взгляд, будет способствовать максимально быстрому, комфортному и доброжелательному предоставлению административных и социальных услуг населению страны.

Системная работа по переходу к оказанию услуг «по жизненным и бизнес - ситуациям» в Украине только началась. На законодательном уровне не сформированы понимание понятий «жизненная и бизнес-ситуация» и подходы к ним. Отсутствие теоретического основания оптимизации безусловно затрудняет развитие электронных государственных сервисов, поскольку на практике объединение электронных услуг «по жизненным и бизнес - ситуациям» способствовало бы типизации электронных услуг и упрощению как их предоставления государственными органами, так и получения электронных услуг для граждан.

У Пенсионного фонда Украины на сайте есть собственный портал электронных услуг, которые, на момент написания этой статьи сгруппированы не по видам выплат, предоставляемых органом государственной власти, а по категориям получателей.

По категории получателей все электронные услуги ПФУ подразделяются на услуги пенсионерам, застрахованным лицам и страховщикам [7].

1. Электронные услуги для пенсионера на веб-портале электронных услуг Пенсионного фонда Украины после регистрации на портале:

запрос на получение электронных документов (справка о доходах пенсионера для субсидии; справка о доходах пенсионера; индивидуальные сведения о застрахованном лице (справка ОК-5); выписка из Реестра застрахованных лиц (РЗО). Результатом получения услуги является передача документа в виде pdf-справки и электронного документа, подписанного электронной цифровой подписью ПФУ, который согласно действующему законодательству является аналогом бумажного документа, подписанного ответственным лицом в органе ПФУ;

подача заявления на внесение изменений в электронное пенсионное дело;

просмотр электронного пенсионного дела. На просмотр предоставляются следующие данные:

- основные данные (номер пенсионного дела/лицевого счета, дата открытия лицевого счета, вид пенсии, орган ПФУ, назначивший пенсию, дата назначения);

- адресные данные (адрес регистрации и адрес фактического места проживания);

- справка о зарплате, учтенной при назначении/перерасчете пенсии;

- справка о стаже, учтенном для определения права на пенсию;

- справка о стаже, учтенном для расчета пенсии.

просмотр обращений, поданных лицом в органы ПФУ;

представление заявлений на назначение, перерасчет пенсии;

запрос на подготовку бумажных документов;

запрос на получение документов;

запрос на получение электронных документов;

запись на прием в органы ПФУ;

получение информации о себе из Электронного реестра листков нетрудоспособности (ЭРЛН);

получения сведений о себе из Реестра застрахованных лиц ПФУ (РЗО);

подача жалоб на действия сотрудников ПФУ.

2. Электронные услуги для застрахованного лица на веб-портале электронных услуг Пенсионного фонда Украины после регистрации на портале:

получение сведений о себе из Реестра застрахованных лиц ПФУ (РЗО);

просмотр обращений, поданных лицом в органы ПФУ;

запрос на подготовку бумажных документов;

запрос на получение документов;

запрос на получение электронных документов;

запись на прием в органы ПФУ;

получение информации о себе из Электронного реестра листков нетрудоспособности (ЭРЛН);

подача жалоб на действия сотрудников ПФУ.

3. Электронные услуги для страховщика на веб-портале электронных услуг Пенсионного фонда Украины) после регистрации на портале:

просмотр данных страховщика из Единого реестра страхователей;

просмотр отчетных ведомостей страховщика;

запись на прием в органы ПФУ;

подача жалоб на действия сотрудников ПФУ;

запрос на подготовку бумажных документов;

запрос на получение электронных документов;

получение информации из Электронного реестра листков нетрудоспособности (ЭРЛН);

внесение изменений в электронное пенсионное дело;

просмотр поданных в ПФУ обращений.

Необходимым условием для обращения и получения государственных электронных сервисов в Украине является использование средств электронной идентификации физических и юридических лиц. Для средств электронной идентификации важны доступность и надежность. Рассмотрим виды электронной идентификации физических лиц, используемые в Украине.

Среди украинских граждан больше всего распространен сервис мобильной идентификации, он является самым простым средством электронной идентификации, кроме того, все государственные электронные услуги, которые сейчас внедряются, уже по умолчанию содержат возможность входа на сайты государственных органов при помощи MobileID [8].

Следующим по распространенности средством электронной идентификации физических лиц является BankID – верификация граждан через украинские банки для предоставления административных и других услуг через Интернет. Идентификация через BankID ничем не отличается от проверки документов в обычном отделении банков. Идентификация с использованием BankID для граждан более проста и популярна, чем использование для этих же целей электронной цифровой подписи, поскольку банковские карты есть у всех граждан. Заметим, что идентификация с помощью BankID может иметь отдельные ограничения относительно пользования электронными сервисами, устанавливаемые банком, предоставляющим услуги по BankID.

К менее популярным видам электронной идентификации граждан, как уже отмечалось, относится электронная цифровая подпись (ЭЦП).

Для получения ряда электронных услуг достаточно зарегистрироваться на веб-портале Пенсионного фонда Украины, однако для большинства услуг условием их получения является наличие у лица ЭЦП.

При отсутствии электронной цифровой подписи для регистрации на портале необходимо обратиться в территориальный орган Пенсионного фонда Украины и оформить заявление на регистрацию (заявление также можно распечатать с сайта, заполнить дома и принести в территориальный орган Пенсионного фонда), имея при себе паспорт и идентификационный код.

При наличии электронной цифровой подписи визит в территориальный орган Пенсионного фонда не требуется, регистрация осуществляется через портал.

Отметим, что на портале электронных услуг Пенсионного фонда Украины предусмотрено, что в будущем можно будет осуществить вход в свой личный кабинет не только с использованием ЭЦП, но и с помощью электронного пенсионного удостоверения и токена, и за GOV ID. Отдельно расскажем о GOV ID - интегрированную систему электронной идентификации [9]. Система объединяет всех поставщиков услуг электронной идентификации: электронная подпись, BankID (Национальный Банк Украины), MobileID.

По заказу Пенсионного фонда был проведен опрос среди украинских граждан по внедрению электронных сервисов Фонда. Данные опроса были обнародованы 14 февраля 2020 года на сайте Пенсионного фонда Украины [10]

Результаты исследования показывают, что около 60% украинских граждан знают о сервисах, внедряемых Пенсионным фондом в течение последних лет. Наиболее популярным является личный кабинет на веб-портале электронных услуг Фонда. О нем известно и им пользуется 87,2% опрошенных. 78% респондентов заинтересовались возможностью оформить пенсию «в одно касание» через личный кабинет. К сожалению, среди задач проведенного исследования мнения потребителей электронных услуг, не было задачи выявить проблемы, с которыми

граждане сталкиваются чаще всего при пользовании услугами, предоставляемых Пенсионным фондом Украины,

Выводы и перспективы. Анализируя услуги Пенсионного фонда Украины, доступные в онлайн-формате, на первый взгляд, кажется, что нет необходимости посещать территориальные органы ПФУ самостоятельно, тратя время в очередях, поскольку можно заказать и получить услугу онлайн. Однако, для того, чтобы получить услугу в онлайн-формате, во-первых, необходимо иметь навыки работы с компьютером и сетью Интернет, во-вторых, получить электронную цифровую подпись, поскольку без этого ряд услуг на веб-портале недоступны, можно заказать получение услуги, однако за результатом услуги придется идти в отделение ПФУ, в-третьих, при отсутствии ЭЦП необходимо обратиться в отделение фонда для получения логина и пароля от веб-портала для первичной регистрации в качестве пользователя услуг.

Для улучшения состояния внедрения и функционирования электронных сервисов Пенсионного фонда Украины, рекомендуется:

провести исследование использования электронных услуг ПФУ среди граждан с целью выявления наиболее востребованных услуг и проблем, с которыми сталкиваются граждане в процессе пользования веб-порталом;

разработать программу и ввести обучающие курсы для населения в целях повышения компьютерной грамотности граждан по пользованию электронными услугами ПФУ, в рамках которых предоставлять общую информацию по работе в сети Интернет, обучать, как зарегистрироваться на веб-портале ПФУ и получить ЭЦП, как пользоваться веб-порталом;

предусмотреть в отделениях ПФУ регулярную демонстрацию пользования веб-порталом ПФУ и преимуществ обращения за онлайн-услугами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Четвертая промышленная революция. Популярно о главном технологическом тренде XXI века. URL: <http://www.tadviser.ru/a/371579>.
2. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: затв. розпорядженням Кабінету міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-2018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.
3. Український Інститут Майбутнього. Україна 2030 – країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-1>.
4. Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF>.
5. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. С. 259. Ст. 3234.

6. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019-2020 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. № 37-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/KR190037.html.
7. Портал електронних послуг Пенсійного фонду України. URL: <https://portal.pfu.gov.ua>.
8. Е-урядування – ключ до реформ в Україні. URL: https://galinfo.com.ua/articles/euryaduvannya__klyuch_do_reform_v_ukraini_307023.html.
9. Інтегрована система електронної ідентифікації. URL: <https://id.gov.ua/>.
10. 60% українських громадян обізнані з новими сервісами, які впроваджує Пенсійний фонд, – результати дослідження. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2120780-60-ukrayinskyh-gromadyan-obiznani-z-novymy-servisamy-yaki-vprovadzhuye-pensijnij-fond-rezultaty-doslidzhennya/>.

REFERENCES

1. Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya. Populyarno o glavnom tekhnologicheskom trende XXI veka. URL: <http://www.tadviser.ru/a/371579> [in Russian].
2. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: zatv. rozporiadzhenniam Kabinetu ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 r. № 67-2018-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> [in Ukrainian].
3. Ukrainskyi Instytut Maibutnoho. Ukraina 2030 – kraina z rozvynutoiu tsyfrovou ekonomikou. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-1> [in Ukrainian].
4. Polozhennia pro Pensiinyi fond Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.07.2014 r. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
5. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini: zatv. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.11.2016 r. № 918-r. (2016). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, №99, 259, art. 3234* [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini na 2019-2020 roky: zatv. rozporiadzhenniam Kabinetu ministriv Ukrainy vid 30.01.2019 r. № 37-r. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/KR190037.html [in Ukrainian].
7. Portal elektronnykh posluh Pensiinoho fondu Ukrainy. URL: <https://portal.pfu.gov.ua> [in Ukrainian].
8. E-urядування – ключ до реформ в Україні. URL: https://galinfo.com.ua/articles/euryaduvannya__klyuch_do_reform_v_ukraini_307023.html.
9. Інтегрована система електронної ідентифікації. URL: <https://id.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. 60% українських громадян обізнані з новими сервісами, які впроваджує Пенсійний фонд, – результати дослідження. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2120780-60-ukrayinskyh-gromadyan-obiznani-z-novymy-servisamy-yaki-vprovadzhuye-pensijnij-fond-rezultaty-doslidzhennya/> [in Ukrainian].

КОХАН ВЕРОНІКА

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

У статті розглянуті проблеми цифровізації діяльності Пенсійного фонду України на прикладі реалізації цифрових інфраструктур державних (електронних) послуг і електронної ідентифікації громадян. Розглянуто електронні послуги, що надаються Пенсійному фондом України, та кошти електронної ідентифікації особистості, необхідні для їх отримання. Сформульовано пропозиції щодо поліпшення функціонування електронних сервісів Пенсійного фонду України.

Ключові слова: Пенсійний фонд України, електронні послуги, електронна ідентифікація особистості.

KOKHAN VERONIKA

PhD, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

DIGITIZATION OF ACTIVITIES OF THE PENSION FUND OF UKRAINE

Problem setting. A rapid leap in the digital development of society marked the beginning of the “fourth industrial revolution”, also called Industry 4.0. In a broad sense, Industry 4.0 characterizes the current trend in the development of automation and data sharing, which includes cyber-physical systems, the Internet of Things and cloud computing. Industry 4.0 is a new level of production and value chain organization throughout the entire product lifecycle.

Digitalization is the saturation of the physical world with electronic-digital devices, means, systems (digital technologies) and the establishment of electronic-communication interaction between them.

Analysis of recent researches and publications. The problem of the functioning of electronic administrative services was the interest of leading scientists Y.A. Drachuk, Y.A. Mikhailuk, S.A. Chukut, V.L. Polarnaya, V.V. Ryabets.

Target of research. The purpose of the article is to consider the problems of digitalization of the Pension Fund of Ukraine on the example of legal regulation and implementation of the features of electronic services and electronic identification of citizens.

Article’s main body. The digitalization of the Pension Fund of Ukraine is expressed in providing citizens with the provision of electronic services in the field of pension provision and keeping records of persons subject to compulsory state social insurance.

The legal basis for the implementation and development of state electronic services is the Concept for the development of electronic services in Ukraine for 2016-2020. This document laid the foundations of state policy in this area and provides an appropriate set of measures for their implementation.

The Pension Fund of Ukraine has its own portal of electronic services on the website, which, unfortunately, is not grouped by type of payment provided by the government, but by the category of recipients. By the category of recipients, all electronic services of PFCs are divided into services for pensioners, insured persons and insurers.

A prerequisite for applying and receiving state electronic services in Ukraine is the use of electronic identification of individuals and legal entities.

Among Ukrainian citizens, the most common is the mobile identification service, it is the simplest means of electronic identification, in addition, all state electronic services that are currently being implemented already by default contain the ability to log in using MobileID.

The next most widely used means of electronic identification of individuals is BankID - verification of citizens through Ukrainian banks to provide administrative and other services via the Internet. The less popular types of electronic identification of citizens, as already noted, is electronic digital signature.

Conclusions and prospects for the development. In order to receive the service in an online format, firstly, you need to have computer and Internet skills, and secondly, you need to receive an electronic digital signature, because without this a number of services are not available on the web portal, you can order a service, however, the result of the service will have to go to the PFU office, and thirdly, in the absence of an EDS, you must contact the fund office to obtain a login and password from the web portal for initial registration as a user of services.

To improve the implementation and functioning of electronic services of the Pension Fund of Ukraine, it is recommended:

conduct a study on the use of electronic services of PFCs among citizens in order to identify the most popular services and problems that citizens face in the process of using the web portal;

to develop a program and introduce training courses for the population in order to increase the computer literacy of citizens on the use of electronic services of PFCs, within which they provide general information on working on the Internet, teach how to register on the PFU web portal and receive digital signatures, how to use the web portal;

provide for regular demonstrations of the use of the PFU web portal and the benefits of applying for online services in PFC offices.

Keywords: Pension Fund of Ukraine, electronic services, electronic identification.

ИННОВАЦИОННАЯ ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье исследуется государственное управление как отдельный вид государственной деятельности и общественные отношения, которые возникают в процессе осуществления инновационной деятельности. Обозначена актуальность инновационного развития государства и необходимость государственного воздействия на него.

Автором рассмотрены функции государственного управления, определяемые современными авторами. Обозначена новая функция государственного управления с целью стимулирования инновационной деятельности – инновационная. Выявлены характеристики инновационной функции такие как правовой, экономический, индивидуальный и сознательно-волевой характер отношений.

Сделаны выводы и предположения о создании институтов для обеспечения данной функции.

Ключевые слова: инновации, инновационный процесс, государственное управление инновациями, инновационная функция.

Постановка проблемы. На современной стадии развития мировой экономики фундаментальное значение имеет инновационная составляющая экономического роста и повышения конкурентоспособности продукции государства на мировых рынках.

В настоящее время в мире сформировалась практика применения научных изобретений, технологий и идей не только для разработки новых приборов, товаров, транспорта, но и для снижения материало- и ресурсоемкости в производственной сфере, оптимизации производственных процессов, упрощения вывода товаров на рынок. Эта практика возникла благодаря появлению новых социальных отношений, получивших название инновационной деятельности, что позволяет говорить о создании более высокого уровня условий и качества жизни для основного потребителя данной деятельности – человека.

Развитые и развивающиеся страны практически сформировали курс на свою национальную инновационную экономику. Инновации лежат в основе научно-технического прогресса, а также в основе современного течения экономного использования природных ресурсов.

В настоящее время во всех сферах общественных отношений, где существует потребность и уже внедряются инновации, есть необходимость совершенствования целенаправленного воздействия на этапы и составляющие инновационной деятельности.

Анализ предыдущих публикаций по тематике. В юридической литературе можно встретить различные определения и характеристики понятия

«функция государственного управления». Положения о функциях государственного управления освещены в работах Н. И. Глазуновой, Р. В. Голощапова, А. Н. Крамника, Е. К. Борисовой, Л. В. Сморгунова, Ю. А. Тихомирова. Тем не менее, некоторые вопросы поставленной проблемы все еще нуждаются в освещении.

Цель исследования. С нашей точки зрения основной уровень воздействия на инновационные процессы с целью их максимального развития и контроля — это уровень государственного управления. Поэтому исследование функций государственного управления, его отдельных элементов и влияния на инновационные процессы представляется актуальным и своевременным.

Изложение основного материала. Государственное управление определяется как отдельный вид государственной деятельности, направленный на исполнение правовых актов путём осуществления материально-технических, распорядительных и организационных действий посредством воздействия управляющих структур на управляемые, с целью направления управляемых в желаемое государство, а также обществом русло. Функция «управляющего» выполняется от имени государства органами государственного управления. Такому роду управления присущ государственно-властный характер, но это не обозначает, что применяются исключительно методы прямого принуждения, также широко применяется и «безвластный» метод, такой как организационный [5, с. 10].

Цели и задачи государственного управления имеют ориентацию на финальный, конечный результат, а процесс их достижения реализуется посредством выполнения функций. Функция представляет собой направленное воздействие на объект управления, что включает в себя сущность и смысл государственного управления делами общества.

Функции государственного управления в своей совокупности образуют управленческий цикл, который реализуется от стадии постановки задачи до момента ее исполнения. Посредством реализации функций на различном уровне государственного управления у органов государственного управления возникают разного рода компетенции, которые строго регламентированы.

В научной литературе выделяют следующие функции государственного управления:

- 1) Внутренние функции: экономическая, социальная, нормативно-правовая, экологическая.
- 2) Внешние функции: оборонная, дипломатическая, внешнеэкономическая, внешнеполитическая, кооперация в поиске решений мировых проблем.
- 3) Политические функции.
- 4) Универсальные управленческие функции.
- 5) Специфические функции: прогнозирование и планирование, координация, регулирование, контроль, мотивация [1, с. 52].

Другие современные авторы выделяют иную классификацию и видение функций государственного управления. Так, Глазунова выделяет следующие функции: базовые функции (гарантирование безопасности и сохранности суверенитета государства, создание и регулирование нормативно-правовой системы, обеспечение функционирования всех сфер общественной жизнедеятельности общества, гарантирование правовой защиты, обеспечение государственных интересов на мировой арене); функции, которые действуют в определенный промежуток времени (формирование государственности, создание организационно-правовых структур, образование и контроль за новыми институтами и др.), дополнительные функции (компенсация социальных дефицитов и регулирование экономического дисбаланса в обществе) [2, с. 100].

Также выделяют следующую классификацию функций: основные (основная направленность – удовлетворение потребностей общества), дополнительные (находят своё отражение в непосредственной организации деятельности властных структур), командные (направлены на осуществление и координацию административной политики) [3, с. 17].

Функции государственного управления с точки зрения Голощапова представляются следующим образом:

1) Институциональная. Посредством данной функции распределяются властные полномочия для решения государственных задач между государственными институтами (социально-экономическими, гражданскими, политическими).

2) Регулятивная. Посредством реализации норм и законов регулируется поведение всех участников государственного управления.

3) Целеполагающая. Происходит реализация программ, которые поддерживаются общественным большинством, а также разработка и поддержка выбранных путей социально-экономического и политического развития.

4) Функциональная. В лице ведущих отраслей государства реализуется поддержка всей хозяйственной инфраструктуры.

5) Идеологическая. В государстве формируется и поддерживается общенациональная идея [4, с. 77].

Таким образом, в современной науке еще не выделяется такая управленческая функция как инновационная. Очевидно, данная функция объективно существует и требует внимания при осуществлении исследований проблем и перспектив развития государственного управления и его воздействия на инновационные процессы.

Государственное управление инновациями представляет собой деятельность государственных органов, направленная на создание условий для получения инновационных продуктов и процессов путем поддержки субъектов хозяйствования на всех этапах создания востребованных пользователями инноваций, включая фундаментальные и прикладные научные исследования, маркетинговый анализ, внедрение, распространение и доработки на основании обратной связи [6, с. 21].

Происходящие процессы в данной группе общественных отношений получили название инновационных и представляют собой с нашей точки зрения процессы, активно реализующиеся в современном обществе, которые состоят в получении и коммерциализации новых технологий, изобретений, решений административного, финансового характера. Данные процессы с нашей точки зрения также оказывают значительное воздействие на иные группы общественных отношений. Особенностью данных процессов является то, что они не заканчиваются на стадии внедрения нового продукта на рынок, а продолжается в процессе распространения продукта.

Инновационным правоотношением присущи следующие характеристики:

1) Правовой характер отношений. Субъекты инновационных отношений несут ряд взаимных прав и обязанностей; при реализации инновационной продукции фирмы действуют в рамках договора, а следовательно, закона; охрана прав интеллектуаль-

ной собственности на результаты инновационной деятельности осуществляется в рамках законодательства.

2) Экономический характер отношений. При доведении нового инновационного продукта до потребителя, в процессе создания и использования продукта реализуется экономическая сторона инновационных отношений. Некоторые авторы относят инновационные отношения к частному случаю экономических отношений, так как видится, что участники экономических отношений реализуют новаторскую активность.

3) Индивидуальный характер. Специфический характер данных отношений предполагает, что каждый конкретный субъект действует на конкретный объект в каждом конкретном случае.

4) Сознательно-волевой характер. Инновационные отношения возникают на базе волеизъявления субъектов и осознанно.

Полагаем, что инновационные процессы и инновационная сфера общественных отношений являются относительно новой сферой правоотношений, и, соответственно, в рамках теории государственного управления актуальной становится задача изучения указанной сферы и формирование основных положений и взаимосвязей в этом предмете изучения. Соответственно, мы можем констатировать о появлении новой функции государства – инновационной функции, определить которую можно как управление инновационными процессами с точки зрения властного воздействия путем реализации инновационной стратегии и тактики, выбранной обществом, а также регулирование инновационных общественных отношений.

Одной из главных особенностей инновационной функции государства является направленность такого рода деятельности властных структур на повышение экономического развития в стране, последствием которого происходит улучшение уровня жизни граждан. Посредством стимулирования инновационной активности общества повышается уровень конкурентоспособности продукции внутри страны, а также за ее пределами. При проявлении политикой государства научной направленности, внутренний рынок наполняется наукоемкой продукцией, что способствует повышению статуса государственной политики на международном уровне.

Также важно отметить, что при выполнении государством активной поддерживающей инновацион-

ной функции, при которой происходит создание новых инновационных продуктов, некоторые слои населения, которым ранее какой-либо продукт мог быть недоступен по финансовым или другим причинам, получают к ним доступ.

Благодаря эффективной реализации инновационной функции государством происходит сбалансированное развитие других немаловажных сфер жизни общества. Так, развивается научный сектор, образовательный, сектор экономики, направленный на высокотехнологичное производства. При тесной взаимосвязи всех указанных областей хозяйствования общества выполняется появление инновации, ее распространение и последующее внедрение в производство и реализация. Благодаря координированию вышеуказанных связей формируется база для активного взаимодействия между сферой образования, наукой, государством и бизнесом.

Одной из особенностей инновационной функции государства является ее влияние на повышение уровня образования и науки в стране, а следовательно повышается качество кадрового состава на предприятиях страны, растёт уровень образования специалистов создающих национальный продукт.

Также одним из немаловажных факторов, почему стоит обратить особое внимание государству на качественную реализацию инновационной функции, заключается в том, что по результатам ее осуществления государство принимает облик стабильности и устойчивости. Посредством направленности на вышеупомянутые положительные результаты проведения инновационной функции также повышается и безопасность страны.

Выводы. Таким образом, считаем целесообразным дополнить систему функций государства особой функцией государственного управления – инновационной, которая будет способствовать развитию инновационной среды, и максимально обеспечит взаимодействие государства, бизнеса и общества с целью достижения взаимовыгодных целей.

Появление отдельной функции предполагает необходимость формирования системы новых институтов государственного управления этапами инновационного процесса. Полагаем целесообразным образовать централизованный орган по развитию инноваций, подразделения при каждом отраслевом министерстве и в органах местного самоуправления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонова Н. Б., Захарова Л. М., Вечер Л. С. Теория и методология государственного управления: курс лекций / под ред. Н. Б. Антонова. Минск: Акад. Упр. При Президенте. Республика Беларусь, 2005. 231 с.
2. Глазунова Н. И. Государственное и муниципальное управление: учеб. пособие. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 560 с.

3. Государственное управление и политика / под ред. Л. В. Сморгунова. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербург, 2002. 564 с.
4. Голощапов Р. В. Государственное управление: учеб. пособие Хабаровск: ДВАГС, 2005. 183 с.
5. Крамник А. Н. Исполнительная власть и государственное управление. *Юстиция Беларуси*. 2011. № 11. С. 9-11.
6. Петкевич А. С. Понятие и сущность государственного управления инновационными процессами в Республике Беларусь. *Право и инновации*. 2019. № 3 (27). С. 20-24.

REFERENCES

1. Antonova N. B., Zakharova L. M., Vechev L. S. (2005). *Teoriya i metodologiya gosudarstvennogo upravleniya*. N. B. Antonov (Ed.). Minsk: Akad. Upr. Pri Prezidente. Respublika Belarus [in Russian].
2. Glazunova N. I. (2006). *Gosudarstvennoye i munitsipalnoye upravleniye*. Moskva: TK Velbi. Izd-vo Prospekt [in Russian].
3. *Gosudarstvennoye upravleniye i politika*. L. V. Smorgunov (Ed.). (2002). Sankt-Peterburg: Izd-vo Sankt-Peterburg [in Russian].
4. Goloshchapov R. V. (2005). *Gosudarstvennoye upravleniye: ucheb. posobiye Khabarovsk: DVAGS* [in Russian].
5. Kramnik A. N. (2011). *Ispolnitelnaya vlast i gosudarstvennoye upravleniye. Yustitsiya Belarusi - Justice of Belarus, 11, 9-11* [in Russian].
6. Petkevich A. S. (2019). *Ponyatiye i sushchnost gosudarstvennogo upravleniya innovatsionnymi protsessami v Respublike Belarus. Pravo i innovatsii - Law and Innovation, 3 (27), 20-24* [in Russian].

ПЕТКЕВИЧ ОЛЕКСАНДРА

здобувач, Білоруський державний економічний університет (м. Мінськ, Білорусь)

ІННОВАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті досліджується державне управління як окремий вид державної діяльності. Розглянуто функції державного управління і позначена нова функція державного управління з метою стимулювання інноваційної діяльності - інноваційна.

Автором розглянуті функції державного управління, які виділяються сучасними авторами. Визначено нову функцію державного управління з метою стимулювання інноваційної діяльності – інноваційна. Виявлені характеристики інноваційної функції, зокрема, такі як правовий, економічний, індивідуальний та свідомо-вольовий характер відносин.

Зроблені висновки та пропозиції щодо створення інститутів для забезпечення цієї функції.

Ключові слова: інновації, інноваційний процес, державне управління інноваціями, інноваційна функція.

PETKEVICH ALEXANDRA

candidate for a degree PhD, Belarusian state economic university (Minsk, Belarus)

INNOVATIVE FUNCTION OF STATE GOVERNANCE

Problem setting. At the current stage of global economic development, innovations play a significant role not only at the industries level but also at the state level of national economies. Innovations make companies and countries significantly more competitive at the global market at the same time increasing local economies' status.

Analysis of recent researches and publications. In order to identify functions of state governance theoretical papers of numerous authors were carefully studied. Innovation function was not stated in the studied works. The provisions on the functions of public administration are highlighted in the works of N.I. Glazunova, R.V. Goloshchapova, A.N. Kramnik, E.K. Borisova, L.V. Smorgunova, Y.A. Tikhomirov. Nevertheless, some issues of the posed problem still need to be covered.

Target of research. With the purpose of deep study and further development of innovation activities in the country it was necessary to identify the new function of state governance – innovation function.

Article's main body. Different classification of state governance functions have been analyzed and conclusions and assumptions were made about the new innovation function that was not named before. Because of the significant role of the state in influencing innovation processes, coordinating activities of all interested parties in order to obtain an innovative product it is important to underline the new role and to pay it additional attention in further study of state governance.

Conclusions and prospects for the development. The new innovation function has to be defined in the state governance theoretical study. The goal of state influence on innovation processes should be provision of the most optimal, favorable conditions for the most effective interaction of participants in the innovation process with each other. Thus, we consider it appropriate to create a separate institution for the development of innovative function in the country.

Keywords: innovation, innovation process, state innovation management, innovation function.

АГРАРНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АГРОБІЗНЕСУ

Статтю присвячено визначенню характеристик аграрних інновацій. Встановлено поняття та види аграрних інноваційних правовідносин, надано характеристики аграрних інновацій. Доведено, що аграрні інновації є результатом реалізації об'єкта інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, нових сортів рослин) у сфері агробізнесу, який спрямовано на отримання економічного, соціального, екологічного ефекту.

Ключові слова: аграрні інновації, інвестиції, агробізнес, сільськогосподарська продукція, інноваційні правовідносини.

Постановка проблеми. Агробізнес в Україні є одним з рушіїв стабільного функціонування та подальшого економічного й соціального розвитку, гарантією надійного збереження продовольчої безпеки держави. Успішність та ефективність цього важливого сектору суспільного виробництва залежить від багатьох чинників, зокрема від впровадження новітніх наукових розробок – інновацій – у сферу господарювання відповідного сільськогосподарського товаровиробника. На цьому наголошується і в Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 588-р. Так, одним із напрямів реалізації Стратегії є стимулювання використання інноваційних підходів та технологічних рішень під час виробництва продукції харчової та переробної промисловості [1]. В агробізнесі найбільш часто до застосування інноваційних продуктів звертаються агрохолдинги, які активно використовують, наприклад, дрони, нові сорти рослин порід тварин, різноманітні біотехнології, ІТ-технології (останні дозволяють впроваджувати технологію точного землеробства, яке має виразний економічний ефект, оскільки надає можливість мінімізувати витрати на добрива, паливо, проводити своєчасний аналіз стану полів). Розширення застосування інновацій в агробізнесі потребує і правової регламентації, що, у свою чергу, потребує наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Економісти та юристи досліджують питання аграрних інновацій. Ми можемо виділити наукові праці Кота

О., Ларини С., Олійника О., Мазуренка О., Семчика В. Ці роботи розглядають аграрні інновації як економічне явище без урахування юридичного аспекту. Проте цей підхід видається дещо вузьким.

Мета статті полягає у виявленні та встановленні характерних ознак аграрної інновації як чинника розвитку національного агробізнесу. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити ключове поняття «інноваційні аграрні правовідносини» та виокремити їх види, сформулювати дефініцію та окреслити види аграрних інновацій, розкрити їх значення для розвитку агробізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що сфера застосування інновацій багато в чому визначає відповідні їй спеціальні ознаки останніх. Так, аграрні інновації мають особливості, зумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва, що залежить від природних факторів та використання як засобів виробництва живих організмів і природних ресурсів [11, с. 36]. Крім того, здійснення інноваційної діяльності має прив'язку до сезонності, циклічності виробництва. Також особливістю цих інновацій є тривалий термін окупності, оскільки виникає природна необхідність адаптації рослин і тварин до різних територіальних кліматичних умов [6, с. 76]. Простішою є реалізація інновацій у сфері цифрового агровиробництва, однак і вони мають прив'язку до сезонності й обумовлені кліматичними особливостями України. Суб'єкти агробізнесу мають це враховувати під час планування діяльності щодо введення в обіг відповідної інновації, розробки інноваційних проектів.

У процесі реалізації аграрних інновацій виникають інноваційні правовідносини у сфері агробізнесу,

яким притаманні характерні властивості. Законодавче визначення інноваційної діяльності закріплено у ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» [9] та ст. 325 ГК України [2]. Зауважимо, що наведені нормативні акти дещо по-різному визначають цю діяльність. Якщо Закон визначає інноваційну діяльність крізь реалізацію науково-технічних розробок при створенні нових конкурентоздатних товарів і послуг, то Кодекс зводить цю діяльність до реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя [2].

Аналізуючи такий законодавчий підхід, зазначимо, що співвідношення інновацій та інвестицій впливає з того, що інвестиціями вважаються всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект, зокрема у вигляді майнових прав інтелектуальної власності; сукупності технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих (ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність») [8]. Водночас поняття інвестиції, зокрема у сфері агробізнесу, дещо ширше, ніж категорія інновації, оскільки в сільському господарстві інвестиції розглядаються як капітальні вкладення (довгострокові) в сільському господарстві, переробній промисловості, транспорті та в інших галузях АПК на відтворення, збільшення і вдосконалення основних фондів [3, с. 17]. Отже, інновації та інвестиції у сфері агробізнесу можуть розглядатися як взаємопов'язані категорії, що співвідносяться як широке та спеціальне правове поняття. При цьому з моменту внесення інновації як нематеріального активу у капітал сільськогосподарського товаровиробника вона може отримати статус інвестиції.

Підкреслимо й те, що інноваційна та інвестиційна діяльність у сфері агробізнесу є близькими юридичними дефініціями, але різними за своєю спрямованістю. Так, якщо інноваційна діяльність виникає щодо розробки та реалізації у сільському господарстві об'єктів інтелектуальної власності, ноу-хау, то інвестиційна діяльність виникає стосовно вкладення будь-якого матеріального ресурсу в капітал сільськогосподарського підприємства з метою підвищення його прибутковості.

З урахуванням наведеного визначимо, що інноваційні правовідносини у сфері агробізнесу виникають з приводу здійснення інноваційної діяльності у

вигляді використання результатів науково-дослідних і (або) дослідно-конструкторських розробок у діяльності суб'єктів агробізнесу. Інвестиційні правовідносини виникають з моменту вкладення відповідної розробки у капітал підприємства, оскільки до надання об'єкту статусу інвестиції, він може мати різний правовий режим, зокрема об'єкта інтелектуальної власності, матеріального активу, акції ін. Подібне відбувається, незважаючи на те, що інвестиційний цикл починається на передінвестиційній стадії, яка переходить у стадію вкладення коштів, а з часом в експлуатаційну стадію [1, с. 15]. Передінвестиційна стадія триває від попереднього дослідження до прийняття кінцевого інвестиційного рішення [12, с. 441]. Остання може завершуватися як прийняттям позитивного чи негативного рішення, а тому новітня технологічна розробка залишиться у статусі об'єкта інтелектуальної власності.

Інноваційні відносини, особливо в сфері сільськогосподарського виробництва, виникають раніше, ніж правовідносини з приводу використання інновації, оскільки стадії використання передують стадія винахідництва нового продукту, технології, яка може виникати на замовлення суб'єкта агробізнесу і передбачає як створення нового об'єкта інтелектуальної власності, так і проведення експериментів щодо підтвердження його придатності, оформлення майнових прав на об'єкт (отримання патенту, свідоцтва, укладання ліцензійних договорів тощо).

Розробка аграрних інновацій є складним та довготривалим процесом, який передбачає постановку науково-технічного завдання, його вирішення та проведення відповідних експериментів, які підтверджують стабільність та однорідність відповідного продукту (особливо щодо біотехнологій). З огляду на це таку діяльність можуть провадити лише спеціалізовані суб'єкти, які мають досвід, професійні знання, відповідне обладнання тощо. Наприклад, це Науково-дослідний інститут технологій та якості продукції тваринництва і рибиництва Національного університету біоресурсів і природокористування України, Український державний науково-дослідний інститут олій та жирів НАН України, Інститут фізіології рослин і генетики НАН України ін. Крім суб'єктів – розробників нових аграрних технологій, можуть виокремлюватися і суб'єкти – володільці майнових прав на нові сорти рослин, винаходи, корисні моделі.

Стадія розробки інновації у разі її позитивного результату та введенню у діяльність сільськогосподарського товаровиробника переходить у стадію комерціалізації аграрної інновації. В економічних джерелах справедливо вказують, що комерціалізація інновації означає «перетворення» нового об'єкта на такий, коли він стає прибутковим. Це процес виве-

дення інноваційного продукту (винаходу, промислового зразка, раціоналізаторської пропозиції, корисної моделі, ноу-хау тощо) на ринок з метою отримання економічної вигоди [4, с. 325]. В юридичному аспекті, комерціалізація об'єкта інновації означає її матеріальну оцінку, яка здійснюється відповідно до Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності, затвердженої наказом Фонду державного майна України від 25.06.2008 р. № 740 [7]. Саме з моменту оцінки відповідної аграрної інновації вона може бути включена до статутного капіталу відповідного суб'єкта агробізнесу або може бути використана на підставі відповідного договору (ліцензії, концесії тощо).

Після стадії комерціалізації аграрної інновації йде стадія експлуатації. Звернемо увагу і на той факт, що інвестиційні правовідносини на стадії експлуатації інвестиції спрямовані на безпосереднє отримання прибутку. Водночас при встановленні інноваційних правовідносин слід враховувати не лише економічну, а й соціальну та екологічну цінність реалізованих заходів, зокрема сприяння якісному удосконаленню інноваційного потенціалу сільського господарства, визначення альтернативних підходів до формування його структури [15, с. 131, 132]. Врахування соціального, екологічного ефекту від експлуатації аграрної інновації може сприяти як підвищенню соціально-економічної ефективності діяльності суб'єктів агробізнесу, так і забезпечувати екологічну безпеку регіону діяльності суб'єкта, сприяти охороні навколишнього середовища, розвитку безпечного проживання на селі.

На підставі розглянутого можемо вивести таке визначення: інноваційні правовідносини у сфері агробізнесу – це відносини, що виникають між спеціальними суб'єктами та суб'єктами агробізнесу щодо замовлення, використання нового сільськогосподарського продукту, технологій виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення цифрового агропромисловництва у сфері агробізнесу з метою отримання прибутку, отримання позитивного соціального та екологічного ефекту. Ці правовідносини можуть поділятися залежно від стадії розробки та комерціалізації аграрної інновації на такі види: а) первинні інноваційні правовідносини (виникають щодо розробки нової аграрної інновації); б) перехідні інноваційні правовідносини (передбачають комерціалізацію аграрної інновації); в) експлуатаційні інноваційні правовідносини у сфері агробізнесу (мають за мету реалізацію інновації у сільськогосподарському виробництві).

Об'єктом інноваційних відносин у сфері агробізнесу виступають аграрні інновації. В економічній літературі це поняття визначається як інновація, реалізована в аграрній сфері [14, с. 55]. Вона виступає

кінцевим результатом впровадження нових науково-технічних розробок у сфері сільськогосподарського виробництва. Серед найбільш поширених інновацій у сільському господарстві можна назвати: селекційні досягнення, а саме нові гібриди тварин, розширення генофонду рослин, штами мікроорганізмів, а також хімічні й біологічні препарати, передові системи землеробства, новітні добрива та ресурсозберігаючі технології, економічні розробки (документовані процедури, різні рекомендації і т.д.), модифікація наявних промислових аналогових систем до цифрових, модифікації сільськогосподарської техніки, маркетингові інновації, ефективна взаємодія між гравцями на ринку (шляхом використання торгових майданчиків, мобільних додатків, соціальної взаємодії, чат-ботів, смарт-контрактів), запровадження системи інтернет-комунікацій, використання технологій у agrifood секторі (AR, VR, 3D-printing, ComputerVision, Blockchain) [5, с. 59]. В аграрному секторі вони можуть поділятися за рівнем інновації: масштабні (новий сорт рослин або техніка), середньомасштабні (зональні системи землеробства) і локальні (технологія виробництва рідкісного продукту, наприклад ефіроолійних культур) [11, с. 37].

Залежно від напряму впровадження ІТ-технологій в аграрний сектор аграрні інновації можуть поділятися на: аграрні біотехнології (новітні підходи у вирощуванні сільськогосподарських культур і продукції тваринництва, зокрема мікробіом ґрунту, генетика, розведення і здоров'я тварин); програмне забезпечення для управління господарством, сенсори та інтернет речей; робототехніка для господарства, механізація та обладнання (сільськогосподарська техніка, автоматизація, виробники дронів, обладнання для вирощування); біоенергетика та біоматеріали (видобуток і переробка непродовольчих товарів, сировинні технології, «зелена хімія», фармацевтична продукція); нові системи землеробства (внутрішні ферми, аквакультура, виведення комах, водоростей та мікробів); аграрний маркетплейс (товарні торгові платформи, онлайн-закупівля, лізинг обладнання); технології безпеки харчових продуктів [13, с. 5, 6].

Аналізуючи різні підходи щодо визначення аграрних інновацій, зазначимо, що інновації в агробізнесі – це результат реалізації об'єкта інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, нових сортів рослин) у сфері агробізнесу, який спрямовано на отримання економічного, соціального, екологічного ефекту. Їх класифікація співвідноситься з об'єктами інноваційної діяльності, визначеними ст. 4 Закону України «Про інноваційну діяльність» [9].

Аграрні інновації можуть поділятися на інновації за правовим режимом: 1) об'єкта авторського

права (комп'ютерні програми, бази даних, що використовуються у технологіях цифрового агропромисловництва, блокчейні); 2) об'єкта патентного права (винаходи, корисні моделі у сфері технології вирощування рослин, тварин; способів обробки землі, переробки рослинного матеріалу; штамми мікроорганізмів, грибів; речовини для обробки рослин, тварин; створення нового обладнання тощо); 3) нетрадиційного об'єкта права інтелектуальної власності (нові сорти рослин, тварин); 4) об'єкта нових інновацій програм та проектів. За призначенням аграрні інновації можуть поділятися на: інновації забезпечення цифрового агропромисловництва; біотехнології; винаходи у сфері сільськогосподарського обладнання; способи обробки землі; програмне забезпечення для управління сільськогосподарським підприємством. За галуззю сільськогосподарського виробництва аграрні інновації можуть у

бути у таких сферах, як рослинництво, тваринництво, рибальство, сільськогосподарське машинобудування, органічне виробництво.

Висновки. Аграрні інновації є одним з важливих чинників становлення національного агробізнесу. Їх використання сприяє виникненню інноваційної моделі розвитку сільськогосподарського виробництва. Наявність попиту на інноваційну продукцію дозволяє утворювати інноваційний ланцюг агробізнесу, що охоплює: розробку інновації, її комерціалізацію, експлуатацію у сільськогосподарському виробництві, пропозицію споживачеві сільськогосподарської продукції, що включає інновацію. Для формування інноваційної моделі агробізнесу необхідно підвищувати як обізнаність суб'єктів агробізнесу у сфері інноваційних технологій, так і проводити додаткові наукові дослідження щодо правового регулювання аграрних інновацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вінник О. М. Інвестиційне право: навч. посіб. Київ: Атіка, 2000. 252 с.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n124>.
3. Семчик В. І. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»». 2008. 252 с.
4. Косчик Р. С. Комерціалізація інноваційної продукції: сутність, значення та принципи здійснення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 727. С. 320–328.
5. Ларіна С. Я., Ал-Шабан Алаа Табія Ніама. Класифікація інновацій в аграрному секторі як передумова формування маркетингових стратегій інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Біоекономіка та аграрний бізнес*. 2019. № 1. С. 58–67.
6. Олійник О. В., Сідельнікова І. В. Інноваційна діяльність: особливості розвитку і активізації в аграрному виробництві. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Економіка*. 2017. Вип. 17. С. 73–82.
7. Про затвердження Методики оцінки майнових прав інтелектуальної власності: наказ Фонду державного майна України від 25.06.2008 р. № 740. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08#Text>.
8. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.
9. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
10. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 588-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text>.
11. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. *Серія: Економіка та менеджмент*. 2016. № 9. С. 34–42.
12. Швець Л. П., Захаркевич Н. П. Складові стадії циклу проекту. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 439–448.
13. Шибаніна О. В., Кормишкін Ю. А. Сучасна парадигма інноваційного розвитку аграрного підприємства. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 3. С. 4–10.
14. Янковська О. І. Інноваційний процес у сільському господарстві. *Наука й економіка*. 2009. № 4, Т. 2. С. 54–58.
15. Янченко З. Б. Інноваційна діяльність у сільському господарстві та її інвестиційне забезпечення. *Наукові читання 2014: наук.-теорет. зб.* Т. 3. С. 131–148. Житомир: ЖНАЕУ, 2014.

REFERENCES

1. Vinnyk O. M. (2000). Investytsiine pravo: navch. posib. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n124> [in Ukrainian].
3. Semchyk V. I. (2008). Investytsiina diialnist u silskomu hospodarstvi: pravovi pytannia. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo “Yurydychna dumka”» [in Ukrainian].
4. Kostsyk R. S. (2012). Komertsializatsiia innovatsiinoi produktsii: sutnist, znachennia ta pryntsypy zdiisnennia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika” - Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 727, 320–328 [in Ukrainian].
5. Larina S. Ya., Al-Shaban Alaa Tabiy Niama. (2019). Klasyfikatsiia innovatsii v aharnomu sektori yak peredumova formuvannia marketynhovykh stratehii innovatsiinoho rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv. *Bioekonomika ta aharnyi biznes - Bioeconomics and agricultural business*, 1, 58–67 [in Ukrainian].
6. Oliinyk O. V., Sidelnikova I. V. (2017). Innovatsiina diialnist: osoblyvosti rozvytku i aktyvizatsii v aharnomu vyrobnytstvi. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Serii: Ekonomika - Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Seria: Economics. Issue. 17. P. 73–82* [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Metodyky otsinky mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti: nakaz Fondu derzhavnoho maina Ukrainy vid 25.06.2008 r. № 740. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0726-08#Text> [in Ukrainian].
8. Pro investytsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 r. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> [in Ukrainian].
9. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 r. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> [in Ukrainian].
10. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku eksportu produktsii silskoho hospodarstva, kharchovoi ta pererobnoi promyslovosti Ukrainy na period do 2026 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019 r. № 588-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Sabluk P. T. (2016). Innovatsiina model rozvytku aharnoho sektoru ekonomiky Ukrainy ta rol nauky v yii stanovlenni. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku. Serii: Ekonomika ta menedzhment - Problems of innovation and investment development. Seria: Economics and Management*, 9, 34–42 [in Ukrainian].
12. Shvets L. P., Zakharkevych N. P. (2011). Skladovi stadii tsykladu proektu. *Universytetski naukovy zapysky - University Scientific Notes*, 2, 439–448 [in Ukrainian].
13. Shebanina O. V., Kormyshkin Yu. A. (2019). Suchasna paradyhma innovatsiinoho rozvytku aharnoho pidpriemnytstva. *Visnyk aharnoi nauky Prychornomia - Bulletin of Agrarian Science of the Black Sea Region, Issue 3, 4–10* [in Ukrainian].
14. Yankovska O. I. (2009). Innovatsiinyi protses u silskomu hospodarstvi. *Nauka y ekonomika - Science and economics*, 4, Vol. 2, 54–58 [in Ukrainian].
15. Yanchenko Z. B. (2014). Innovatsiina diialnist u silskomu hospodarstvi ta yii investytsiine zabezpechennia. *Naukovi chytannia - Scientific Readings, 2014. Vol. 3, 131-148*. Zhytomyr: ZhNAEU, 2014. [in Ukrainian].

КОРНИЕНКО АННА

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры земельного и аграрного права
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

АГРАРНЫЕ ИННОВАЦИИ

КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО АГРОБИЗНЕСА

Статья посвящена определению характеристик аграрных инноваций. Установлено понятие и виды аграрных инновационных правоотношений, предложены характеристики аграрных инноваций. Доказано, что аграрные инновации являются результатом реализации объекта интеллектуальной собственности (изобретений, полезных моделей, новых сортов растений) в сфере агробизнеса, который направлен на получение экономического, социального, экологического эффекта

Ключевые слова: аграрные инновации, инвестиции, агробизнес, сельскохозяйственная продукция, производственный процесс.

KORNIYENKO GANNA

Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Land and Agrarian Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University

AGRICULTURAL INNOVATIONS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF NATIONAL AGRIBUSINESS

Problem setting. Agrobusiness in Ukraine is one of the stimulus of stable economic functioning, social status, state's food safety. Its sustainable development depends on various factors including in particular the introduction of innovations into the economic sphere of a specific agricultural producer.

Latest research analysis. Economists and lawyers research the issues of agricultural innovations. We can outstand the scientific works by Kot O., Larina S., Oliynyk O., Mazurenko O., Semchuk V. These works consider agricultural innovations as an economic phenomenon without taking into account the legal aspect. This approach seems to be somewhat narrow.

Discussion. Agricultural innovations are the result of the realization of the entity's intellectual property (inventions, useful models, new kinds of plants) in the field of agrobusiness that is aimed at obtaining economic, social, environmental effects. In agricultural production agricultural innovations can be found in the area of crop growing, animal husbandry, fishing industry, agricultural engineering, organic production.

Conclusions and prospects. Innovative legal relations in the field of agrobusiness are the relations that arise between specific entities and the ones in agricultural business concerning the order, the use of a new agricultural product, the technologies of agricultural products' production, the maintenance of digital agricultural production in the field of agrobusiness for making profit, gaining positive social ecological effect. Agricultural innovations as an object of innovative agrarian relations are the important factors in the formation of national agrobusiness. Their use leads to an innovative model of agricultural production. The demand for innovative products allows to make an innovative chain of agrobusiness and it includes: the development of innovation, its commercialization, the operation of agricultural production, consumers' offer for agricultural products, including innovations.

Keywords: agricultural innovations, investing, agrobusiness, agricultural products, innovative legal relations, manufacturing process.

ПАСМОР ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8773-360X>

КУЛИК МАРГАРИТА МИХАЙЛІВНА

кандидат юридичних наук, завідувач сектору наукової бібліографії та наукометрії, Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8439-0971>

УДК 001.89:004

DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-4

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА РЕСУРСИ OPEN SCIENCE: БІБЛІОМЕТРИЧНЕ, НАУКОМЕТРИЧНЕ БАЧЕННЯ

Стаття присвячена аналізу інформаційних технологій і ресурсів відкритої науки в контексті наукометричного та бібліометричного дослідження сучасних тенденцій наукової комунікації й sustainable development. Розглянуті стратегічні питання бібліометрії й наукометрії з позицій розвитку інноваційної діяльності у сфері відкритої науки й трансферу знань.

Ключові слова: інформаційні технології, відкрита наука, відкритий доступ, наукові комунікації, наукометрія, бібліометрія, цифрова трансформація.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, прагнення України до розширення й активізації міжнародного наукового й технологічного співробітництва виникає необхідність в якнайшвидшому впровадженні надсучасних інформаційних технологій і створенні інноваційної системи open science. Сьогодні наша держава, точніше наукова спільнота, долучається до Європейського дослідного простору, що відбувається, зокрема, із врахуванням досвіду й успішних практик країн Європейського Союзу в питаннях відкритої науки, співпраці у галузі цифрових проєктів, забезпечення доступу українських вчених до міжнародних баз даних, електронних журналів, науково-освітніх мереж і наукометричних систем і платформ. Саме завдяки комплексному підходу до обміну результатами, думками і новаціями у відкритому просторі науки можливі прогрес, просування вперед, використання досягнень у повсякденному житті. Підтвердженням цьому є те, що на саміті ЄС, який відбувся в 2000 р. у Лісабоні, була оголошена мета – розбудова найбільш конкурентоспроможної й динамічної економіки, заснованої на знаннях, а пріоритетними напрямками діяльності ЄС обрано три галузі: науково-технологічну, інноваційну й освіт-

ню [7]. Однак розтягнутість у часі втілення в життя Лісабонського договору, а також прийняття рамкових і довгострокових програм, на жаль не дозволили досягти євроінтеграційних цілей. З огляду на це у 2010 р. був розроблений новий європейський документ «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого й всеосяжного зростання» [10]. Згідно з ним передбачалося прискорення темпів інтелектуального, стійкого і всебічного зростання економіки, побудованої на інноваційних системах та інформаційних технологіях відкритої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання стану і перспектив розвитку національної системи відкритої науки, застосування інформаційних технологій і ресурсів Open Science для наукометричного та бібліометричного контент-аналізу сучасних тенденцій наукової комунікації, комплексних підходів до оцінки діяльності вчених і організацій з метою реалізації принципів відкритого доступу до наукового знання й Sustainable Development не втрачають своєї актуальності, були і залишаються у центрі уваги іноземних і вітчизняних науковців, фахівців, практиків, таких як: О. Бруй, В. Венгерова, О. Габовича, Ю. Георгієвський, С. Глібко, Ю. Глав-

чева, С. Говорун, В. Горового, О. Горобця, В. Компаньова, Л. Костенко, В. Кузнецова, Н. Крауч, Н. Мініна, Н. Ніколаєнко, В. Ночвай, Ю. Пасмор, А. Стріжкова, Л. Федулова, О. Холод, В. Цветкова, Г. Чесбор та ін.

Мета даної роботи – визначити завдання і напрями розвитку відкритої науки з позицій наукометричного та бібліометричного досліджень сучасних тенденцій наукової діяльності на основі аналізу теоретичних засад, законодавчого поля, існуючих практик Open Science, ресурсів Open Access.

Виклад основного матеріалу. У контексті вирішення Україною завдань і виконання довгострокових планів з інтеграції діяльності, надбань і досягнень учених у Європейський інформаційний простір, побудови Open Innovation орієнтиром стала стратегія розвитку ЄС до 2020 р., спрямована на «Інноваційний союз» [10]. Згаданий документ сміливо можна визнати цільовим напрямом, тобто певною дорожньою картою на шляху до реалізації Digital Agenda (завдання розвитку цифрових технологій), An Industrial Policy for the Globalization Era (промислова політика в епоху глобалізації) і An Agenda for New Skills and Jobs (завдання формування нових навичок і створення нових професій). Як вірно вказано в Ліонській декларації з доступу до інформації та розвитку (2014), саме надання загального Open Access до друкованих й електронних документів, кращих знань у суспільстві за допомогою інформаційних ресурсів відкритої науки і відкритих систем наукової комунікації є певним чинником, умовою сталого розвитку (Sustainable Development), задоволення потреб освіти, творчості, інновацій, покращення рівня життя людей [7].

До сказаного варто додати, що, враховуючи глобальні тенденції до відкритості й доступності кращих знань і наукових проєктів, інтеграційні процеси й сучасні технології, інформаційні ресурси, відкриті міжнародні платформи, всесвітні бази даних поступово стають невід’ємними складовими побудови цифрового суспільства Open Innovation. Означене в контексті загальноінформаційного процесу забезпечує відкритість наукових здобутків; сприяє продукуванню нового знання; створює адекватні умови для входження у світове середовище науки; підвищує авторитет ученого і його присутність у публічному просторі й відображає європейське наукометричне бачення наукових досягнень, яке склалося, зокрема, у результаті контент-аналізу сучасних тенденцій наукової комунікації, які, у свою чергу, окреслилися завдяки втіленню в життя принципів відкритого доступу до наукового знання, ідей і практик open science, стратегій цифрової трансформації науки й застосуванню комплексного бібліометричного підходу до оцінки діяльності вчених і організацій. Уже

декілька десятиліть у глобальному просторі науки альтернативною інфраструктурою наукової комунікації та поширення знань і результатів наукових досліджень, крім наукових журналів відкритого доступу (Directory of Open Access Journals), активно використовуються спеціальні платформи, а саме: відкриті архіви (ArXiv.org, SocArXiv), електронні бібліотеки й репозитарії, соціальні мережі (Academia.edu, ResearchGate), бази даних (OpenDOAR, SHERPA), наукометричні сервісні засоби (Google Scholar Metrics, Altmetrics). До прикладу, Open Knowledge – добре відома всесвітня некомерційна мережа організацій, що просувають і поширюють науково-практичну інформацію, відкритий контент, відкриту науку. Її роль і значення є очевидними: поперше, популяризація ідей відкритих знань, результатів наукової роботи над проєктами у сфері відкритих науково-освітніх програм, таких, як Open Economics і Open Sharspeare; по-друге, формування адекватної інфраструктури для розвитку відкритих ідей, ресурсів та співтовариств, що працюють у сфері відкритих знань, зокрема, Knowledge Forge SKAN [1; 3]. Виходячи з цього, переконливим видається твердження, що саме концепція open access стала основоположною для появи цілої низки проєктів, актуалізованих у парадигмі відкритої науки через спільне використання й поширення результатів наукових розробок, ідей, інновацій задля загального світового прогресу, розвитку і присутності України у європейській науковій спільноті [3, с. 170–175].

До сказаного додамо, що в добу науково-технічної революції саме цифрові проєкти відкритого доступу до знань і власне відкрита наука, мета яких полягає в тому, щоб презентувати результати досліджень, наукові дані, публікації open research, стимулювати вчених до використання open notebook science, надають певні можливості для визначення ролі, впливу, статусу наукометрії, бібліометрії у вітчизняному науковому співтоваристві [15]. У той же час завдяки відкритій науці і наукометричним практикам, особливо враховуючи їх переваги, усі учасники процесу наукової комунікації, тобто науковці науково-освітніх організацій, видавці, бібліотеки, у змозі не тільки знайомитися з досягненнями і напрацюваннями, а й швидко висвітлювати свої добробки. Йдеться про те, що вчені нині отримують результати останніх досліджень у галузі завдяки їх стрімкому поширенню, що, у свою чергу, збільшує кількість цитувань і підвищує їх науковий авторитет. Те саме можна сказати і про науково-освітні організації, оскільки завдяки відкритому доступу до їх напрацювань зростає їх авторитет, престиж у науковому світі і світових рейтингах, а також у них з’являються нові можливості управління науковою комунікацією [1]. Видавці також отримали певні

переваги, як-от: ширша присутність і видимість видання, зростання цитування й підвищення його імпаکت-фактору, а бібліотеки сьогодні мають зручний доступ до джерел наукової інформації, забезпечують якісне багатоаспектне задоволення інформаційних потреб користувачів, у них, крім іншого, з'явилися нові партнерські зв'язки із науковцями, викладачами, видавцями. Таким чином, технології відкритого доступу забезпечують прискорення наукового прогресу, підвищують продуктивність передачі знань, цифровий розвиток регіонів [1; 2].

Беручи все це до уваги, Міністерство освіти і науки України проінформувало наукову спільноту про проведення Європейською комісією глобального опитування щодо обізнаності науковців України про Open Science з метою відобразити рівень знань і залученості до практик Європейського Союзу у сфері Open Science та Open Peer Review [10; 15]. Отримані дані, сподіваємося, будуть корисними для коригування наукової сфери, а також у наукових і практичних цілях.

У цілому, ведучи мову про роль, вплив, статус наукометрії у вітчизняному науковому співтоваристві і враховуючи трансформацію інфопотреб національної науки, слід констатувати, що сьогодні дослідники України прямують в об'єктивний, непростий світ наукометричної реальності. Звісно, цей шлях незвичний, але такий, що «обіцяє» певні переваги в майбутньому [15]. В аспекті сказаного вбачається цікавим опитування, ініційоване електронним журналом «Наука та метрика». Аналізуючи відповіді респондентів, серед яких кандидати наук, докторанти, магістри, щодо доцільності наукометрії для їх публікацій, можна зробити таке резюме: 44,8 % опитаних висловилися про те, що наукометрія дуже важлива; 44,8 % вважають, що можна було б жити без неї, але, якщо потрібно, нехай буде; 89,6 % підтримують наукометрію як новий для себе, але необхідний спосіб вимірювання наукових досягнень [15]. Тому за нинішніх тенденцій глобальних технологій відкритої науки, закономірних трансформацій суспільства еволюція форм і методології досліджень є очевидною [8, с. 25–30].

У той же час для всебічного висвітлення питання варто окремо зупинитися на процесах віртуалізації різних сфер економіки й життєдіяльності суспільства, з огляду на які активно формується новий світ комунікацій, де на перший план виходять інформаційні зв'язки, комп'ютерні технології, віртуальні гроші (криптовалюта), електронні сервіси у сферах адміністративних послуг, управління, регіональних цифрових проектів та ін. [3]. Цілком зрозуміло, що все це підвищує статус і вагу наукової та науково-технічної діяльності, експериментальних розробок молодих вчених, поєднаних із практикою інформа-

тизації та дигіталізації суспільно-економічних процесів. Не випадково, у такому документі, як Декларація з питань цифрової економіки (Osaka Declaration on Digital Economy) наголошується на потребах налагодження діалогу з питань використання потенціалу досягнень відкритої науки й цифрової економіки для інновацій і забезпечення швидких темпів розвитку за умов максимізації користі від цифрових технологій відкритої науки [17]. Водночас в окремому розділі «Інновації: дигіталізація, вільний обіг інформації з довірою», присвяченому ефективному використанню достовірної інформації та наукових даних, акцентується увага як на важливості відкритої науки, відкритих інновацій для досягнення цілей сталого розвитку, так і на їх придатності для формування інклюзивних, стійких, безпечних і вартих довіри спільнот [8, с. 20].

У контексті сказаного додамо, що всім зацікавленим представникам наукової спільноти в обміні найкращими ідеями можуть стати у нагоді і допомогти зміни до Закону України «Про культуру» [12]. Так, Законом до національного нормативно-правового поля введено поняття «креативні індустрії» – види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості й робочих місць через культурне (мистецьке) та (або) креативне вираження, а їх продукти й послуги є результатом індивідуальної творчості [12]. Вбачається, що завдяки цьому певним чином структурується інформаційно-знанцева сфера, яка безпосередньо формує когнітивно-методологічний потенціал економіки нової формації, що ґрунтується на використанні досягнень сучасної науки, інноваційному потенціалі й нових відкритих знаннях.

Крім того, передбачення даної норми повною мірою узгоджується з тим, що для оцінювання результативності наукової діяльності науково-освітньої установи в Україні поруч з експертними висновками активно використовуються наукометричні дослідження із застосуванням бібліометричного аналізу публікаційної активності наукового документопотоку закладу вищої освіти. Наявність статей ученого в найавторитетніших міжнародних базах даних (БД) Web of Science Core Collection і Scopus нині є трендовим показником наукової роботи, бо за допомогою аналітичних інструментів наукометричних науково-пошукових систем, вищезгаданих БД – Incites для Web of Science (WoS) та SciVal для Scopus – відстежуються кількісні показники (кількість публікацій, кількість цитувань, індекс Гірша). Саме вони становлять основу якісної оцінки результатів наукових робіт авторів, організацій та країн, відображення динаміки їх публікаційної активності та цитованості, дозволяють розглянути наукові результати у межах предметних галузей, проаналізувати, в яких журна-

лах публікуються автори-співробітники, а також переглянути, з якими іншими інститутами й університетами, країнами вони співпрацюють.

Відмітимо, що питанням конвергенції бібліометричних проєктів і проблемам публікаційної активності присвячені численні роботи науковців – представників різних галузей знань й різних напрямів [6; 11]. У той же час не втрачає своєї актуальності вивчення таких проблем, як: а) підбір якісних видань, що індексуються БД Scopus та WoS та мають імпаکت-фактор, для встановлення й обрання пріоритетних напрямків наукових досліджень із метою підвищення рейтингу закладу; б) розробка й використання методики оцінювання наукометричних показників публікаційної активності [5]; в) організація моніторингу публікаційної активності й здійснення її обліку; г) прогнозування публікаційної активності; д) публікаційна активність як об'єкт оцінювання діяльності ЗВО і спосіб наукової комунікації; е) роль бібліотеки в підвищенні публікаційної активності вишу; ж) наукометрія у бібліотечній діяльності [3].

В наш час у загальноінформаційному процесі при оцінці значення й оригінальності наукової діяльності неабияку роль відіграє наукова бібліотека, яка є, так би мовити, різновекторним навігатором у соціально-комунікаційному просторі закладу вищої освіти чи наукової організації. Спираючись на практику з наукометричної діяльності в бібліотеках, на окрему увагу заслуговує певний досвід роботи служби наукометрії та бібліометрії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. У першу чергу, вкажемо, що співробітниками виконуються завдання, які потребують висококваліфікованих фахових знань у галузі етичного управління й моніторингу наукових даних. Йдеться про створення авторських профілів науковців Університету ORCID ID і профілів науковців у системі Google Scholar, що вимагає тривалої і клопіткої роботи [11]. Однак наявність таких ресурсів дозволила отримати уявлення про публікаційну діяльність науково-педагогічного складу Університету, кафедр і вишу в цілому на платформі Google Scholar, тобто мова йде про основні наукові метрики: кількість публікацій, кількість цитувань та h-індекс. Цей продукт індексує видання, відкриті веб-сегменти (розділи сайтів наукових і освітніх закладів, особисті сайти дослідників, онлайн-нові видавницькі платформи, інші спеціалізовані веб-ресурси) і не має рівних собі за географічним, видовим, тематичним і мовним покриттям науково-інформаційних ресурсів.

Наприклад, для зручності пошуку авторських профілів учених ЗВО в системі Google Scholar та ідентифікаторів ORCID ID на інформаційних веб-порталах наукових бібліотек адміністраторами створюються ресурси «Бібліометричні профілі вчених

Університету». Крім того, з метою участі у вітчизняному рейтинговому оцінюванні публікаційної активності авторів вишу за індексом Гірша у Google Scholar на ресурсі «Бібліометрика української науки» співробітники служби наукометричного аналізу Наукової бібліотеки відслідковували створені, але не включені авторські профілі на зазначеному ресурсі [11]. Аналітичний інструментарій цієї системи передбачає широкий спектр показників для розкриття галузевої, відомчої і регіональної структури української науки й експертного оцінювання результативності дослідницької діяльності наукових закладів і вишів.

Оскільки Google Scholar (GS) набуває все більшої популярності як безкоштовне джерело наукової літератури, важливо зрозуміти, якими є його якість і надійність із точки зору обсягу, контенту, достовірності інформації та наукових даних [11]. Між іншим, досліджуючи проблему придатності Google Scholar як джерела наукової інформації і джерела даних для наукової оцінки, експерти і користувачі вказують, що у процесі опрацювання GS для цитат і метрик слід дотримуватися обережності, передусім тому, що нею легко маніпулювати, а якість індексації все ще залишається проблемою. Вітчизняні й зарубіжні автори також наголошують на парадоксах бібліометричних інструментів [4]. Зокрема, GS має певні недоліки: складнощі під час розширеного пошуку; не підтримується завантаження даних, з огляду на це її важко використовувати як єдине бібліометричне джерело; відсутній також контроль якості і чіткі правила індексації [5; 6].

Ведучи мову про загальноінформаційний процес інтеграції наукової діяльності, не можна оминати й існуючих практик сучасних наукових установ, бібліотек і соціально-комунікаційних структур із використання ресурсів платформи WoS, яка дозволяє отримати вільний дистанційний доступ для пошукових запитів після авторизації користувача [5; 11]. Актуальним у контексті сказаного залишається питання створення на цій платформі профіля організації, ЗВО, наукової установи, що дає змогу отримувати статистичні дані й наукометричні показники публікаційної активності в цілому у WoS (кількість публікацій, кількість цитувань, h-індекс). Ефективним бібліометричним інструментом аналізу наукової діяльності також вважається платформа Incites [2]. За допомогою онлайн сервісу Incites (базується на даних платформи WoS Core Collection) вимірюються результати наукових досліджень, кількість цитувань, їх значення, що може стати у нагоді керівникам ЗВО, наукових установ, фондів тощо при аналізі продуктивності своєї роботи, порівнянні її із надбаннями і напрацюваннями у певній галузі вітчизняних і закордонних колег. Користувачам сайту InCites

Clarivate Analytics також доступні показники, визначення, інструменти візуалізації, які вони можуть обирати для створення власних бібліометричних звітів, аналізу завдань і потенціалу свого закладу. Даним сервісом і налаштуванням можна послуговуватися при огляді тієї інформації, яка необхідна, досліднику, експерту, організації, залежно від основних наукових цілей і розвідок у глобальному й регіональному масштабі [11].

У той же час і провідні установи в сучасному складному світі наукових досліджень потребують високоякісних даних для визначення пріоритетів і забезпечення успіху місії за допомогою наукових інструментів Scopus, який привносить критичну проникливість у процес прийняття стратегічних рішень щонайменше в п'яти дослідницьких напрямках: стимулювання економічного розвитку, залучення кращих фахівців, отримання фінансування, формування міжгалузевих партнерських відносин і зміцнення репутації [15]. Зазвичай, наукометричні показники профілю організації чи ЗВО в Scopus застосовуються для визначення місця закладу у міжнародних рейтингах.

Як відомо, одним із найважливіших показників Scopus, який допомагає вимірювати вплив журналу, є CiteScore, уведений у 2016 році компанією Elsevier як альтернатива JCR. CiteScore 2020 року = кількість цитувань у 2020 році ділиться на кількість документів останніх трьох років (2019, 2018, 2017). Бо, цей показник використовує «трирічне вікно», як показує практика, саме за три роки можна коректніше і точніше відобразити дані наукометричної платформи. Таке обчислення допомагає побачити повну картину цитування і зменшує можливість маніпуляцій. До чисельника та знаменника CiteScore входять різні наукові документи, що індексуються у Scopus: статті, огляди, листи, замітки, матеріали конференцій тощо. Оприлюднюють цей показник лише раз на рік.

Крім того, є показники, що доповнюють роботу CiteScore – CiteScore Tracker, який розраховується так само як CiteScore, але на поточний рік і показує ефективність заголовків. Його дані оновлюються щомісяця (кінцева фіксація за 2019 р. буде відбуватися у травні 2020 р. з початком відображення CiteScore Tracker у Scopus. Нещодавно Scopus оновив методологію розрахунку CiteScore. У 2019 р. ця база даних розширила і вдосконалила методологію CiteScore, що стало можливим завдяки відгукам підписників і багаторічному досвіду у сфері наукометрії. Показник CiteScore оновлюється раз на рік. Користуючись ними, учений зможе розглядати видання для своїх публікацій, краще орієнтуватися, які статті використовувати для власних досліджень.

Нещодавно відома база наукових журналів відкритого доступу DOAJ (Directory of Open Access Journals) оновила основні критерії для включення

журналів до цієї БД. Серед основних вимог: активність академічного видання, прозорість, кращі практики наукових публікацій, основна аудиторія журналу – дослідники, вчені, відкрита ліцензія. При визначенні науковцем відповідного наукового видання для наукової публікації необхідно зважати на імпакт-фактор, квартіль журналу. Перевірити індексацію журналів у WoS можна, користуючись офіційним веб-порталом Master Journal List [4; 11].

Як бачимо, розроблення новітніх методик вимірювання критеріїв ефективності науки є актуальною проблемою для держави. Зупинимося ще на одному моменті. На Міжнародному науковому заході CrossRef LIVE Kyiv (березень, 2019 р.) розглядалися актуальні питання послуг і сервісу CrossRef, які за інформацією від представників «УРАН» забезпечують українським вченим повноцінний доступ до існуючих європейських ресурсів і сервісів. Зокрема, CrossRef як співтовариство видавців академічних публікацій використовується для підтримки високотехнологічної інфраструктури наукових комунікацій. Воно відіграє важливу роль у розвитку взаємної цитованості, виступає своєрідним шлюзом між електронними платформами видавців через використання Digital Object Identifier (CrossRef DOI) і метаданих опублікованих наукових матеріалів. До речі, метадані CrossRef застосовують різні бази даних, пошукові сервіси, агрегатори та бібліотеки. Це дуже зручно для видавця, який, передаючи інформацію про свої статті до CrossRef, починає краще індексуватися різними пошуковими системами без додаткових зусиль зі свого боку. Завдяки сервісам CrossRef дослідник має змогу легко подорожувати від одного об'єкта до іншого через посилання, швидко обмінюватися науковим контентом [16].

Отже, CrossRef, створений за ініціативи PILA (УРАН) та заснований на технології DOI, як міжнародний реєстр науково-інформаційних матеріалів і пов'язаних із ними метаданих забезпечує наступні сервіси: взаємну цитованість науково-інформаційних матеріалів; підрахунок індексів цитування наукових публікацій; відстеження оригінальності наукових публікацій і пошуку плагіату (працює на етапі підготовки матеріалів до друку); контроль версій наукових публікацій, що дозволяє відстежувати перевидання, доповнення, виправлення, повідомлення про помилки і тощо; інформація про джерела фінансування публікацій; аналіз ефективності використання коштів від наукових грантів.

Підвищенню публікаційної активності вчених у міжнародних базах даних Scopus та WoS сприяє також інформаційно-консультативна діяльність, проведення вебінарів, семінарів онлайн тощо з цифрової грамотності й знань про наукометричні технології: визначення наукометричних показників публікацій-

ної активності науковців (кількості публікацій, кількості цитувань, h-індексу); процес створення авторських профілів ResearcherID (Publons) тощо. Крім того, розвиток сучасних цифрових й інформаційних технологій відкритого доступу та відкритої науки дав можливість вітчизняним розробникам створити і впровадити з 2020 р. нову систему Open Ukrainian Citation Index (OUCI) – пошукову систему і базу даних наукових цитувань, що надходять від усіх видань, які використовують сервіс Cited-by від Cross-Ref і підтримують Initiative for Open Citations. Зазначена система доповнена сервісом альтернативних метрик Plumx, які застосовуються також у авторських профілях у БД Scopus [16]. Нагадаємо, що альтернативні метрики Plumx запропоновані компанією Plum Analytics для збору інформації про результати досліджень науковців за допомогою соціальних мереж. Вчені, які працюють із результатами досліджень в Інтернет, залишають електронні «сліди». Компанія Plum Analytics збирає ці «сліди» і на основі зібраних даних створює й класифікує альтернативні метрики для різних публікацій, відповідно до п'яти категорій: 1) *Sage* – вказує на те, хто читає, або якимсь іншим чином використовує дослідження; 2) *Captures* – вказує на те, що хтось із користувачів планує повернутися до даної публікації; 3) *Mentions* – кількість згадок про дослідження в новинних публікаціях або в записах блогів; 4) *Social Media* – допомагає виміряти «балачки» й увагу в соціальних мережах; 5) *Citations* – для збору традиційних цитувань і нових типів цитувань, що дозволяє краще оцінити впливовість публікації [8; 9].

Таким чином, бібліометричне й наукометричне бачення трендових питань відкритих досліджень, публікаційної активності вченого будь-якого ЗВО чи організації, підтверджує значення і складність процесів прогнозування публікаційної ефективності, організації її моніторингу й здійснення обліку кількості публікацій із використанням ресурсів, БД, зручного програмного забезпечення, адаптованого до певних технічних вимог і запитів для звітних документів. Удосконалення роботи з питань наукометричного аналізу публікаційної активності науковців й організації вимагає комплексного підходу до цієї проблеми. Йдеться про те, що від фахівців, які здійснюють моніторинг цих питань вимагається додаткове вивчення сучасних методик і критеріїв оцінювання й факторів, що впливають на її підвищення, наукометричних показників наукової діяльності; від керівників вишів і наукових установ – надання наукометричним службам додаткових можливостей для розширення й поглиблення діяльності у цьому напрямку (участь у вебінарах, навчанні). Зауважимо, що варто також підтримати думку окремих учених стосовно того, що робота наукової бібліотеки закла-

ду/організації в галузі бібліометричного моніторингу інформаційних комунікацій і проведення наукометричних досліджень слід розглядати як напрям її діяльності зі створення наукоємких технологій [6, с. 115].

Ключовим питанням, яке стосується прискорення інтеграції української науки у світовий простір, є функціонування і розвиток репозитаріїв. Сьогодні дані наукових досліджень активно розміщують в архівах (репозитаріях) відкритого доступу (інституційні електронні архіви; тематичні електронні архіви; агрегатори, де представлено дані з декількох архівів; архіви державні, де є урядові дані); структурно-функціонально забезпечують вільний доступ до наукових матеріалів, їх архівування на довготривалій основі, можливість обміну метаданими, гарантують незмінність е-публікації, а також забезпечують постійне й надійне зберігання наукових робіт, за URL (стандартизована адреса). Електронні репозитарії надають можливість оперативно поширювати результати наукових досліджень серед світової наукової спільноти, спрощують пошук у метаданих і цифрових матеріалах, сприяють отриманню гарантовано високих результатів індексування в Google та інших пошукових системах, можливість збагачення CV (кар'єропис) науковця.

Правове забезпечення Open Access до наукових робіт створюють ліцензії Creative Commons (<http://creativecommons.org>), що є гнучкою і справедливою системою копірайтів, яка, з одного боку, захищає авторів, а з другого – спонукає до вільного використання їх творів. Creative Commons дозволяє авторам самостійно визначати умови подальшого використання їх творів [11].

В Україні шлях до «відкритої науки» лежить через Національний репозитарій академічних текстів. Отже, реалізація «цифровізації» вітчизняної науки й успішне поєднання її з європейськими комунікативними системами можлива через розвиток вітчизняних е-інфраструктур, а логічним рішенням цього питання слід визнати розвиток Національного репозитарія академічних текстів. За статистикою, нині близько тисячі наукових організацій і десятки тисяч учених України беруть участь у науково-дослідних і конструкторських розробках. Щороку у країні захищаються дисертації, дипломні роботи, друкуються монографії, виходять у світ тисячі одиниць періодики. Створення онлайн-ресурсу для доступу до таких робіт надасть відчутного імпульсу ученим, сприятиме освітній, науковій, науково-технічній та інноваційній діяльності. Водночас репозитарій буде перебувати під фаховим і громадським контролем, сприятиме утвердженню академічної доброчесності й підтримці високого рівня наукової діяльності [14; 15].

Невипадково УкрІНТЕІ став розпорядником Національного репозитарію академічних текстів, за його підтримки продовжено тестову експлуатацію офіційного веб-порталу НРАТ, що містить як пошукову форму, що «відкриває» реєстр академічних текстів із фонду науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, так і актуальну інформацію з науково-освітньої й інноваційної діяльності за певними ключовими рубриками. На базі УкрІНТЕІ створено також довідково-інформаційну систему «Реєстр наукових фахових видань України», де зібрано найповнішу й найактуальнішу інформацію, що полегшує пошук необхідних даних і експертизу цих видань [16]. Водночас існує проблема із прийняттям оригінальних науково-методичних і програмно-технологічних рішень для одержання зведених даних вітчизняної фахової періодики, йдеться, в першу чергу, про оновлення сервісу онлайн-реєстрації науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт і захищених дисертацій, створення автоматизованої системи організації та проведення науково-технічної експертизи. Крім того, виникають питання при роботі з цифровими сервісами, започаткованими в УкрІНТЕІ. Зокрема, формування реферативних баз даних УкрІНТЕІ і промоція Реєстру наукових фахових видань України є новітнім інструментом цифрової підтримки науковців, що дозволить виконувати онлайн-реєстрацію науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, захищених дисертацій, не вичікуючи черги, не втрачаючи часу, а ледь не «сидячи дома» [16]. Ураховуючи значення Національного репозитарія академічних текстів у інтеграційних процесах вітчизняної науки, Департамент науки та інновації Міністерства освіти і науки України ініціював проведення опитування,

які стосуються Національного репозитарія академічних текстів, інституційних, локальних репозитаріїв та питань реалізації політики відкритого доступу у ЗВО і наукових установах [14]. Це питання розглядається як стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності. За рішенням колегії МОН від 13 лютого 2020 р. «Про створення Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS» (Ukrainian Research Information System) розпочато проєкт, який має на меті проведення моніторингу науково-технічної діяльності працівників наукових і освітніх установ України [13]. Крім того, проєкт Open Ukrainian Citation Index (OUCI) щодо створення пошукової системи і БД наукових цитувань, які надходять від видавців, призначений для спрощення пошуку наукових публікацій, метаданих українських наукових видань й дозволить бібліометристам вільно вивчати зв'язки між авторами і документами із різних наукових дисциплін.

Висновки. Підсумовуючи, слід констатувати, що в парадигмі відкритих інновацій, які у т. ч. базуються на наукометричних, бібліометричних показниках та ресурсах відкритої науки, актуалізуються питання: 1) забезпечення грантової підтримки найкращих проєктів українських учених в межах конкурсу Національного фонду досліджень; 2) здійснення заходів щодо приєднання України до грантової програми «Горизонт Європа»; 3) продовження робіт зі створення Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS»; 4) стимулювання діяльності у сфері трансферу технологій для надання вітчизняній науці більшої прозорості й доступності; 5) реалізація пілотного проєкту зі створення на базі ЗВО і наукових установ мережі стартап-школа-інкубатор-акселератор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бруй О. Відкритий доступ до наукової інформації: хто, для чого і як : презентація, 31.10.2016. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/17904>.
2. Венгеров В. Н., Григянец Р. Б. Комплексный подход к оценке деятельности ученых и организаций. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19–20 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 322–326.
3. Глібко С. В., Пасмор Ю. В. Вплив процесів цифровізації на розвиток відкритих інновацій в Україні. *Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України* : монографія / за ред.: С. В. Глібко, А. В. Стріжкова. Харків, 2019. С. 166–180.
4. Горобець О. О. Наукові дані як інноваційна тенденція цифрового суспільства. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19–20 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 159–162.
5. Горовий В. М. Критерії якості наукових досліджень у контексті забезпечення національних інтересів. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 6. С. 74–80.
6. Копанєва В. А. Становление наукометрии в библиотеке. *Наукометрия: методология, инструменты, практическое применение*: сб. науч. статей. Минск: Беларуская наука, 2018. С. 103–118.
7. Лионская декларация по доступу к информации и развитию: август 2014 г. URL: <https://www.lyondeclaration.org/content/pages/lyon-declaration-ru.pdf>.

8. Нова економіка: еволюція форм та методології досліджень / Я. В. Котляревський та ін. *Наука та інновації*. 2020. № 1, т. 16. С. 16–31.
9. Новицька Т. Л., Новицький С. В. Платформа Publons як засіб розвитку наукової діяльності. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19-20 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 344–349.
10. Ночвай В. Заходи та інструменти розвитку відкритої науки в Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору : презентація до виступу. *Наукова комунікація в цифрову епоху* : матеріали 6-ї міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 29–30 берез. 2018 р.). URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12750>.
11. Пасмор Н. П., Кулик М. М. Сучасні засоби вимірювання наукової інформації: бібліотечний досвід. *Університетська бібліотека: час змін, трансформацій, нововведень* : матеріали всеукр. круглого столу (м. Харків, 13 черв. 2017 р.). URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15270>.
12. Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії»: Закон України від 19.06.2018 р. № 2458-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 34. Ст. 257.
13. Про створення Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS»: Рішення колегії М-ва освіти і науки України від 13.01.2020 р. № 1/1-13. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/2020/02/2020-13-02-gyshenny-nenis-uris.pdf>.
14. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : схвалено розпорядж. Каб. Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 57. Ст. 1983.
15. Холод О. Роль, вплив, статус наукометрії у вітчизняному науковому співтоваристві. *Наука та метрика*. 2020, 11 черв. URL: <https://nim.media/articles/rol-vpliv-status-naukometriyi-u-vitchiznyanomu-naukovomu-spivtovaristvi>.
16. Crossref LIVE Київ: розвиваємо наукову комунікацію разом. URL: <https://dntb.gov.ua/news/crossref-live-kyiv>.
17. Osaka Declaration on Digital Economy: Osaka Summit, June 28–29, 2019. URL: http://www.g20.utoronto.ca/2019/osaka_declaration_on_digital_economy_e.pdf.

REFERENCES

1. Brui O. (2016). Vidkrytyi dostup do naukovoi informatsii: khto, dlia choho i yak: prezentatsiia, 31.10.2016. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/17904> [in Ukrainian].
2. Vengerov V. N., Grigyanets R. B. (2019). Kompleksnyy podkhod k otsenke deyatelnosti uchenykh i organizatsiy. *Pobudova informatsiynogo suspilstva: resursi i tekhnologii: materialy XVIII mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kiiv. 19-20 veres. 2019 r.) - Building an information society: resources and technologies: Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical conference*. Kyiv, 322-326 [in Russian].
3. Hlibko S. V., Pasmor Yu. V. (2019). Vplyv protsesiv tsyfrovizatsii na rozvytok vidkrytykh innovatsii v Ukraini. *Pravove zabezpechennia virtualizatsii infrastruktury natsionalnoi ekonomiky Ukrainy*. S. V. Hlibko, A. V. Strizhkova (Ed.). Kharkiv, 166–180 [in Ukrainian].
4. Horobets O. O. (2019). Naukovi dani yak innovatsiina tendentsiia tsyfrovoho suspilstva. *Pobudova informatsiynogo suspilstva: resursi i tekhnologii: materialy XVIII mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kiiv. 19-20 veres. 2019 r.) - Building an information society: resources and technologies: Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical conference*. Kyiv, 159–162 [in Ukrainian].
5. Horovy V. M. (2015). Kryterii yakosti naukovykh doslidzhen u konteksti zabezpechennia natsionalnykh interesiv. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 74–80 [in Russian].
6. Kopaneva V. A. (2018). Stanovleniye naukometrii v biblioteke. *Naukometriya: metodologiya. instrumenty. prakticheskoye primeneniye*. Minsk: Belaruskaya nauka. P. 103–118 [in Russian].
7. Lionskaya deklaratsiya po dostupu k informatsii i razvitiyu : avgust 2014 g. URL: <https://www.lyondeclaration.org/content/pages/lyon-declaration-ru.pdf> [in Russian].
8. Kotliarevskiy Ya. V. et al. (2020). Nova ekonomika: evoliutsiia form ta metodolohii doslidzhen. *Nauka ta innovatsii – Law and innovations, No. 1, Vol. 16, P. 16–31* [in Ukrainian].
9. Novytska T. L., Novytskyi S. V. (2019). Platforma Publons yak zasib rozvytku naukovoi diialnosti. *Pobudova informatsiynogo suspilstva: resursi i tekhnologii: materialy XVIII mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kiiv. 19-20 veres. 2019 r.) - Building an information society: resources and technologies: Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical conference*. Kyiv, 344–349 [in Ukrainian].

10. Nochvai V. Zakhody ta instrumenty rozvytku vidkrytoi nauky v Dorozhnii karti intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho doslidnytskoho prostoru: prezentatsiia do vystupu. Naukova komunikatsiia v tsyfrovu epokhu: materialy 6-yi mizhnar. nauk.-prakt. konf., (m. Kyiv, 29–30 berez. 2018 r.) URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12750> [in Ukrainian].
11. Pasmor N. P., Kulyk M. M. Suchasni zasoby vymiriuvannia naukovoi informatsii: bibliotechnyi dosvid. Univer-sytetska biblioteka: chas zmin, transformatsii, novovveden : materialy vseukr. kruhloho stolu (m. Kharkiv, 13 cherv. 2017 r.). URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15270> [in Ukrainian].
12. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro kulturu» shchodo vyznachennia poniattia «kreatyvni industrii»: Zakon Ukrainy vid 19.06.2018 r. № 2458-VIII. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 34, art. 257 [in Ukrainian].
13. Pro stvorennia Natsionalnoi elektronnoi naukovo-informatsiinoi systemy «URIS»: Rishennia kolehii M-va osvity i nauky Ukrainy vid 13.01.2020 r. № 1/1-13. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/2020/02/2020-13-02-ryshenny-nenis-uris.pdf> [in Ukrainian].
14. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku: skhvaleno rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019 r. № 526-r. (2019). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 57, art. 1983 [in Ukrainian].
15. Kholod O. (2020). Rol, vplyv, status naukometrii u vitchyznianomu naukovomu spivtovarystvi. *Nauka ta metryka*. URL: <https://nim.media/articles/rol-vplyv-status-naukometriyi-u-vitchiznyanomu-naukovomu-spivtovarystvi> [in Ukrainian].
16. Crossref LIVE Kyiv: rozvyvaiemo naukovu komunikatsiiu razom. URL: <https://dntb.gov.ua/news/crossref-live-kyiv> [in Ukrainian].
17. Osaka Declaration on Digital Economy: Osaka Summit, June 28–29, 2019. URL: http://www.g20.utoronto.ca/2019/osaka_declaration_on_digital_economy_e.pdf [in English].

ПАСМОР ЮЛИЯ

кандидат наук по социальным коммуникациям, научный сотрудник,
НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины

КУЛИК МАРГАРИТА

кандидат юридических наук, заведующий сектором научной библиографии и наукометрии,
Научная библиотека Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И РЕСУРСЫ OPEN SCIENCE: БИБЛИОМЕТРИЧЕСКОЕ, НАУКОМЕТРИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ

Статья посвящена анализу информационных технологий и ресурсов открытой науки в контексте наукометрического и библиометрические исследования современных тенденций научной коммуникации и sustainable development. Рассмотрены стратегические вопросы библиометрии и наукометрии с позиций развития инновационной деятельности в сфере открытой науки и трансфера знаний.

Ключевые слова: информационные технологии, открытая наука, открытый доступ, научные коммуникации, наукометрия, библиометрия, цифровая трансформация.

PASMOR YULIYA

PhD in social communications, Researcher of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

KULYK MARGARITA

PhD, Head of Sector of Scientific Bibliography and Scientometrics,
Scientific Library of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INFORMATION TECHNOLOGIES AND RESOURCES OF OPEN SCIENCE: BIBLIOMETRIC, SCIENTOMETRIC VISION

Problem setting. Today our country joins the European Research Area, in particular, taking into account the experience and successful practices of the European Union in open science, cooperation in digital projects, ensuring access of Ukrainian scientists to international databases, electronic journals, scientific and educational networks and scientometric systems and platforms.

Some analysis issues of the state and prospects of the national system of open science development, the application of information technologies and open science resources for scientometric and bibliometric analysis of modern trends in scientific communication, don't lose their relevance, were and remain in the center of attention of foreign and national scientists, specialists, practitioners, such as: S. Glibko, Y. Pasmor, A. Strizhkova.

The **target** of this article is to define tasks and directions concerning scientometric and bibliometric definition of modern problems of scientific activity on the basis of the analysis.

Article's main body. In the context of Ukraine's solution of tasks and implementation of long-term plans for integration of achievements and obtainings of scientists into the European information space, EU development strategy until 2020 is aimed at «Innovation Union» and at building open innovation.

It seems convincing that the concept of open access has become the basis for the emergence of a number of projects, which were realised in the paradigm of open science through the joint use and dissemination of research results, ideas, innovations for global progress, development and presence of Ukraine in the world scientific community.

Conclusions and prospects for the development. 44.8 % of respondents said that scientometrics is very important. 89.6 % support scientometrics as a new but necessary way to measure scientific achievements. Therefore, in the current trends of global technologies of open science, natural transformations of society, the evolution of forms and research methodologies are obvious.

In the paradigm of open innovations, which are also based on scientometric, bibliometric indicators and resources of open science, the following issues are relevant: 1) providing grant support for the best projects of Ukrainian scientists within the competition of the National Research Foundation; 2) implementation of measures for Ukraine accession to the grant program «Horizon Europe»; 3) continuation of work on the creation of the National Scientific Information System «URIS»; 4) stimulation of activities in the field of technology transfer to provide more transparency and accessibility to national science; 5) implementation of a pilot project of the creation a network of startup-school-incubator-accelerator on the basis of higher education institutions and research institutions.

Keywords: information technology, open science, open access, scientific communications, scientometrics, bibliometrics, digital transformation.

ЩОДО ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

В статті досліджено питання інформаційно-комунікативної взаємодії суб'єктів інноваційного процесу на прикладі наукових парків, бізнес-інкубаторів та бізнес-ангелів. Автором зроблено висновок, що забезпечення участі суб'єктів інноваційного процесу у такій формі взаємодії на міжнародному рівні є одним з ключових факторів, що впливають на ефективність виконання ними своїх функцій.

Ключові слова: бізнес-інкубатор, науковий парк, бізнес-ангел, інноваційний процес.

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток суспільства викликає потребу у функціонуванні мережі, що забезпечувала би ефективну комунікацію між суб'єктами інноваційного процесу. У цьому аспекті особливого значення набуває питання інформаційно-комунікативної взаємодії між суб'єктами інноваційного процесу.

Стан дослідження. Питання створення та специфіки функціонування окремих суб'єктів інноваційної інфраструктури досліджували такі науковці-правники як С. В. Глібко[1], І. В. Подрез-Ряполова, А. М. Любич, В. Ф. Савченко, М. Г. Долгополов та інші.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу діяльності мереж окремих суб'єктів інноваційного процесу на прикладі наукових парків, бізнес-інкубаторів та бізнес-ангелів.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу розглянемо інформаційно-комунікативну взаємодію наукових парків.

В Україні науковий парк є одним з найбільш поширених суб'єктів інноваційного процесу, що виконує функції створення нових видів інноваційного продукту та реалізації інноваційної продукції, інформаційно-методичного, правового та консалтингового забезпечення засновників і партнерів наукового парку, функцію залучення осіб до інноваційного процесу, сприяння розвитку та підтримка малого інноваційного підприємництва, залучення і використання у своїй діяльності ризикового (венчурного) капіталу, освітню та представницьку функції.[1, С. 45–46]

Разом з тим, в Україні відсутня єдина мережа наукових парків, яка би забезпечувала взаємодію між цими суб'єктами інноваційного процесу.

Натомість на міжнародному рівні ефективно функціонує декілька таких мереж.

Так, на сьогоднішній день, однією з найбільш відомих мереж, що забезпечує сталі взаємозв'язки між науковими парками є Асоціація університетських дослідницьких парків (Association of University Related Research Parks) (далі - AURRP).

Ідея створення цього об'єднання виникла ще у 1986 році серед керівників вищих навчальних закладів США. Здійснивши аналіз тенденцій розвитку наукових та технологічних парків на базі університетів вони дійшли до висновку щодо необхідності створення єдиної мережі, що забезпечувала постійний обмін інформацією та досвідом між різними інноваційними структурами.

Організаційно-правовою формою AURRP є міжнародна неприбуткова організація.

На сьогоднішній день AURRP об'єднує на правах членства наукові парки багатьох країн світу, зокрема США, Канади, Латинської Америки, Японії, Австралії, Саудівської Аравії, Судану та Індії.

Серед основних функцій цієї мережі можна виділити наступні:

1) освітня (в тому числі проведення майстер-класів та навчальних курсів для розробників інноваційної продукції, надання підтримки новоствореним науковим паркам);

2) комунікативна (забезпечення постійного обміну досвідом між науковими парками, пошук інвес-

торів для фінансування створення нових інноваційних структур на базі вищих навчальних закладів, в тому числі і наукових парків).[2]

Таким чином, Асоціація університетських дослідницьких парків на сьогодні забезпечує ефективну взаємодію між науковим парками всіх континентів, стимулює створення нових інноваційних суб'єктів та інноваційний розвиток вищих навчальних закладів.

Ще одним прикладом ефективної взаємодії наукових парків є Міжнародна асоціація наукових парків та інноваційних галузей. Основний центр діяльності розташований в Іспанії. Разом з тим, функціонують регіональні підрозділи у 7 регіонах світу (зокрема, Китаї, Африці, Північній та Південній Америці тощо).

Організаційно-правовою формою вказаної організації є міжнародна неприбуткова неурядова організація. Міжнародна асоціація наукових парків та інноваційних галузей має спеціальний статус консультанта при Економічній та Соціальній раді ООН.

Створена у 1986 році, на сьогоднішній день вона об'єднує 350 членів, які діють у 74 країнах світу.[3]

Основною метою цієї організації є забезпечення інформаційно-комунікативної підтримки наукових парків, в тому числі через проведення конференцій та освітніх курсів, а також здійснення представництва перед потенційними інвесторами цих інноваційних суб'єктів. Крім того, вони забезпечують постійний моніторинг діяльності суб'єктів інноваційної діяльності з метою виявлення основних перспективних напрямів їх подальшого функціонування, а також проблем, з якими стикаються такі суб'єкти на етапі створення та розвитку.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновки, що важливим аспектом розвитку наукових парків України забезпечення їх участі у міжнародних організаціях наукових парків, з метою запозичення позитивного досвіду розвинутих інноваційних суб'єктів світу.

Наступним суб'єктом інноваційного процесу є бізнес-інкубатор.

На національному законодавчому рівні термін «бізнес-інкубатор» було закріплено у Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 р. № 510. Відповідно до вказаного нормативно-правового акту бізнес-інкубатор – це організація, яка надає на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення та інше майно суб'єктам малого та середнього підприємництва, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності.[4]

На сьогоднішній день в Україні успішно функціонує мережа бізнес-інкубаторів (стартап-інкубаторів) «YEP!»

Основною метою вказаної мережі є стимулювання молодіжного підприємництва через їхнє залучення до підприємницької екосистеми закладу вищої освіти, міжнародної програми підприємництва та участі у діяльності бізнес-акселератору, що діє на базі цієї мережі.

На сьогоднішній день Мережа «YEP!» стала членом UBI Global Network, що є міжнародною мережею бізнес-ангелів. Також «YEP!» став найкращим проектом на конкурсі ініціатив, що розбудовують стартап-екосистему міст і взяв участь у The Next Web Startup City Summit 2017 в Амстердамі.[5]

На міжнародному рівні з 1995 року функціонує програма Світового банку «InfoDev» метою якої є об'єднання підприємців, інвесторів та менторів через глобальну мережу бізнес-інкубаторів. Вказана програма включає в себе функціонування інноваційних центрів, лабораторій мобільних додатків (mLabs) та центрів агропідприємництва в країнах, що розвиваються, включаючи Кариби, Ефіопію, Гану, Кенію, Марокко, Південну Африку та В'єтнам. Підтримка інноваційної діяльності здійснюється через надання учасникам програми інформаційних, освітніх та представницьких послуг.[6]

Також важливу роль у розвитку бізнес-інкубаторів відіграє Міжнародна асоціація бізнес-інновацій, що функціонує у формі міжнародної неприбуткової організації та об'єднує більше ніж 1200 членів – суб'єктів інноваційної діяльності. Основними функціями цієї організації є освітня та інформаційно-комунікативна, що реалізуються у формі забезпечення співпраці, наставництва, навчання, обміну інноваційними ідеями підприємців. Надання таких послуг здійснюється, в тому числі, за допомогою бізнес-інкубаторів. При цьому частина з вказаних освітніх послуг надається безкоштовно. [7]

З вищевикладеного можна зробити висновок, що членство бізнес-інкубаторів у міжнародних мережах забезпечує ефективну реалізацію покладних на них функцій.

Третім суб'єктом інноваційного процесу є бізнес-ангел як фізична особа, суб'єкт інноваційної інфраструктури, що здійснює інвестування у високоризикові, переважно інноваційні, малі та середні підприємства й стартапи.

Вказаний суб'єкт інноваційного процесу не є поширеним в національній інноваційній системі України.

Разом з тим, в інших державах світу їхня діяльність справляє значний позитивний ефект на інноваційний розвиток основних галузей економіки.

Для узгодження та взаємної підтримки бізнес-ангелів в 1999 році було створено Європейську мережу бізнес-ангелів (далі - EBAN), яка об'єднує більше ніж 150 організацій-членів з 50 країн світу.

Основними функціями цієї мережі є освітня, інформаційно-комунікативна, представницька та інвестиційна. На сьогоднішній день EBAN інвестує 7,5 мільярдів євро на рік і об'єднує на правах членства не тільки бізнес-ангелів, їх асоціації та мережі, але й інших суб'єктів інноваційної інфраструктури. [8]

Однією з найбільш відомих національних мереж бізнес-ангелів в Україні є «UAngel», що була створений у 2014 році. Станом на сьогодні вона є повноправним членом EBAN. Членами «UAngel», окрім бізнес-ангелів, є венчурні фонди та акселе-

ратори Digital Future, WannaBiz, Fison, Gravia VC та інші. Про успіх діяльності даної організації свідчить той факт, що лише за перший рік її функціонування в рамках інвестування стартапів інвесторами було укладено угоди загальною сумою \$1,6 млн. [9]

Висновки. Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що забезпечення реалізації інформаційно-комунікативної взаємодії між суб'єктами інноваційного процесу є запорукою ефективності їхнього функціонування. На сьогоднішній день в світі здійснюють діяльність міжнародні мережі бізнес-ангелів, бізнес інкубаторів та наукових парків, що функціонують у формі неурядових неприбуткових організацій та надають освіти, інформаційно-комунікативні, представницькі та інвестиційні послуги їхнім членам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глібко С. В. Наукові парки України: правовий аспект. *Інноваційна система та інформаційні технології в сучасній науці*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків. 20 жовт. 2017 р.). Харків, 2017.
2. Офіційний сайт Асоціації університетських дослідницьких парків. URL: <https://www.aurp.net/home>.
3. Офіційний сайт Міжнародної асоціації наукових парків та інноваційних галузей. URL: <https://www.iasp.ws/>.
4. Порядок реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2009 р. № 510. *Офіційний вісник України*. 2009. № 39. С. 37. Ст. 1310.
5. Офіційний сайт мережі бізнес-інкубаторів «YEP!». URL: <http://www.yepworld.org/ua/>
6. Офіційний сайт програми Світового банку «InfoDev». URL: <http://www.infodev.org>
7. Офіційний сайт Міжнародної асоціації бізнес-інновацій. URL: <https://inbia.org>
8. Офіційний сайт EBAN. URL: <http://www.eban.org/>
9. Офіційний сайт «UAngel». URL: <http://uangel.com.ua/>

REFERENCES

1. Hlibko S. V. (2017). Naukovi parky Ukrainy: pravovyy aspekt. *Innovatsiyina sistema ta informatsiyini tekhnolohiyi v suchasniy nauki*: zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv. 20 zhovt. 2017 r) – *Innovative system and information technologies in modern science: Proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kharkiv, 2017 [in Ukrainian].
2. Ofitsiyyny sayt Asotsiatsiyi universytet-s'kykh doslidnyts'kykh parkiv. URL: <https://www.aurp.net/home> [in Ukrainian].
3. Ofitsiyyny sayt Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi naukovykh parkiv ta innovatsiynykh haluzey. URL: <https://www.iasp.ws/> [in Ukrainian].
4. Poryadok reyestratsiyi orhanizatsiy, diyal'nist' yakykh spryamovana na zadovolennya potreb sub'yektiv maloho ta seredn'oho pidpryemnytstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.05.2009 r. № 510. (2009). *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, №39, P. 37, art. 1310 [in Ukrainian].
5. Ofitsiyyny sayt merezhi biznes-inkubatoriv «YEP!». URL: <http://www.yepworld.org/ua/> [in Ukrainian].
6. Ofitsiyyny sayt prohramy Svitovoho banku «InfoDev». URL: <http://www.infodev.org> [in Ukrainian].
7. Ofitsiyyny sayt Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi biznes-innovatsiy. URL: <https://inbia.org> [in Ukrainian].
8. Ofitsiyyny sayt EBAN. URL: <http://www.eban.org/> [in Ukrainian].
9. Ofitsiyyny sayt «UAngel». URL: <http://uangel.com.ua/> [in Ukrainian].

ЗАВАДСКАЯ АНГЕЛИНА

младший научный сотрудник НИИ правового обеспечения инновационного развития
НАПрН Украины

ПРО ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СУБЪЕКТОВ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

В статье исследованы вопросы информационно-коммуникативного взаимодействия субъектов инновационного процесса на примере научных парков, бизнес-инкубаторов и бизнес-ангелов. Автором сделан вывод, что обеспечение участия субъектов инновационного процесса в такой форме взаимодействия на международном уровне является одним из ключевых факторов, влияющих на эффективность выполнения ими своих функций.

Ключевые слова: бизнес-инкубатор, научный парк, бизнес-ангел, инновационный процесс.

ZAVADSKA ANHELINA

Research Assistant of Scientific and Research Institute of Providing Legal

Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

ON INFORMATIONAL-COMMUNICATIVE INTERACTION OF SUBJECTS OF INNOVATION PROCESS: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Problem setting. The innovative development of society necessitates the functioning of a network that would ensure effective communication between the subjects of the innovation process. In this aspect, the issue of information and communication between the subjects of the innovation process becomes especially important.

Analysis of recent researches and publications. The issues of creation and specifics of functioning of separate subjects of innovation infrastructure were investigated by such legal scholars as S.V. Glibko [1], I.V. Podrez-Ryapolova, A.M. Ljubcic, V.F. Savchenko, M.G. Dolgopolov and others.

Target of research is to analyze the activities of networks of individual actors in the innovation process on the example of science parks, business incubators and business angels.

Article's main body. In Ukraine, the science park is one of the most common subjects of the innovation process.

At the same time, there is no single network of science parks in Ukraine that would provide interaction between these subjects of the innovation process. Instead, several networks of science parks operate effectively at the international level.

In addition, today a network of business incubators (startup incubators) "YEP!" is successfully operating in Ukraine as an influential subject of the innovation process.

The third subject of the innovation process, which was studied in the article, is a business angel as an individual, who invests in high-risk, mainly innovative, small and medium enterprises and startups.

Conclusions and prospects for the development. As a result, the author concludes that ensuring the implementation of information and communication interaction between the subjects of the innovation process is the key to the effectiveness of their functioning. Today, international networks of business angels, business incubators and science parks operate in the world in the form of non-governmental non-profit organizations and providing education, information and communication, representation and investment services to their members.

Keywords: business incubator, science park, business angel, innovation process.

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОМБУДСМЕНА ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН ЄС ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО УПРАВЛІННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена дослідженню історії становлення інституту Омбудсмена із визначенням його правового статусу. Здійснено аналіз поправок до Статуту Омбудсмена ЄС, щодо збільшення обсягу його повноважень, адже понад 20 років діяльності, даний орган, без реальної можливості прийняття загальнообов'язкових актів, здійснює «м'яку владу», яка заснована на ідеї відкритості до усунення порушень. У зв'язку з чим, досліджено можливі зміни до Статуту Омбудсмена, які можуть варіюватися від мінімальних (наприклад інформування комітету, відповідального за питання, замість того, щоб подавати спеціальний звіт до Європейського Парламенту) до більш істотних (серед яких втручання у справи, що розглядаються Судом Справедливості). Значна увага приділена практиці діяльності Європейського Омбудсмена в аспекті забезпечення належного управління інституційного механізму на підставі щорічного звіту.

Ключові слова: омбудсмен Європейського Союзу, Статут Омбудсмена ЄС, захист прав людини, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, що мають місце у світі і у Європі, зокрема, збагачення і універсалізація каталогу прав і свобод людини і громадянина, їх гарантій на національному і міжнародному рівні сприяли популяризації ідеї створення інституту Омбудсмена Європейського Союзу (далі Омбудсмен ЄС, Європейський Омбудсмен), головним завданням якого було б забезпечення прав і свобод громадян Європейської спільноти.

Вперше інститут Омбудсмена було запроваджено у Швеції, де на парламентського комісара покладалось завдання стежити за виконанням органами державної влади та місцевого самоврядування усіх законодавчих актів парламенту [1, с. 2]. Успішний приклад Швеції зумовив зростання популярності посади Омбудсмена і поширення її в інших країнах Європи. Особливого розповсюдження ідея інституту Омбудсмена в Європі набула після Другої світової війни, коли із значним посиленням виконавчої влади та її регламентуючої ролі, в усіх сферах суспільного життя, постало питання забезпечення потреби додаткових засобів контролю за діяльністю органів адміністрації [2]. Своім розповсюдженням інститут Омбудсмена зобов'язаний також, діяльності Міжнародної комісії юристів та Організації Об'єднаних Націй, діяльність яких стала поштовхом для запровадження

цього інституту по всьому світі і надання Омбудсменам дійсних, а не удаваних інструментів впливу для здійснення своїх функцій [3]. Ще одним поштовхом для розвитку служби Омбудсмена стало запровадження в 1976 р. Міжнародного інституту Омбудсмена. Ця установа об'єднала національні інститути Омбудсмена з понад 50 країн світу з метою здійснення наукових досліджень, запровадження освітніх програм, організацій міжнародних конференцій та інших заходів, спрямованих на популяризацію інституту, підвищення рівня обізнаності населення з питань діяльності даного органу і розвитку концепції інституту останнього у світі загалом [2].

В правопорядку Європейського Союзу в 70-х роках ХХ століття пропозиції формування інституту, покликаного контролювати дотримання прав людини, відкидалися як Європейською Комісією, так і Радою. Комісія зайняла позицію, відповідно до якої необхідності в Омбудсмені Європейських Спільнот немає, оскільки громадяни можуть подавати скарги на діяльність Спільнот у Суд Справедливості, отримувати інформацію від самих інституцій або від депутатів Європейського Парламенту. Рада ЄС зайняла позицію, що інституції Спільнот повною мірою поважають основоположні права під час реалізації своїх повноважень, тож на цьому етапі розвитку Співтовариств немає потреби у діяльності Омбудсмена,

який би перевіряв, чи насправді фактично права не порушуються [4, с. 605].

Лише під час підготовки Маастрихтського Договору, проекти, які вплинули на остаточний статус Європейського Омбудсмена, у межах ідеї європейського громадянства, були запропоновані делегаціями Люксембургу і Голландії. Пропозиції цих держав цілковито нівелювали ідею Європейського Омбудсмена лише як орану, що доповнює своїх відповідників у національних системах держав-членів. Пропонувалось, що повноваження Європейського Омбудсмена полягатимуть в охороні та захисті всіх фізичних та юридичних осіб, які мають місце проживання або місцезнаходження на території держав-членів. Від так, Маастрихтський договір закріпив положення щодо посади Омбудсмена, і згідно ст. 195 Договору була передбачена можливість для будь-якої фізичної та юридичної особи держави-члена ЄС подавати скаргу на неправомірні дії інституцій та органів.

За час існування інституту Омбудсмена Європейського Союзу істотно підвищився рівень довіри громадян ЄС до цього органу як ефективного засобу захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Про це свідчить факт суттєвого щорічного зростання кількості справ, що подаються на розгляд Омбудсмена ЄС, а також важливість питань, в рішенні яких він бере участь.

На сьогодні перед ЄС постають нові виклики, обумовлені політикою глобалізації, яку проводить більшість країн-членів ЄС, трудовою міграцією та іншими глобальними процесами. В нових умовах, захист прав людини набуває принципово нового значення. Тож питання ролі Омбудсмена ЄС в процесі захисту прав осіб і контролю за діяльністю органів влади постає вельми актуальним. Наразі мова йде про необхідність реформи даний орган, наділивши його більш широким колом повноважень, які дозволили б йому ефективніше виконувати покладені на нього завдання.

Що стосується України, варто зазначити, що наша країна обравши шлях євроінтеграції, та взявши на себе зобов'язання привести низку сфер у відповідність до європейських стандартів повинна орієнтуватись і на досвід роботи Європейського Омбудсмена. Із часу започаткування посади Українського Уповноваженого з прав людини у 1998 р. не буде перебільшенням твердження, щодо наявності низки проблем у сфері контролю за діяльністю органів виконавчої влади та інших інституцій, насамперед в аспекті дотримання прав осіб. Саме тому, з огляду на наявні недоліки та обраний вектор розвитку, для України було б логічно використати досвід країн ЄС, в аспекті функціонування інституту Європейського Омбудсмена, задля вдосконалення законодавчого

регулювання діяльності Уповноваженого з прав людини.

Аналіз останніх досліджень. До питань, що стосуються правового статусу Омбудсмена ЄС звертаються такі вчені, як А. Марцеляк, В. Муравйов, А. Усаченко, К. Боберська, К. Закоморна, І. Дідковська, С. Книш та інші.

Метою даної статті є дослідження ролі Омбудсмена ЄС в процесі захисту прав осіб і контролі за діяльністю інституційного механізму, а також аналіз поправок до Статуту Омбудсмена ЄС, щодо збільшення обсягу його повноважень.

Виклад основного матеріалу. На рівні ЄС Омбудсмен є незалежним та неупередженим органом Європейського Союзу, який розслідує скарги на неправомірну діяльність інститутів, органів та агенцій ЄС. Тільки Суд Європейського Союзу, діючи в його судовій якості, не входить до повноважень Омбудсмена. Омбудсмен може виявити неправильне управління, якщо установа не дотримується основних прав, правових норм або принципів [5]. В Установчих актах (в Лісабонській редакції) зазначено, що Омбудсмен ЄС, який обирається Європейським Парламентом, уповноважений приймати від будь-якого громадянина Союзу або будь-якої фізичної чи юридичної особи, що проживає або має юридичну адресу на території держави-члена, скарги щодо незадовільного управління в діяльності установ, органів, служб або агенцій Союзу, окрім Суду Європейського Союзу, який здійснює свої судові повноваження. Омбудсмен ЄС вивчає такі скарги та звітує про них (ч. 1 ст. 228 ДФЕС). Стаття 228 вказаного договору визначила сферу діяльності Омбудсмена. Омбудсмен ЄС став органом, що контролює ситуації незадовільного управління в діяльності установ, органів, служб або агенцій Союзу. Як зазначає дослідник Книш С. В., ці положення передбачають досить гнучку модель статусу Європейського Омбудсмена, покликаною забезпечити компромісність та консолідацію, на чому і ґрунтується функціонування Європейського Союзу [6, с. 188].

Відповідно до Правил процедури Європейського Омбудсмена (Регламенту) [7, с. 16], до повноважень Омбудсмена ЄС належить:

1. Приймати та розглядати скарги від громадян та резидентів ЄС, а також юридичних осіб, розташованих на території ЄС, на адміністративні порушення в усіх інституціях та установах Союзу за виключенням Європейського Суду Справедливості та Загального Суду (ст. 2 Правил);

2. Проводити розслідування на підставі скарги або за власною ініціативою. В процесі розслідування він може здійснювати відповідні запити до інституцій ЄС, на які покладається обов'язок надавати йому

будь-яку інформацію і доступ до відповідних документів (ст. 3 Правил);

3. У випадку виявлення порушення, сповіщати установу і надсилати їй свої рекомендації. «Установа-адресат має 3 місяці на те, щоб дати докладну відповідь; після чого Омбудсмен направляє остаточний звіт Європейському Парламенту та відповідній установі». Він також сповіщає скаржника про результати свого розслідування (ст. 4 Правил).

Аналіз вищезазначених повноважень Омбудсмена надає можливість виокремити наступні його функції:

1. Захист основних прав. Європейський Союз взяв на себе зобов'язання дотримуватися основних прав. У грудні 2000 року президенти трьох основних інституцій ЄС - Комісії, Парламенту та Ради - проголосили в Ніцці Статут основних прав Європейського Союзу. Він надає громадянам ясність щодо основних прав, які повинні захищати інститути та органи ЄС [8, с. 11]. У своїй діяльності Європейський Омбудсмен бере активну участь у тому, щоб Статут, який було проголошено головними інституціями ЄС серйозно сприймався насамперед самими інституціями. Він постійно нагадує їм про свої обіцянки перед громадянами ЄС та закликає їх застосовувати практичні приклади дотримання Статуту у своїй щоденній роботі. Така діяльність Омбудсмена дисциплінує, в якомусь сенсі, європейські інституції в сфері дотримання прав громадян.

2. Забезпечення прозорості та відкритості інституційного механізму ЄС. Сама природа ЄС ґрунтується на ідеї прозорості діяльності його інститутів, що покликано забезпечити стабільний розвиток демократії в країнах-членах. Одним із завдань Омбудсмена ЄС є донесення до громадян інформації щодо діяльності європейських інституцій і рішень, які ними приймаються. Така інформація подається в максимально доступній формі і надає простим пересічним громадянам можливість оцінити, як їхні політичні представники виконують свої обов'язки й обіцянки та чи забезпечується при цьому відповідальність влади за свою діяльність [8, с. 15].

3. Поліпшення якості послуг, що надаються установами ЄС. Громадянам ЄС має бути забезпечено об'єктивну можливість очікувати належної роботи від державної адміністрації країни, громадянином якої вони є. Не дивлячись на декларовану демократію і прозорість, не буде перебільшенням твердження, що інституції ЄС і держав-членів, не завжди давали позитивний приклад - деякі не виконували договірні зобов'язання, а деякі затримували платежі [8, с. 18]. Однак, коли Омбудсмен усвідомлює проблему і виносить її на обговорення з відповідними органами влади, практика демонструє, що останні починають так чи інакше шукати конструктивного рішення.

Така діяльність спрямована безпосередньо на поліпшення якості послуг, що отримують громадяни держав-членів та резиденти від установ ЄС. По суті завдання Європейського Омбудсмена полягає в тому, що він слідкує за тим, аби громадяни отримували ті послуги, які вони мають право отримувати і щоб надання таких послуг здійснювалося належним чином.

4. Забезпечення дотримання правових норм. «Верховенство права - один із основних принципів, на яких будується ЄС. Він вимагає, щоб жодна людина чи установа, якою б не була влада, не порушували закон без покарання» [8, с. 21]. Хоча завдання забезпечити дотримання державами-членами ЄС *acquis communautaire* покладено, в першу чергу, на Європейську Комісію, Європейський Омбудсмен має змогу привернути увагу Комісії до певних проблемних питань, що потребують врегулювання, засновуючи це на випадках, що досліджувалися ним в ході розгляду отриманих скарг.

5. Захист прав працівників в установах. Працівники установ ЄС можуть подати скаргу до Омбудсмена, коли виникають проблеми з роботодавцем. Теми варіюються від необґрунтованого звільнення до питання щодо соціального страхування подружжя [8, с. 21]. Практика свідчить, що служба Омбудсмена нерідко ставала в нагоді для вирішення подібних питань.

Щодо аналізу практики діяльності Омбудсмена ЄС слід зазначити, що із кожним роком кількість звернень громадян зростає. Однією із причин цього, небезпідставно, вважають запровадження можливості подати скаргу в електронному вигляді. Такий спрощений порядок подачі заяви надає пересічним громадянам можливість уникнути зайвої бюрократії, а тому є на сьогодні однією з найпоширеніших форм звернення до Омбудсмена ЄС. Так, суб'єктами подання можуть виступати фізичні особи - громадяни держав-членів ЄС, резиденти Європейського Союзу, а також юридичні особи, зареєстровані в ЄС. Заяву можна подати також через члена Європейського Парламенту. Заявник може подати скаргу протягом двох років з дня усвідомлення фактів, на яких вона ґрунтується і лише після першого звернення до відповідної установи ЄС, щоб спробувати вирішити це питання самостійно.

Ще однією обов'язковою вимогою до заяви є мова: при складенні звернення до Омбудсмена ЄС має бути застосована одна з офіційних мов ЄС. Задля спрощення процедури подачі скарги і уникнення великої кількості необґрунтованих звернень на офіційному веб-сайті Європейського Омбудсмена можна знайти чек-лист для потенційного скаржника. Останній пропонує низку запитань, відповівши на які, заявник отримує відповідь щодо того, чи може

Європейський Омбудсмен допомогти в вирішенні його питання. Перш за все на сайті визначено перелік справ, які не розглядаються Омбудсменом взагалі. А саме: скарги на національні, регіональні чи місцеві органи влади в державах-членах ЄС, навіть якщо скарги стосуються питань ЄС; діяльність національних судів або Омбудсмена; скарги на підприємства чи приватних осіб [5].

Заявник повинен вказати на яке саме рішення або з якого питання він скаржиться та коли йому стало відомо про таке рішення або дії інституції ЄС. Наступним кроком є зазначення того, що саме, на думку заявника, установа чи орган ЄС зробив неправильно. Тут вимагається чіткий перелік із зазначенням конкретних обставин справи. Хоча від пересічних громадян ніхто не очікує надання якісної правової оцінки діям інституцій ЄС, адекватний перелік претензій, підкріплений певними фактами, значно спрощує завдання Європейського Омбудсмена при розгляді скарги. Після зазначення претензії, скаржнику пропонується зазначити що, на його думку, має зробити інституція чи орган ЄС, на дії чи бездіяльність якого він скаржиться, задля того щоб виправити ситуацію. В кінці заявнику пропонується дати відповідь на наступні запитання: «Чи він звертався раніше до відповідного інституту чи органу ЄС, щоб отримати відшкодування. Ця вимога є обов'язковою для прийнятності заяви Європейським Омбудсменом (як доказ наявності попереднього звернення до інституції ЄС, яка на думку заявника порушує його права, до заяви має бути подано витяг з такого звернення) в іншому випадку Омбудсмен не зможе допомогти заявникові у вирішенні його питання; чи стосується скарга робочих відносин з інститутами та органами ЄС і якщо так, чи використовувались всі можливості для внутрішніх адміністративних запитів та скарг, передбачених Правилами про персонал, якщо так, то чи закінчилися строки для відповідей установ; чи є об'єкт скарги, що подається на розгляд Омбудсмена ЄС предметом вже вирішеного спору Судом ЄС або предметом спору, що розглядається наразі в Суді; чи згоден заявник на передачу його скарги на розгляд іншій установі або органу (європейському чи національному), у разі якщо Європейський Омбудсмен дійде висновку, що він не вправі розглядати дане питання».

Якщо ж в ході розгляду звернення Омбудсмен ЄС виявить факт «поганого управління» (*maladministration*), він звертається до відповідного інституту, проти якого було подано скаргу і який, є відповідальним за порушення прав заявника, з пропозицією розглянути питання про порушення прав і свобод протягом 3-х місяців і поінформувати його про прийняті заходи по усуненню цих порушень (ст. 4 Регламенту). Якщо вжиті заходи Європейського

Омбудсмена ЄС не задовольняють, він оприлюднює даний факт в своїй щорічній доповіді Європарламенту, що також слугує своєрідним важелем впливу на діяльність органу, проти якого подано скаргу. Такий механізм обумовлений тим, що інституції ЄС, що діють на засадах демократії, піклуються про свою репутацію в очах громадян та резидентів ЄС, а також світової спільноти взагалі.

Із вищезазначеного бачимо, що рішення Європейського Омбудсмена не мають юридично обов'язкової сили. Вони приймаються у формі висновків і втілюються в актах інститутів ЄС, яким надійшов висновок від Омбудсмена і які встановлюють відповідні правила в якості обов'язкових приписів. Практика виконання рішень Омбудсмена ЄС пішла шляхом прислухання до висновків останнього. Так, у 2017 р. (відповідно до Річного звіту Омбудсмена за 2016 р.) пропозиції Європейського Омбудсмена, включаючи його рекомендації, рішення, критичні та інші зауваження, були виконані на 83% (із них Європейською комісією у 82% випадків). При цьому Європейський парламент, Фронтекс і Європейське хімічна агенція виконали пропозиції Омбудсмена на 100% [9].

Щодо питання необов'язкових актів Європейського Омбудсмена, доцільно зазначити, що наразі Європейський Парламент прийняв резолюцію щодо поправок, за якими розширюється правовий статус Європейського Омбудсмена. Наразі необхідною є ще резолюція Ради ЄС, для того, щоб проект поправок скасував Статут Омбудсмена 1994 року (94/262 / ЄСВС, ЄЕС та Євратому).

Європейський Парламент закликав оновити Статут Омбудсмена до закінчення терміну повноважень парламенту, щоб гарантувати, що всі нові або змінені обов'язки будуть встановлені з самого початку мандату новообраного Парламенту, який, розпочнеться одразу після європейських виборів 2019 року. Минуло 11 років з моменту останньої зміни Статуту (у 2008 році), а тим часом Лісабонський договір набрав чинності. За останні 11 років роль Омбудсмена укріпилась та зросла. У своєму висновку Комітет з петицій Європейського Парламенту від 27.11.2018 р. зазначив, що на даний момент ми стикаємося з новими реаліями та викликами, а також новими очікуваннями громадян та Європейського парламенту у багатьох ключових сферах. Що стосується реалізації права на доступ до документів, Комітет зазначив, що хоча громадяни мають право оскаржувати факт відмови або часткової відмови перед Європейським Судом, ця процедура є дорогою та трудомісткою і вимагає офіційного юридичного представництва. Тому Комітет рекомендує у різних резолюціях, що Європейський Омбудсмен повинен бути спроможним приймати обов'язкові рішення

щодо доступу до документів, щоб забезпечити принцип відкритості інституцій Європейського Союзу.

Щодо конфіденційної інформації, то поправками запропоновано, що Омбудсмену ЄС повинно бути надано право діяти відповідно до правил безпеки. Для забезпечення ефективності розслідувань Європейського Омбудсмана, персонал ЄС повинен висвітлювати факти в умовах, не пов'язаних із зобов'язанням щодо професійної таємниці. Не мало важливими є поправки, що стосуються внесення змін до Регламенту Європейського Омбудсмена в аспекті розподілу компетенції та процедури між Омбудсменом та Судом ЄС, зокрема можливості втручання в справи, які є предметом судового провадження [10].

Наразі, не дивлячись на досить незначні, з юридичної точки зору, повноваження, Омбудсмен ЄС здійснює відчутний вплив на регулювання відносин між громадянами ЄС та європейськими інституціями у сфері захисту прав громадян. Аналіз останнього Щорічного звіту Європейського Омбудсмена за 2018 р. дозволяє проаналізувати вплив на відносини в сфері захисту прав європейських громадян і дійти висновку щодо загальної ролі Європейського Омбудсмена в механізмі захисту прав громадян ЄС.

Так, у другому розділі своєї щорічної доповіді Омбудсмен Емілі О'Райлі акцентує увагу на необхідності посилення прозорості законодавчого процесу, якого потребують громадяни ЄС. Задля вирішення даного питання, Омбудсмен подала кілька рекомендацій Раді ЄС, де запропонувала можливі механізми досягнення позитивних результатів. Зокрема, однією з рекомендацій було оновлення реєстру документів, з метою зручності для користування пересічних громадян і надання останнім можливості задавати власні критерії пошуку, такі як, рік видачі акта, його найменування тощо). Європейський Парламент проголосував за це більшістю голосів і сьогодні система зазнає змін [11, с. 8].

Ще одним принциповим моментом стало звернення зі скаргою до Європейського Омбудсмена на діяльність Європейської Комісії, яка не надавала у відкритий доступ матеріали з засідань представників держав членів. Таку позицію остання обґрунтовувала тим, що позиції держав-членів з певних питань (таких як, наприклад, безпека і оборона) є конфіденційними, а тому приховання деяких даних є необхідністю. Щодо вказаної ситуації від Європейського Омбудсмена надійшла пропозиція розширити доступ протоколів зборів держав з метою надання громадянам права на доступ до інформації щодо діяльності обраних ними інституцій. При цьому Емілі О'Райлі зазначила, що доступ не має бути абсолютно відкритим, адже деякі питання дійсно можуть загрожувати безпеці населення [11, с. 8].

У лютому 2018 до Європейського Омбудсмена було подано 2 скарги на діяльність Комісії стосовно незаконного призначення Генерального Секретаря. Приймавши заяви до розгляду, Омбудсменом ЄС було здійснено різностороннє розслідування, в ході якого виявлено 4 випадки порушення порядку прийняття рішень, в тому числі і стосовно призначення Генерального Секретаря Комісії. На думку Емілі О'Райлі, Комісією було створено штучну терміновість призначення нового Секретаря на посаду. Відповідальність за недобросовісне управління Омбудсмен ЄС поклав на Комісію, яка, наразі, має здійснити заходи щодо усунення порушень та надалі сумлінніше ставитися до виконання покладених на неї обов'язків. Зокрема, однією з вимог Омбудсмена було чітке визначення в майбутньому процедури призначення Генерального Секретаря. Після озвучення цієї рекомендації Комісія безпрецедентно заявила про відмову створення такої процедури призначення, не зважаючи на загальну підтримку Парламентом рекомендацій Європейського Омбудсмена. Проведення на цьому етапі було закрито, а Емілі О'Райлі у свої щорічній доповіді окремо зазначила, що Комісія втратила можливість відновити довіру громадян після такого проблематичного призначення її високопоставленої особи [11, с. 11].

Омбудсмен ЄС регулярно розглядає скарги щодо основних прав, таких як рівність та недискримінація. Співробітник Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) звернувся до Європейського Омбудсмана зі скаргою, щодо гендерної дискримінації в банку. Скаржник вказував на те, що банк не надає жінкам таких самих можливостей, як чоловікам, у доступі до керівних посад. Омбудсмен встановив, що ЄІБ витрачає занадто багато часу на відповідь скаржнику, і попросив ЄІБ посилити свою діяльність щодо цього питання. Омбудсмен також закликав Банк докласти більше зусиль для досягнення збалансованого представництва як чоловіків, так і жінок на керівних посадах [11, с. 12].

Частина роботи Омбудсмана - це сенсбілізація (дослівно підвищення чуйності) інституцій ЄС щодо того, як вони чи їх дії сприймаються громадськістю. Після скарги Брюссельської громадської організації з питань прозорості, Омбудсмен Емілі О'Райлі попросила Маріо Драгі (Mario Draghi), президента Європейського центрального банку (ЄЦБ), призупинити його членство у Групі тридцяти (G30), приватної організації, що складається з керівників великих приватних та центральних банків, а також членів академій. Оскільки деякі члени G30 є керівниками банків, які безпосередньо чи опосередковано контролюються ЄЦБ. Омбудсман визнав, що подальше членство Президента ЄЦБ у G30 може погіршити довіру громадськості до незалежності банку. ЄЦБ

відмовився виконувати пропозиції, запропоновані Омбудсменом. Омбудсмен, шкодуючи про позицію банку, висловила сподівання, що її рекомендація буде прийнятою у майбутньому.

Висновки. На сьогодні основною функцією Європейського Омбудсмена є захист прав фізичних та юридичних осіб ЄС, який слід розглядати, як в аспекті окремих проваджень, де завданням Омбудсмена є безпосередній розгляд скарг і вирішення питання щодо порушення права конкретної особи, так і в більш глобальному розумінні, тобто коли Омбудсмен ЄС, на підставі звітів, зроблених під час розгляду конкретної скарги, визначає рекомендації

органу ЄС щодо усунення наявних порушень і запобігання їм в майбутньому. В той же час, слід зазначити, що існує проблема недостатності повноважень Європейського Омбудсмена, у зв'язку з чим, даний орган все ще знаходиться на стадії розвитку, свідченням чого є прийнята резолюція Європейського парламенту щодо поправок, пов'язаних зі зростанням правового статусу Омбудсмена ЄС, в аспекті можливості прийняття обов'язкових рішень в питаннях доступу до інформації громадянами ЄС, а також безпосередньої можливості Омбудсмена ЄС втручатись в справи, що є предметом судового провадження Загального Суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косінов С. А. Омбудсмен як інститут контролю за владою. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 1 (7). С. 1-12.
2. Офіційний сайт Уповноваженого з прав людини України. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/institute/>.
3. Ян Коваленко ЄС на захисті прав людини. *Юридична газета*. №36 (638). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/es-na-zahisti-prav-lyudini.html>.
4. Sadowski P. Geneza europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich. *Studia Iuridica Lublinsia*. 2014. № 22. S. 603-629.
5. Офіційний сайт Європейського Омбудсмена. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/publication/en/11134#/page/5>.
6. Книш С. В. Передумови запровадження інституту омбудсмена Європейського Союзу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 185-188.
7. Decision of the European Parliament of 9 March 1994 on the regulations and general conditions governing the performance of the Ombudsman's duties of 9 March 1994. Official Journal. L 113. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994D0262&from=GA>.
8. Was kann der Europäische Bürgerbeauftragte für Sie tun? Der Europäische Bürgerbeauftragte Ein Ratgeber für Bürger. Jacob Söderman. URL: http://edz.bib.uni-mannheim.de/daten/edz-b/omb/07/guide_de.pdf.
9. European Ombudsman Annual Report 2016. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/annual/en/79333https://www.ombudsman.europa.eu/annual/en/79333>.
10. Report on a draft regulation of the European Parliament laying down the regulations and general conditions governing the performance of the Ombudsman's duties (Statute of the European Ombudsman) and repealing Decision 94/262/ECSC, EC, Euratom. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2019-0050_PL.html#title6.
11. European Ombudsman Annual Report 2018. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/annual/en/113728>.

REFERENCES

1. Kosinov S. A. (2015). Ombudsmen yak instytut kontroliu za vladoiu. *Teoriia i praktyka pravознавства - Theory and practice of jurisprudence, Issue 1 (7), 1-12* [in Ukrainian].
2. Ofitsiyni sait Upovnovazhenoho z prav liudyny Ukrainy. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/institute/> [in Ukrainian].
3. Yan Kovalenko YeS na zakhysti prav liudyny. *Yurydychna hazeta – Legal newspaper, 36(638)*. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/es-na-zahisti-prav-lyudini.html> [in Ukrainian].
4. Sadowski P. (2014). Geneza europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich. *Studia Iuridica Lublinsia – Studies of Law Lublin, 22, 603-629* [in Polish].
5. Ofitsiyni sait Yevropeiskoho Ombudsmena. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/publication/en/11134#/page/5> [in Ukrainian].
6. Knysh S. V. (2017). Peredumovy zaprovadzhennia instytutu ombudsmena Yevropeiskoho Soiuzu. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence, 4, 185-188* [in Ukrainian].

7. Decision of the European Parliament of 9 March 1994 on the regulations and general conditions governing the performance of the Ombudsman's duties of 9 March 1994. *Official Journal. L 113*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994D0262&from=GA> [in English].
8. Was kann der Europäische Bürgerbeauftragte für Sie tun? Der Europäische Bürgerbeauftragte Ein Ratgeber für Bürger. Jacob Söderman. URL: http://edz.bib.uni-mannheim.de/daten/edz-b/omb/07/guide_de.pdf [in Germany].
9. European Ombudsman Annual Report 2016. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/annual/en/79333https://www.ombudsman.europa.eu/annual/en/79333> [in English].
10. Report on a draft regulation of the European Parliament laying down the regulations and general conditions governing the performance of the Ombudsman's duties (Statute of the European Ombudsman) and repealing Decision 94/262/ECSC, EC, Euratom. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2019-0050_PL.html#title6 [in English].
11. European Ombudsman Annual Report 2018. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/en/annual/en/113728> [in English].

МАРЫНИВ ИВАННА

кандидат юридических наук, доцент кафедры права Европейского Союза
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

**РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОГО ОМБУДСМЕНА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ ГРАЖДАН ЕС
И ОБЕСПЕЧЕНИЮ НАДЛЕЖАЩЕГО УПРАВЛЕНИЯ ИНСТИТУЦИОННОГО МЕХАНИЗМА
ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА**

Статья посвящена исследованию истории становления института Омбудсмена с определением его правового статуса. Осуществлен анализ поправок в Устав Омбудсмена ЕС, по увеличению объема его полномочий, ведь более 20 лет деятельности, данный орган, без реальной возможности принятия общеобязательных актов, осуществляет «мягкую власть», которая основана на идее открытости к устранению нарушений. В связи с чем, исследованы возможные изменения в Устав Омбудсмена, которые могут варьироваться от минимальных (информирование комитета, ответственного за вопросы, вместо того, чтобы подавать специальный отчет Европейского Парламента) к более существенным (среди которых вмешательство в дела, которые рассматриваются Судом ЕС). Значительное внимание уделено практике деятельности Европейского омбудсмена в аспекте обеспечения надлежащего управления институционального механизма на основании ежегодного отчета.

Ключевые слова: омбудсмен Европейского Союза, Устав Омбудсмена ЕС, защита прав человека, Европейский Союз.

MARYNIV IVANNA

PhD, Associate Professor at the Department of European Union Law
Of Yaroslav Mudryi National Law University

**THE ROLE OF THE EUROPEAN OMBUDSMAN IN PROTECTING THE RIGHTS OF EU CITIZENS
AND ENSURING THE GOOD GOVERNANCE OF THE INSTITUTIONAL MECHANISM OF THE
EUROPEAN UNION**

Formulation of the problem. During the existence of the institution of the European Union Ombudsman, the level of trust of EU citizens in this body as an effective means of protecting the rights and freedoms of individuals and legal entities has significantly increased. This is evidenced by the fact that there is a significant annual increase in the number of cases submitted to the EU Ombudsman, as well as the importance of the issues in which he participates. Today, the EU faces new challenges due to the globalization policies pursued by most EU member states, labor migration and other global processes. In the new conditions, the protection of human rights acquires a fundamentally new meaning. Therefore, the question of the role of the EU Ombudsman in the process of protecting the rights of individuals and monitoring the activities of the authorities is very relevant. At present, it is necessary to reform this body, giving it a wider range of powers that would allow it to perform its tasks more effectively.

The purpose of this article is to study the role of the EU Ombudsman in the process of protection of individual rights and control over the activities of the institutional mechanism, as well as the analysis of amendments to the Statute of the EU Ombudsman to increase his powers.

Article's main body. The article is devoted to the study of the history of the establishment of the Ombudsman institution with the definition of its legal status. The amendments to the Statute of the EU Ombudsman are analyzed to increase the scope of his powers, as for more than 20 years of activity, this body, without a real possibility to adopt binding acts, exercises "soft power" based on the idea of openness to eliminate violations. In this regard, possible changes to the Statute of the Ombudsman have been explored, which can range from minimal (eg informing the committee responsible instead of submitting a special report to the European Parliament) to more significant ones (including interference in cases involving considered by the Court of Justice). Considerable attention is paid to the practice of the European Ombudsman in ensuring the proper management of the institutional mechanism on the basis of the annual report.

Conclusions. There is a problem of insufficient powers of the European Ombudsman, and therefore, this body is still under development, as evidenced by the adopted European Parliament resolution on amendments related to the growth of the legal status of the EU Ombudsman, in terms of the possibility of adopting mandatory decisions on access to information by EU citizens, as well as the EU Ombudsman's direct ability to intervene in cases before the General Court.

Keywords: Ombudsman of the European Union, Statute of the EU Ombudsman, protection of human rights, European Union.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, ПРОЦЕСУ І ПОДАТКОВОГО ПРАВА

ВОВК ЮРІЙ ЄВГЕНОВИЧ

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри відновного правосуддя та приватної детективної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування

УДК 342.95

DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-7

ІНСТИТУТ ДИСКРЕЦІЇ СУБ'ЄКТА ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена дискреційним повноваженням суб'єкта владних повноважень та можливості і межі втручання суду в адміністративний розсуд суб'єкта владних повноважень. Проаналізовано судову практику Верховного Суду в частині дискреційних повноважень. Зроблено висновок, що Верховний Суд своєю судовою практикою намагається заповнити прогалини щодо відсутності належного законодавчого регулювання питання, пов'язаного з дискреційними повноваженнями і співвідношенням дискреції суду та дискреції суб'єкта владних повноважень. Проте дана судова практика не завжди може бути повністю однорідною. Наголошується на необхідності прийняття Верховною Радою України відповідного закону з метою комплексного врегулювання даного питання.

Ключові слова: дискреція, дискреційні повноваження, суб'єкт владних повноважень, Верховний Суд, постановова.

Постановка проблеми. Статтею 19 Конституції України передбачено: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Проте досить часто дана конституційна норма на практиці порушується. Це змушує громадян звертатись до адміністративного суду за захистом порушеного права.

Як наслідок кількість звернень громадян до адміністративного суду постійно збільшується. У зв'язку зі значним навантаженням, збільшенням кількості звернень, строки розгляду адміністративної

справи, передбачені ст. 193 КАС України досить часто порушуються адміністративними судами і справа не розглядається в розумні строки.

При цьому однією з найбільш проблемних категорій спорів у адміністративних судах є спори, які стосуються дискреційних повноважень суб'єкта владних повноважень. В таких спорах позивач просить як правило визнати дії (бездіяльність) суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язати вчинити певні дії.

У свою чергу адміністративний суд як правило визнає дії протиправними, але при цьому не зобов'язує суб'єкта владних повноважень вчинити

певні дії на користь позивача, посиляючись на дискреційні повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб при прийнятті відповідного рішення. В подальшому громадяни вимушені витратити чимало часу і коштів на відновлення порушеного права.

Проблема загострюється у зв'язку з тим, що на сьогодні відсутня єдина, чітка і послідовна судова практика по даному питанню. Суди в одних і тих же ситуаціях діють по різному. Поряд з цим, проблемою також є відсутність законодавчого визначення такого поняття як «дискреційні повноваження».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі питанню дискреційних повноважень суб'єкта владних повноважень присвячені праці Белкіна Л.М., Бойчука М. І., Венгера В. М., Власова А.О., Гріня А. А., Золотарьової М. К., Магди С. О., Панова Г. В. Старика А. М., Тарасенка Т. М., Федчука С. І., та ін. Поряд з цим проблемним питанням інститут дискреції суб'єкта владних повноважень, аналізу судової практики Верховного Суду приділена не достатня увага.

Метою статті є на основі судової практики Верховного Суду дослідити питання, пов'язані з дискреційними повноваженнями, з'ясувати можливі межі втручання суду в адміністративний розсуд суб'єкта владних повноважень.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи невизначеність на законодавчому рівні такого поняття як «дискреція», доцільно звернутись у зв'язку з цим до наукової літератури. Зокрема визначення даного терміну надається в Юридичній енциклопедії (за загальною редакцією акад. Шемшученка Ю. С), автором якого є В. Б. Авер'янов.

В 2 томі Юридичної енциклопедії зазначається: «Дискреційна влада (від франц. Discretionnaire – залежний від власного розсуду) – спосіб реалізації публічної (тобто з боку держави і місцевого самоврядування) влади, за яким відповідний суб'єкт влади (орган чи посадова особа) застосовує надані йому в межах закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження у будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами. Ці повноваження називаються дискреційними» [7, с. 195].

Певною спробою заповнити прогалину щодо відсутності законодавчого визначення термінів «дискреція», «дискреційні повноваження» є наказ Міністерства юстиції від 24.04.2017 №1395/5 «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи». Зокрема в п. 1.6 Наказу зазначається: «Дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити

повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта» [2].

З метою конкретизації даного поняття в п.2.4 Наказу зазначаються шість ознак дискреційних повноважень. У свою чергу адміністративні суди надаючи визначення терміну «дискреційні повноваження» досить часто посиляються на Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(80) 2.

Зокрема можна привести як приклад з Єдиного державного реєстру судових рішень частину одного з «типових» судових рішень: «У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи NR(80)2, яка прийнята Комітетом 10 11.03.1980 на 316-й нараді, наведено поняття дискреційних повноважень, відповідно до якого під дискреційними повноваженнями слід розуміти повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин.

Тобто, дискреційними є повноваження суб'єкта владних повноважень обирати у конкретній ситуації між альтернативами, кожна з яких є правомірною. Прикладом таких повноважень є повноваження, які закріплені у законодавстві із застосуванням слова «може».

Дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково, вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених проектом нормативно-правового акта. А тому задоволення позовних вимог про зобов'язання відповідача призведе до підміни судом компетенції відповідача, перетягування на себе його функцій» [6].

В подальшому адміністративні суди як правило зобов'язують суб'єкта владних повноважень повторно розглянути те чи інше питання та прийняти рішення з врахуванням правової оцінки суду, висновків наведених в мотивувальній частині судового рішення.

Зважаючи на актуальність в цілому питання співвідношення дискреції суду і дискреції суб'єкта владних повноважень при вирішенні в першу чергу адміністративними судами соціальних спорів, досить цікаві висновки з цього приводу були зроблені на III Міжнародної науково-практичної конференції на

тему «Соціальні права та їх захист адміністративним судом», яка проходила в онлайн-режимі 03 вересня 2020 року.

Дана конференція відбулась з ініціативи Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду.

Аргументуючи свою позицію щодо дискреційних повноважень член Вищої ради правосуддя О. Прудивус зокрема зазначив: «Під ефективним способом судового захисту слід розуміти такий, який призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект. Таким чином, ефективний спосіб захисту повинен забезпечити поновлення порушеного права, бути адекватним наявним обставинам та виключати подальше звернення до суду за захистом порушених прав. Жодним чином не ставлячи під сумнів інститут дискреції суб'єкта владних повноважень в адміністративному судочинстві, наголошу, що з метою ефективного захисту порушеного соціального права особи та задля унеможливлення подальшого порушення прав особи з боку суб'єкта владних повноважень, суд може допустити втручання в межі адміністративного розсуду такого суб'єкта. Поряд із цим, таке втручання має бути виправданим пріоритетністю прав і свобод людини в контексті верховенства права над адміністративними процедурами» [1].

Вказана точка зору члена Вищої ради правосуддя О. Прудивуса загалом узгоджується з сучасною судовою практикою Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. При цьому одним з перших судових рішень Верховного суду України, в якому наголошувалось на ефективному способі відновлення порушеного права, який виключав би повторне звернення до суду є постанова від 16 вересня 2015 року у справі № 826/4418/14.

Цією постановою скасовано постанову Київського апеляційного адміністративного суду від 18 вересня 2014 року, ухвали Вищого адміністративного суду України від 22 січня та 16 квітня 2015. Позовні вимоги задоволені частково.

Важливим при цьому було те, що колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України зазначила: «Спосіб відновлення порушеного права має бути ефективним та таким, який виключає подальші протиправні рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, а у випадку невиконання, або неналежного виконання рішення не виникала б необхідність повторного звернення до суду, а здійснювалося примусове виконання рішення» [3].

Постановою Верховного Суду України було зобов'язано правонаступника Південної митниці Міністерства доходів і зборів України - Одеську митницю Державної фіскальної служби України при-

няти висновок про повернення з Державного бюджету України товариству з обмеженою відповідальністю «Аскоп-Україна» сум надмірно сплаченого ПДВ та ввізного мита та подати його для виконання Головному управлінню Державної казначейської служби України в Одеській області.

Сучасна судова практика Верховного Суду в частині дискреційних повноважень не завжди є однорідною. В одних випадках суд може своєю постановою зобов'язати суб'єкта владних повноважень повторно розглянути рішення з врахування правової позиції суду. В інших випадках суд обираючи ефективний засіб відновлення порушеного права, зобов'язує відповідача – суб'єкта владних повноважень, вчинити на користь позивача певні дії шляхом надання дозволу, прийняття рішення і т. п.

Як приклад можна привести постанову Верховного Суду від 16 травня 2019 року у справі № 826/17220/17 і постанову від 11 лютого 2020 року у справі №0940/2394/18.

Зокрема 16 травня 2019 року Верховний Суд розглядав в порядку письмового провадження касаційну скаргу Головного управління Держгеокадастру у Київській області на рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 05 липня 2018 року та постанову Шостого апеляційного адміністративного суду від 29 жовтня 2018 року у справі №826/17220/17 за позовом ОСОБА_1 до Головного управління Держгеокадастру у Київській області, про визнання протиправними дій та зобов'язання вчинити певні дії шляхом надання ОСОБА_1 дозвіл на розробку документації із землеустрою щодо відведення земельної ділянки у власність, для ведення особистого селянського господарства.

Рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 05 липня 2018 року, залишеним без змін постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 29 жовтня 2018 року, адміністративний позов ОСОБА_1 задоволено. З цим не погодився Верховний Суд. На думку членів колегії Касаційного адміністративного суду «належним способом захисту, необхідним для поновлення прав позивача, в даному випадку є саме зобов'язання відповідача повторно розглянути питання щодо надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства із прийняттям відповідного владного рішення, що залишили поза увагою суди попередніх інстанцій» [4].

11 лютого 2020 року Верховний суд розглядав у відкритому судовому засіданні у касаційному порядку адміністративну справу №0940/2394/18. Зокрема 13 грудня 2018 року Товариство з додатковою відповідальністю «Рогатинпісок» звернулося в суд з адміністративним позовом до Івано-Франківської

обласної ради, в якому просило зобов'язати повторно розглянути заяву про надання гірничого відводу для розробки Північно-Західної ділянки Москалівського родовища піску та прийняти рішення про надання гірничого відводу для розробки Північно-Західної ділянки Москалівського родовища піску.

Рішенням Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 12 квітня 2019 року адміністративний позов задоволено частково. Відповідача зобов'язано повторно розглянути заяву позивача. З цим не погодився Восьмий апеляційний адміністративний суд, який постановою від 13 серпня 2019 року апеляційну скаргу ТзДВ «Рогатинпісок» задовольнив повністю. Зобов'язано Івано-Франківську обласну раду прийняти рішення про надання Товариству з додатковою відповідальністю «Рогатинпісок» гірничого відводу.

Верховний Суд постанову Восьмого апеляційного адміністративного суду від 13 серпня 2019 року залишив без змін, оскільки рішення суду апеляційної інстанції у цій справі було законним та обґрунтованим. Члени колегії Касаційного адміністративного суду зазначили, що поняття дискреційних повноважень наведено у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2.

«Проте дискреційні повноваження в більш вузькому розумінні – це можливість діяти за власним розсудом, в межах закону, можливість застосувати норми закону та вчинити конкретні дії (або дію) серед інших, кожні з яких окремо є відносно правильними (законними). Дискреційними є право суб'єкта владних повноважень обирати у конкретній ситуації між альтернативами, кожна з яких є правомірною» [5].

При цьому Верховний Суд наголосив, що дискреційні повноваження завжди мають межі, встановлені законом. Аналогічна позиція викладена, зокрема, у постановках Верховного Суду від 23 січня 2018 року у справі №208/8402/14-а, від 29 березня 2018 року у справі №816/303/16, від 06 березня 2019 року у справі №200/11311/18-а, від 16 травня 2019 року у справі №818/600/17 та від 21 листопада 2019 року у справі №344/8720/16-а.

Натомість, у цій справі, відповідач помилково вважав свої повноваження дискреційними. Адже відповідач не наділений повноваженнями за конкретних фактичних обставин діяти не за законом, а на власний розсуд.

Висновки. Таким чином на сьогодні Верховний Суд своєю судовою практикою намагається заповнити прогалини щодо відсутності належного законодавчого регулювання питання, пов'язаного з дискреційними повноваженнями і співвідношенням дискреції суду та дискреції суб'єкта владних повноважень. Проте дана судова практика не завжди може бути повністю однорідною.

Зважаючи на значну кількість справ, пов'язаних з дискреційними повноваженнями і відсутністю належного законодавчого регулювання даного питання, на часі є прийняття Верховною Радою відповідного закону з метою комплексного врегулювання даного питання, визначення поняття «дискреційні повноваження». Це у свою чергу дасть орієнтири суб'єктам владних повноважень та судам, щодо того яким саме чином необхідно діяти в конкретних ситуаціях та зменшить кількість справ в судах, сприятиме належному захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховний Суд про дискреційні повноваження. URL: <https://ics.gov.ua/archive/988432/>.
2. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: затв. наказом Міністерства юстиції від 24.04.2017 р. №1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text>.
3. Постанова Верховного суду від 16 вересня 2015 р., у справі № 826/4418/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52934283>
4. Постанова Верховного суду від 16 травня 2019 р., у справі № 826/17220/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81795680>
5. Постанова Верховного суду від 11 лютого 2020 р., у справі №0940/2394/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87902555>
6. Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 05 березня 2019 р., у справі №460/3132/18. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80834305>
7. Юридична енциклопедія: В 6-ти томах / ред. колег.: Ю. С. Шемшученко, Ф. Г. Бурчак, М. П. Зяблюк та ін. Т. 2. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. 744 с.

REFERENCES

1. Verkhovnyi Sud pro dyskretsiiini povnovazhennia. URL: <https://ics.gov.ua/archive/988432/> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Metodolohii provedennia antykoruptsiinoi ekspertyzy: zatv. nakazom Ministerstva yustytysii vid 24.04.2017 r. №1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text> [in Ukrainian].

3. Postanova Verkhovnoho sudu vid 16 veresnia 2015 r., u spravi № 826/4418/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52934283> [in Ukrainian].
4. Postanova Verkhovnoho sudu vid 16 travnia 2019 r., u spravi № 826/17220/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81795680> [in Ukrainian].
5. Postanova Verkhovnoho sudu vid 11 liutoho 2020 r., u spravi №0940/2394/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87902555> [in Ukrainian].
6. Rishennia Rivnenskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 05 bereznia 2019 r., u spravi №460/3132/18. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80834305> [in Ukrainian].
7. Yurydychna entsyklopediia. (Vols 1-6); Vol. 2. Yu. S. Shemshuchenko, F. H. Burchak, M. P. Ziabliuk et. al. (Ed.). (1999). Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].

ВОВК ЮРИЙ

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры восстановительного правосудия и частной детективной деятельности Национального университета водного хозяйства и природопользования

ИНСТИТУТ ДИСКРЕЦИИ СУБЪЕКТОВ ВЛАСТНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена дискреционным полномочиям субъекта властных полномочий, возможностям и пределам вмешательства суда в административное рассуждение субъекта. Проанализирована судебная практика Верховного Суда в части дискреционных полномочий. Сделан вывод, что Верховный Суд своей судебной практикой пытается восполнить пробелы относительно отсутствия надлежащего законодательного регулирования вопроса, связанного с дискреционными полномочиями и соотношением дискреции суда и дискреции субъекта властных полномочий. Однако данная судебная практика не всегда может быть полностью однородной. Подчеркивается необходимость принятия Верховной Радой Украины соответствующего закона в целях комплексного урегулирования данного вопроса.

Ключевые слова: дискреция, дискреционные полномочия, субъект властных полномочий, Верховный Суд, постановление.

VOVK YURI

PhD, Associate Professor, Department of Restorative Justice and Private Detective Activity of the National University of Water and Environmental Engineering

INSTITUTE OF DISCRETION OF THE SUBJECT OF AUTHORITY IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY

Problem setting. Article 19 of the Constitution of Ukraine provides: “Public authorities and local governments, their officials are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine.” However, quite often this constitutional norm is violated in practice. This forces citizens to apply to the administrative court for protection of the violated right.

As a result, the number of citizens’ appeals to the administrative court is constantly increasing. Due to the significant workload, the increase in the number of appeals, the terms of consideration of the administrative case provided in Art. 193 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine are often violated by administrative courts and the case is not considered within a reasonable time.

At the same time, one of the most problematic categories of disputes in administrative courts are those concerning the discretionary powers of the subject of power. In these disputes, the plaintiff usually asks to recognize the actions (inaction) of the subject of power illegal and oblige to take certain actions.

The administrative court usually finds the actions illegal, but does not oblige the subject of power to take certain actions in favor of the plaintiff, referring to the discretionary powers of public authorities and local governments, their officials in making the decision. In the future, citizens are forced to spend a lot of time and money to restore the violated right.

The problem is exacerbated by the fact that there is currently no single, clear and consistent case law on this issue. Courts in different situations act differently. In addition, the lack of a legislative definition of “discretionary powers” is also a problem.

Analysis of recent research and publications. In the modern scientific literature, the works of Belkin L.M., Boychuk M.I., Wenger V.M., Vlasov A.O., Grin A.A., Zolotareva M.K., Magda S.O., Panov G.V., Staryk A.M., Tarasenko T.M., Fedchuk S.I., and others are devoted to the question of discretionary powers of the subject of power. Along with this problematic issue, the institution of discretion of the subject of power, analysis of the case law of the Supreme Court is not given enough attention.

The aim of the article is to investigate issues related to discretionary powers, determine the possible limits of court interference in the administrative discretion of the subject of power, based on the case law of the Supreme Court.

Results and discussion. In modern conditions, a significant number of cases in administrative courts are related to the discretionary powers of the subject of power. These are mostly social disputes. Given the uncertainty of such a concept as “discretionary powers”, the courts refer in their decisions to the Recommendation NR(80)2 of the Committee of Ministers of the European Council, adopted by the Committee 10 on 11th of March 1980 at its 316th meeting, according to which discretionary powers should be understood as the administrative body, in making decisions, may exercise with a certain discretion. The above means, that such a body may choose from several legally admissible decisions the one, that is considered to be the best in the given circumstances. At the moment, there is a certain case law of the Supreme Court regarding the discretionary powers of the subject of power.

Conclusions. The Supreme Court’s case law seeks to fill the gaps in the lack of proper legislative regulation of the issue of discretion and the relationship between the discretion of the court and the discretion of the subject of authority. However, this case law may not always be completely homogeneous.

Given the significant number of cases related to discretionary powers and the lack of proper legislative regulation of this issue, it is time for the Verkhovna Rada to adopt a law to comprehensively regulate this issue, defining the concept of “discretionary powers”. This may provide guidance to the authorities and courts on how to act in specific situations and reduce the number of cases in the courts and will help to properly protect the rights and legitimate interests of individuals and legal entities.

Keywords: discretion, discretionary powers, subject of power, Supreme Court, ruling.

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Статтю присвячено дослідженню загальнотеоретичних питань щодо особливостей застосування заходів впливу за правопорушення в інформаційній сфері, визначено види відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційні правовідносини, інформація, заходи впливу, інформаційні правопорушення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства інформація має дуже важливе значення. На наш погляд, це зумовлено бурхливим розвитком інформаційних потоків в усіх сферах суспільного життя (промисловість, торгівля, освіта, фінансово-кредитна сфера тощо). Фактично наразі інформація виступає тією рушійною силою, що визначає вектор подальшого розвитку технологій та ресурсів в цілому. Як зазначає А. О. Волкова, з 2014 року Україна активно розбудовує інформаційне суспільство, у зв'язку із чим існує потреба у створенні ефективної системи забезпечення прав і свобод особи на вільне одержання, поширення і використання інформації як важливої умови демократичного розвитку. За слушним переконанням дослідниці, складність побудови та реалізації цієї системи полягає у відсутності ефективного механізму захисту інформаційних правовідносин [2, с. 72]. У цій ситуації слід наголосити на важливості захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів інформаційних правовідносин.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про інформацію» [14] порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України. Наведений нормативно-правовий акт є одним з вихідних у регулюванні інформаційних відносин й передбачає різногалузеву відповідальність за правопорушення у вказаній сфері. Зазначимо, що такий підхід закріплено не лише в Україні, а й в нормативно-правових актах Республіки Білорусь [11], Республіки Казахстан [10] та деяких інших держав.

Серед науковців існують підходи, згідно з якими за інформаційні правопорушення настає інформаційно-правова відповідальність. Так, Г. М. Писаренко відзначає, що цей вид відповідальності є самостійним видом відповідальності за інформаційні правопорушення й має законодавче підґрунтя [12, с. 15]. На нашу думку, наведене твердження є помилковим зважаючи на те, що, по-перше, для виділення галузевої юридичної відповідальності існує потреба у визнанні інформаційного права як самостійної галузі права й встановлення інформаційної відповідальності та її специфічних характеристик, закріпленні заходів такої відповідальності саме в актах інформаційного законодавства. По-друге, наразі чинне законодавство України не передбачає окремих специфічних заходів інформаційної відповідальності. Як ми вже вказували вище, закріплено адміністративну, цивільну й дисциплінарну відповідальність за вчинення правопорушень в інформаційній сфері, а також кримінальну – за вчинення злочинів. При цьому підстави для застосування того чи іншого виду відповідальності та суб'єктний склад буде відрізнятися.

У цьому контексті вбачається доцільним звернути увагу на тому, що держава (в особі уповноважених органів влади) здійснює вплив на суспільні відносини за допомогою різних способів правового регулювання. Так, йдеться про конкретні способи здійснення влади, за допомогою яких поведінка окремих членів суспільства направляється відповідно до встановлених в цьому суспільстві норм, що відбивають його волю та інтереси [7, с.10]. Зазвичай основними формами такого впливу з боку держави визнаються переконання та примус, які застосовуються у пере-

бігу реалізації відповідних відносин. Фактично, вказані методи мають спільні функції та цілі, у той же час підстави їх застосування та форми є різними. Порухення закріплених норм права виступає підґрунтям для застосування заходів впливу. Отже, зважаючи на викладене більш конструктивним вважаємо вести мову про заходи впливу за правопорушення в інформаційній сфері.

Аналіз останніх досліджень. Питання, пов'язані із дослідженням особливостей застосування заходів впливу за правопорушення в інформаційній сфері, були предметом дослідження таких науковців, як: В. В. Белевцева, А. О. Волкова, І. Ф. Корж, В. Я. Настюк, Г. М. Писаренко та ін. Однак з урахуванням стрімкого розвитку інформаційних правовідносин потребують переосмислення й оновлення вже існуючі підходи до їх регулювання, у тому числі й відносин щодо застосування заходів впливу в інформаційній сфері. З огляду на викладене, **метою цієї статті** є аналіз заходів правового впливу за порушення законодавства в інформаційній сфері.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу заходів впливу за інформаційні правопорушення, зупинимось на з'ясуванні змістовного наповнення категорії «заходи впливу». Так, в правовій науці сформувався декілька основних підходів щодо цього, зокрема, заходи впливу:

1) становлять собою як відповідальність (покарання правопорушника), так і застосування позитивних заходів впливу на поведінку учасників правовідносин, застосування певних заохочень або стимулів;

2) ототожнюються з юридичною відповідальністю за вчинення правопорушень (проступків) та злочинів у певній сфері [15 та ін.]. Розглянемо їх більш докладно.

Як ми зазначили, згідно з першим підходом заходи впливу розглядаються як сукупність стимулів, заохочень, заходів відповідальності, що застосовуються до учасників правовідносин для врегулювання їх поведінки у таких відносинах. На наш погляд, такий підхід є вельми широким й дискусійним, оскільки правове регулювання відносин в цілому можна розглядати також як певний вплив на поведінку учасників конкретних відносин з боку законодавця. Як вбачається, законодавець, регламентуючи ті чи інші правовідносини, визначає методи їх регулювання, встановлює межі можливої / належної поведінки, закріплює заходи відповідальності й визначає вектор правового становища кожного з суб'єктів.

У той же час вищевказана точка зору певною мірою має право на існування, оскільки законодавець може по-різному впливати на поведінку учасників інформаційних відносин (так само, як і будь-яких інших). При цьому все ж таки зазначимо, що у тако-

му разі більш обґрунтованим вважаємо розмежування термінології для позначення різних правових явищ. Так, відповідальність й стимули, заохочення за своєю суттю є різними правовими категоріями.

Другий підхід до характеристики заходів впливу передбачає ототожнення з юридичною відповідальністю за вчинення правопорушень (проступків) та злочинів у певній сфері. Зазначений підхід є найбільш розповсюдженим й використовується в актах чинного законодавства саме в контексті відповідальності за порушення встановлених правил поведінки, які закріплені у правових нормах. У цьому контексті деякі науковці наголошують на розмежуванні позитивної та негативної відповідальності. Наприклад, В. Н. Кудрявцев зазначає, що негативна відповідальність настає у випадку скоєння правопорушення, а позитивна – це відповідальність суб'єкта за майбутні вчинки й прагнення діяти лише в встановленому законодавством порядку [9, с. 43]. Схоже міркує й Р. Л. Хачатуров, стверджуючи, що формою реалізації позитивного аспекту відповідальності є добровільна правомірна поведінка, а негативного – державна-примусова форма реалізації як реакція на неправомірну поведінку учасника правовідносин [19, с. 24, 50]. На наш погляд, такий підхід не є аргументованим. По-перше, виходячи з ознак юридичної відповідальності, робимо висновок про те, що обов'язковим є наявність такої ознаки, як правова визначеність підстав та умов застосування такої відповідальності, чіткий перелік заходів відповідальності. У випадку з так званою позитивною відповідальністю така ознака відсутня, жоден нормативно-правовий акт в Україні наразі не містить визначення, підстав та заходів позитивної відповідальності. Крім того, невід'ємною умовою для застосування заходів відповідальності є наявність вини у діях чи бездіяльності особи, яка вчинила правопорушення або злочин.

По-друге, прагнення осіб до реалізації правомірної поведінки є проявом високого рівня правосвідомості та правової культури суб'єктів правовідносин. Фактично, йдеться про те, що учасники правовідносин зацікавлені у максимально правильній (у правовому сенсі) реалізації певних правовідносин з іншими суб'єктами для задоволення відповідних потреб та інтересів. По-третє, розподіл відповідальності на позитивну і негативну, на нашу думку, створює певну термінологічну плутанину й складнощі при взаємодії теорії (правової доктрини) та практики. Більш конструктивним вважаємо чітке розмежування термінології та однакості підхід до її використання.

Дещо інакше до визначення позитивної відповідальності в інформаційній сфері підходить О. В. Топчій. Зокрема, вчена зазначає, що це резуль-

таг дієвої інформаційної політики держави і виваженого правового механізму впливу на фізичну або юридичну особу, що віддзеркалюється через бажаний для держави і суспільства прояв правосвідомості особистості, високий рівень її правової культури, добровільне усвідомлення суб'єктом інформаційних правовідносин важливості правомірної поведінки особи [18, с. 220]. Ми погоджуємося з вченою щодо значення рівня правової культури та свідомості особи для правомірної поведінки, але все ж таки ще раз акцентуємо увагу на недоцільності виокремлення позитивних та негативних заходів впливу при регулюванні інформаційних відносин, так само як і позитивної та негативної відповідальності за такі правопорушення.

Розглядаючи категорію «заходи впливу», слід акцентувати увагу на тому, що заходи юридичної відповідальності – це лише частина всієї системи заходів впливу, які можуть застосовуватись до особи правопорушника. При цьому необхідно наголосити на тому, що заходи юридичної відповідальності за своїм цільовим призначенням є каральними, тобто метою їх застосування є покарання суб'єкта за відхилення від правомірної поведінки, передбаченої правовою нормою. Разом із цим метою застосування заходів впливу є не лише покарання правопорушника. Заходи впливу можуть застосовуватись з метою поновлення порушених прав, забезпечення існуючого до їх вчинення стану правовідносин, припинення правопорушень та ін. Фактично категорія «заходи впливу» за своїм змістовним наповненням є ширшою, ніж «юридична відповідальність».

У правовій доктрині існує чимало підходів до класифікації заходів впливу. Так, Т. О. Коломєць пропонує поділяти заходи адміністративного впливу за декількома критеріями в декілька етапів. Зокрема, залежно від підстав застосування виділяють дві базові підсистеми: а) заходи, пов'язані із протиправними діяннями; б) заходи, застосування яких не пов'язане із вчиненням протиправних діянь. До другої групи вчена відносить запобіжні заходи [8, с. 20]. На наш погляд, наведений поділ заходів впливу залежно від підстав застосування не є конструктивним, оскільки підстава застосування заходів впливу у відповідній сфері єдина – вчинення порушення встановленого нормами права порядку, тобто, правопорушення (проступок). Запобіжні заходи або як їх ще інколи називають – превентивні [15], як раз і спрямовані на недопущення вчинення правопорушень (наприклад, контрольні заходи). Вони застосовуються для того, аби не допустити порушення правових норм відповідним суб'єктом. У цьому контексті доречно навести міркування О. Ткалі, яка зазначає, що за допомогою запобіжних (превентивних, попереджувальних) заходів впливу створюються необхідні

умови для своєчасного і належного дотримання норм чинного законодавства й відвертаються можливі у майбутньому несприятливі наслідки, якщо б такі заходи не були проведені [17].

Вбачається доцільним поділяти заходи впливу залежно від мети їх застосування на правоприминаючі, правовідновлювальні (забезпечувальні) та каральні заходи впливу. Зупинимось на їх розгляді більш детально. А. М. Тимченко вказує, що приминаючі заходи застосовуються певним способом до порушника правових норм з метою оперативного припинення протиправної поведінки особи і примушують його не робити того, що заборонено правовою нормою [16, с. 107]. Інакше розмірковує С. Н. Кожевніков, вказуючи основною особливістю правоприминаючих заходів відсутність покарання при їх застосуванні [9, с. 124]. З одного боку, такий підхід є цілком логічним з огляду на те, що правоприминаючі заходи застосовуються саме з метою оперативного припинення правопорушення. З іншого – така характеристика притаманна не лише заходам припинення, а й заходам забезпечення (правовідновлення), а отже не може вважатися виключною ознакою правоприминаючих заходів впливу.

На наше переконання, правоприминаючі заходи впливу спрямовані на усунення протиправних діянь (дій чи бездіяльності) суб'єктів відповідних, у тому числі й інформаційних, правовідносин, за їх допомогою неправомірною поведінкою учасників цих відносин узгоджується із вимогами, що закріплені в приписах відповідного галузевого законодавства.

Пояснимо це на прикладі заходів адміністративно-правового впливу за інформаційні правопорушення. На наш погляд, система таких заходів є достатньо розгалуженою. Так, з усієї системи адміністративних стягнень, закріплених ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6], за здійснення інформаційних правопорушень встановлені такі заходи адміністративного впливу, як: (1) попередження; (2) штраф; (3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення; (4) конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення; (5) відшкодування збитків; (6) виправні роботи тощо. При цьому за деякі правопорушення в інформаційній сфері вказані заходи впливу передбачаються як основні та безальтернативні, в деяких випадках законодавець закріплює основні та додаткові заходи впливу, а іноді передбачає варіативність. Крім того, необхідно акцентувати увагу на тому, що вищевказані заходи впливу різняться за характером їх застосування. Йдеться, зокрема, про впровадження деяких заходів в судовому порядку, а деяких – в позасудовому (попередження, штраф тощо).

На підставі аналізу заходів адміністративно-правового впливу констатуємо, що до групи правоприпиняючих заходів доцільно віднести оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення; позбавлення права обіймати певні посади; позбавлення права займатися певним видом діяльності. До каральних заходів адміністративно-правового впливу в інформаційній сфері, на нашу думку, слід віднести такі, як-от: штраф, конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення. Показово, що саме каральні заходи впливу передбачаються найчастіше за інформаційні правопорушення.

При розгляді заходів адміністративно-правового впливу за правопорушення в інформаційній сфері на порядок денний виходить низка актуальних питань, одним з яких є необхідність систематизації таких правопорушень в окремий розділ Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскільки наразі вони розпорозені по всьому нормативно-правовому акту. Для оптимізації існуючого нормативно-правового матеріалу щодо настання й застосування адміністративної відповідальності за інформаційні правопорушення пропонуємо створити окрему главу «Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері».

По-іншому складається ситуація стосовно забезпечувальних заходів впливу, відзначимо, що наразі немає досліджень, присвячених з'ясуванню сутності заходів забезпечення у сфері регулювання інформаційних відносин. Забезпечувальні заходи в інформаційних відносинах – це сукупність заходів впливу, застосування яких передбачено актами інформаційного законодавства, що реалізуються у чітко визначений спосіб, до суб'єкта інформаційних правовідносин, яким порушено відповідні правові норми, з метою відшкодування заподіяної матеріальної шкоди і відновлення порушеного права суб'єкта інформаційних відносин. Показово, що такі заходи мають різногалузеві підстави й можуть бути адміністративно-правовими, цивільно-правовими. До кола таких заходів доцільно віднести саме відшкодування заподіяної шкоди (збитків). Відповідно до ст. 40 Кодексу України про адміністративні правопорушення якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянину, підприємству, установі або організації, то під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення може одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду - незалежно від розміру шкоди.

В інших випадках питання про відшкодування майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, вирішується в порядку цивільного судочинства. За тестом цієї публікації ми вже вказували, що за інформаційні правопорушення застосовується й цивільно-правова відповідальність. У ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) закріплено такі способи захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. При цьому суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках [20].

О. П. Гуйван з цього приводу зазначає, що захист порушених суб'єктивних прав особи у сфері інформаційних відносин у цивільно-правовому порядку здійснюється не лише шляхом застосування заходів впливу, зазначених у ст. 16 Цивільного кодексу України, а й іншими охоронними нормами зобов'язального права [4, с. 91]. Вчена підкреслює, що свої особливості має цивільно-правовий захист і у відносинах, де інформаційні правопорушення трапляються в сферах, опосередковуваних іншим, ніж приватноправове, регулюванням. Зокрема, у разі порушення особистих немайнових прав особи, пов'язаних з незаконним проведенням в ході розслідування кримінального провадження, виїмки документів, інформації, проведення оперативно-пошукових заходів, що обмежують особисті права громадян чи поширюють про них конфіденційну або неправдиву інформацію. Наприклад, Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» передбачає можливість відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Якщо національні правозастосовні органи не вчиняють необхідних захисних дій, то це кваліфікується як порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3, с. 114-115].

У ст. 278 ЦК України передбачено такий спеціальний спосіб захисту, як заборона (припинення) поширення інформації, через що порушуються особисті немайнові права. Необхідність запровадження цього способу захисту пояснюється досить значною

його ефективністю, у тому числі і в превентивному плані. Йдеться про нормативне положення, згідно з яким у разі, якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, телепередачі тощо, які готуються до виходу в світ, суд може заборонити їх випуск до його усунення, а якщо вони вже випущені, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення [3, с. 115]. На підставі вищевикладеного можемо зробити висновок, що система заходів цивільно-правового впливу у сфері інформаційних правовідносин є більш розгалуженою, аніж система заходів адміністративно-правового впливу у зазначеній сфері. Потрібно акцентувати увагу на тому, що на відміну від адміністративно-правових заходів впливу, серед цивільно-правових превалюють забезпечувальні й правоприпиняючі заходи.

Ми вище зазначали, що за інформаційні правопорушення можуть застосовуватись заходи дисциплінарно-правового впливу. Г. М. Писаренко вказує, що дисциплінарна відповідальність в інформаційній сфері застосовується до працівників підприємств, установ, організацій відповідно до положень, статутів, правил внутрішнього трудового розпорядку та інших актів [12, с. 17]. Як вбачається, особливістю застосування дисциплінарних заходів впливу є наявність специфічних відносин та суб'єктного складу. Йдеться про те, що це саме працівник підприємства, установи, організації вчиняє інформаційне правопорушення, а застосовувати такі заходи впливу може керівник такого підприємства, установи, організації, тобто, органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо вищевказаних органів. Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством [5, ст. 1471].

Більш детально до аналізу дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві підходить А. А. Барікова, вказуючи на наявність двох видів дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві: загальна (поширюється на переважну більшість працівників; настає на підставі норм КЗпП і правил внутрішнього трудового розпорядку) і спеціальна (застосовується щодо працівників, на яких поширюється дія статутів і положень про дисципліну, що визначають загальні обов'язки відповідних працівників, заходи дисциплінарного стягнення та коло осіб, уповноважених їх застосовувати, порядок накладення й оскарження стягнень) [1, с. 136]. Науко-

вець зазначає, що загальна дисциплінарна відповідальність в інформаційному праві стосується тих працівників, трудова функція яких відповідно до умов трудового договору пов'язана із забезпеченням обігу інформації, виконанням інших обов'язків у сфері здійснення діяльності в інформаційному просторі [1, с. 137]. Порядок притягнення до загальної дисциплінарної відповідальності встановлений Кодексом законів про працю України та підзаконними актами. Відповідно до ст. 147 КЗпП України за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення, як-то: 1) догана; 2) звільнення. Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення [13].

Правове регулювання спеціальної дисциплінарної відповідальності здійснюється на рівні законів, статутів і положень (наприклад: Закон України "Про державну службу"; Закон України "Про телекомунікації" тощо). Крім того, спеціальні заходи впливу є більш суворими, порівняно із загальними заходами дисциплінарного впливу. Так, йдеться про застосування такого заходу впливу, як попередження про неповну службову відповідність [13, ч. 1 ст. 66]. На нашу думку, вказані за текстом заходи дисциплінарного впливу за своєю суттю до різних груп таких заходів, оскільки вони мають різну мету застосування, зокрема, звільнення є правоприпиняючим заходом, догана – каральним. При цьому слід відзначити, що застосування дисциплінарних заходів впливу є досить складним з огляду на те, що характеризується підвищеним рівнем розсуду керівника відповідного підприємства, установи або ж організації, тобто, роботодавця. Фактично застосування таких заходів є правом, а не обов'язком останнього.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що міжгалузевий характер чинного інформаційного законодавства України зумовлює потребу у проведенні подальшого поглибленого аналізу заходів впливу за правопорушення в інформаційній сфері з метою забезпечення інформаційної безпеки людини, держави та суспільства. На конкретних прикладах позначено, що заходи впливу за інформаційні правопорушення можна поділити за такими підставами: а) цільове призначення (забезпечувальні, правоприпиняючі та каральні); б) значення – основні й додаткові (в межах конкретного заходу примусу); в) варіативність – безальтернативні (за відповідне правопорушення передбачається лише конкретний захід впливу) й альтернативні (передбачається декілька примусових заходів за вчинення конкретного правопорушення, уповноважений на застосування примусових заходів має можливість обирати); г) порядок застосування – судовий і позасудовий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барікова А. А. Дисциплінарна відповідальність за законодавством України про працю. *Інформація і право*. 2014. № 1 (10). С. 131-140.
2. Волкова А. О. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. *Правова інформатика*. 2014. № 1 (41). С. 72-80.
3. Гуйван О. П. Сутнісні характеристики цивільно-правових санкцій за правопорушення в інформаційній сфері. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 113-117.
4. Гуйван О. Підстави та порядок застосування юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1. С. 88-91.
5. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n816>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n60>.
7. Козюбра Н. И. Убеждение и принуждение в советском праве на современном этапе коммунистического строительства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1968.
8. Коломоєць Т. О. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу. *Право України*. 2003. № 2. С. 20-32.
9. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. Москва: Наука, 1986. 286 с.
10. Об информатизации: Закон Республики Казахстан от 24.11.2015 г. № 418-V. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33885902.
11. Об информации, информатизации и защите информации: Закон Республики Беларусь от 10.11.2008 г. № 455-З. URL: <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10800455>.
12. Писаренко Г. М. Підстави юридичної відповідальності в інформаційній сфері. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2 (56). С. 14-17.
13. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#n669>.
14. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#n181>.
15. Продаєвич В. О. Місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 19 с.
16. Тимченко А. М. Види примусових заходів у податковому праві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2011. 210 с.
17. Ткаля О. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект. 2016 р. С. 425-450. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6680/Tkalya%20Administrativne.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
18. Топчій О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2019. 479 с.
19. Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности. Санкт-Петербург: Юридический центр «Пресс», 2007. 950 с.
20. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

REFERENCES

1. Barikova A. A. (2014). Dystsyplinarna vidpovidalnist za zakonodavstvom Ukrainy pro pratsiu. *Informatsiia i parvo – Information and law*, 1 (10), 131-140 [in Ukrainian].
2. Volkova A. O. (2014). Osoblyvosti yurydychnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia v informatsiinii sferi. *Pravova informatyka – Legal informatics*, 1 (41), 72-80 [in Ukrainian].
3. Huivan O. P. (2017). Sutnysni kharakterystyky tsyvilno-pravovykh sanktsii za pravoporushennia v informatsiinii sferi. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 4, 113-117 [in Ukrainian].
4. Huivan O. (2018). Pidstavy ta poriadok zastosuvannia yurydychnoi vidpovidalnosti za informatsiini pravoporushennia. *Jurnalul juridic national: teorie și practică – National Legal Journal: Theory and Practice*, 1, 88-91 [in Ukrainian].

5. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n816> [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 r. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n60> [in Ukrainian].
7. Kozyubra N. I. (1968). Ubezhdniye i prinuzhdniye v sovetskom prave na sovremennom etape kommunisticheskogo stroitelstva: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiyev [in Russian].
8. Kolomoiets T. O. (2003). Klyasyfikatsiia zakhodiv administratyvno-pravovoho prymusu. *Pravo Ukrainy - The law of Ukraine*, 2, 20-32 [in Ukrainian].
9. Kudryavtsev V. N. (1986). Zakon. Postupok. Otvetstvennost. Moskva: Nauka [in Russian].
10. Ob informatizatsii: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 24.11.2015 g. № 418-V. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33885902 [in Russian].
11. Ob informatsii, informatizatsii i zashchite informatsii: Zakon Respubliki Belarus ot 10.11.2008 g. № 455-Z. URL: <https://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10800455>. [in Russian].
12. Pysarenko H. M. (2017). Pidstavy yurydychnoi vidpovidalnosti v informatsiinii sferi. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo - State and regions. Seria: Law*, 2 (56), 14-17 [in Ukrainian].
13. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#n669> [in Ukrainian].
14. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#n181> [in Ukrainian].
15. Prodaievych V. O. (2007). Mistse administratyvnoi vidpovidalnosti v systemi zakhodiv administratyvnoho prymusu: *Extended abstract of candidate's thesis*: 12.00.07. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
16. Tymchenko A. M. (2011). Vydy prymusovykh zakhodiv u podatkovomu pravi: *Extended abstract of candidate's thesis*: 12.00.07. Irpin [in Ukrainian].
17. Tkalia O. (2016). Administratyvno-pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: teoretychnyi aspekt. P. 425-450. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6680/Tkalya%20Administrativne.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
18. Topchii O. V. (2019). Administratyvno-pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky nepovnoolitnikh v Ukraini: *Doctor's thesis*: 12.00.07. Uzhhorod [in Ukrainian].
19. Khachaturov R. L. (2007). Obshchaya teoriya yuridicheskoy otvetstvennosti. Sankt-Peterburg: Yuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
20. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

ВОДОРЕЗОВА СУСАННА

младший научный сотрудник НИИ правового обеспечения инновационного развития
НАПрН Украины

**НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ
ПО ПОВОДУ ПРИМЕНЕНИЯ МЕР ВОЗДЕЙСТВИЯ
ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ**

В статье исследованы общетеоретические вопросы применения мер воздействия за правонарушения в информационной сфере, определены виды ответственности за правонарушения в информационной сфере.

Ключевые слова: информационные правоотношения, информация, методы воздействия, информационные правонарушения.

VODORIEZOVA SUSANNA

Junior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

SOME CONSIDERATIONS ON THE APPLICATION OF MEASURES OF INFLUENCE FOR OFFENSES IN THE INFORMATIONAL FIELD

Problem setting. The article is devoted to the study of general theoretical issues on the peculiarities of the application of measures of influence for offenses in the informational sphere, identifies the types of liability for offenses in the informational sphere.

Target of research. The purpose of this article is to analyze the measures of legal influence for violations of the law in the informational sphere.

Analysis of recent researches and publications. Issues related to the study of the peculiarities of the application of measures of influence for offenses in the informational sphere, were the subject of research by such scientists as: V. V. Belevtseva, A. O. Volkova, I. F. Korzh, V. Ya. Nastyuk, G. M. Pisarenko and others. However, given the rapid development of informational relations, existing approaches to their regulation, including relations on the application of measures of influence in the informational sphere, need to be reconsidered and updated.

Article's main body. Considering the category of "measures of influence", it should be emphasized that measures of legal responsibility are only part of the whole system of measures of influence that can be applied to the offender. It should be emphasized that the measures of legal responsibility for their intended purpose are punishable, ie the purpose of their application is to punish the subject for deviation from the lawful conduct provided by law. At the same time, the purpose of applying measures of influence is not only to punish the offender. Measures of influence can be used to restore the violated rights, to ensure the existing state of legal relations before their commission, the cessation of offenses, etc. In fact, the category of "measures of influence" in its content is broader than "legal liability".

Conclusions and prospects for the development. The intersectoral nature of the current information legislation of Ukraine necessitates further in-depth analysis of measures of influence for offenses in the informational sphere in order to ensure informational security of man, state and society. Specific examples indicate that measures of influence for informational offenses can be divided on the following grounds: a) purpose (security, suspending and punitive); b) values - basic and additional (within a specific coercive measure); c) variability - non-alternative (only a specific measure of influence is envisaged for the relevant offense) and alternative (several coercive measures are envisaged for the commission of a specific offense, the person authorized to apply coercive measures has the opportunity to choose); d) the procedure for application - judicial and extrajudicial.

Keywords: informational legal relations, information, measures of influence, informational offenses.

ТОКАРЄВА КАТЕРИНА ОЛЕГІВНА

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, доцент кафедри правоохоронної діяльності та поліцієстики Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7891-226X>

УДК 347.73

DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ «ДОСТУПНИХ КРЕДИТІВ 5-7-9 %» В УКРАЇНІ

Акцентовано увагу на особливостях надання фінансової підтримки суб'єктам господарювання. Розкрито правовий механізм надання «доступних кредитів 5-7-9 %» як виду фінансової підтримки суб'єктів підприємництва в Україні. Зазначено, що наразі впровадження державних гарантій на портфельній основі як форми державної підтримки суб'єктів господарювання є недостатньо аргументованим. Обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання Програми 5-7-9% з урахуванням позитивного досвіду іноземних держав.

Ключові слова: фінансова підтримка, державна допомога, кредит, суб'єкти господарювання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах кожна країна світу намагається зробити все для розвитку існуючого бізнесу й покращення умов для відкриття нового бізнесу, підвищення привабливості для іноземних інвесторів й залучення додаткових коштів в економіку держави. Як вбачається, для досягнення швидкого та ефективного результату необхідно комплексно підходити до вирішення відповідних питань. Йдеться про те, що слід враховувати низку чинників, що мають важливе значення для діяльності суб'єктів господарювання й впливають на вибір країни, в якій буде створено новий бізнес й вкладені інвестиції. На нашу думку, до кола таких важливих факторів доцільно віднести: відсутність надмірних бюрократичних бар'єрів для підприємців, стабільне законодавство, гнучка система оподаткування, фінансова підтримка (допомога) бізнесу.

Показово, що з моменту впровадження карантину, в Україні було прийнято велику кількість нормативно-правових актів, спрямованих на пом'якшення наслідків кризи. Зокрема, було прийнято низку законодавчих актів щодо внесення змін до податкового законодавства. Також нормотворець не оминув увагою й господарське законодавство в частині внесення відповідних коригувань до правового механізму надання фінансової підтримки суб'єктам господарю-

вання. Відповідно до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва від 24 січ. 2020 р. [7] однією з форм підтримки є надання кредитів суб'єктам господарювання.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням деяких аспектів надання державної фінансової підтримки (допомоги) суб'єктам господарювання займалися такі науковці, як: Н. М. Внукова, С. В. Глібко, О. О. Дмитрик, Г. Л. Знаменський, Д. В. Лічак, Я. Петруненко та ін. Однак, зважаючи на ті зміни, які відбулися у суспільстві у зв'язку із пандемією COVID-19, й ті нововведення, що були впроваджені для регулювання правовідносин у сфері господарювання зумовлюють потребу у проведенні сучасних досліджень. Отже, метою цієї публікації є аналіз правового регулювання надання «доступних кредитів 5-7-9%» в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як ми вказували вище, однією з форм фінансової підтримки суб'єктів підприємництва є надання кредитів. У Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [6] надання кредитів на пільгових умовах, а також обслуговування кредитів за пільговими тарифами закріплено як одну з форм державної допомоги. На наш погляд, правовий механізм надання кре-

дитів як виду державної підтримки та допомоги суб'єктам підприємницької діяльності буде суттєво відрізнятись.

На переконання Г.Л. Знаменського, надійним критерієм розмежування понять «державна допомога» і «державна підтримка», як і в багатьох інших випадках дії правових норм, є цілі держави в разі таких впливів на економічні процеси. Так, мета державної підтримки бізнесу полягає в розвитку тих напрямів економіки, які необхідні державі та суспільству, тобто посилення зацікавленості суб'єктів господарювання в ефективній діяльності, у пріоритетних галузях соціально-економічного розвитку. Державна допомога, навпаки, застосовується у виняткових випадках, коли підприємства опиняються в дуже складних економічних ситуаціях, і метою застосування є компенсація втрат унаслідок господарської діяльності [4, с. 31]. У зв'язку з наведеним постає цілком логічне запитання: чи має право суб'єкт господарювання отримати одночасно кредит як вид держпідтримки та різновид допомоги, або ж вид державної допомоги має відрізнятися від виду підтримки. Наразі чинне законодавство України не містить вказівок щодо цього. Як вбачається, у період кризи, зумовленої пандемією COVID – 19, держава має всіляко сприяти тому, аби підприємництво (особливо мікро- та мале підприємництво, бо саме воно є найбільш розповсюдженим в Україні) продовжувало функціонувати та адаптувалося під нові умови.

Далі зупинимося на розгляді особливостей надання доступних кредитів за програмою 5-7-9% (далі – Програма). Ця програма кредитування бізнесу є державною, вона запроваджена за ініціативи Президента України та Прем'єр-Міністра України з метою спрощення доступу мікро та малого бізнесу до банківського кредитування. Отже, основним завданням програми є посилення конкурентоспроможності українського мікро та малого бізнесу, створення нових робочих місць, повернення трудових мігрантів [3]. Для участі у вказаній програмі суб'єкт господарювання має відповідати низці критеріїв, зокрема: а) бути зареєстрованим як юридична особа приватного права або фізична особа – підприємець; б) учасники та кінцевий бенефіціарний власник (контролер) є фізичною особою – резидентом України; в) річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує 100 млн грн на момент подачі заявки з урахуванням пов'язаних підприємств; г) розмір державної підтримки за Програмою не призведе до перевищення еквіваленту 200 000 євро з урахуванням пов'язаних підприємств; д) прибутковість діяльності за останні 4 квартали для діючих підприємств; е) наявність реалістичного та обґрунтованого бізнес-плану для новостворених підприємств; є) не підпадає під обмеження щодо надання державної під-

тримки, визначені ст. 13 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва» [3]. З наведеного ми бачимо, що законодавець чітко деталізує такі умови, як: організаційно-правова форма суб'єкта господарювання, розмір державної підтримки в такій формі; обсяг річного доходу за останній рік; вид бізнесу (новостворений – обов'язковою умовою є наявність виваженого та чіткого бізнес плану; діючий – прибутковість бізнесу за останній рік). Показово, що саме за видом бізнесу відбувається подальша деталізація умов, яким має відповідати учасник Програми. Деякі характеристики є однаковими, як для новоствореного бізнесу, так і для діючого:

- середня кількість працівників не більше 50 осіб, річний дохід від діяльності не більше 50 млн грн. (на консолідованій основі у групі пов'язаних підприємств);

- визначений перелік видів економічної діяльності;

- загальний обсяг державної підтримки, отриманий протягом будь-якого трирічного періоду реалізації Програми, не може перевищувати еквіваленту 200 тис. євро.

Відмінними умовами є: (1) строк ведення господарської діяльності: для новоствореного бізнесу має бути менше 12 місяців, а для діючого – понад 12 місяців; (2) наявність бізнес плану: для новоствореного бізнесу – обов'язково, а для діючого – не потрібно; (3) прибуткова діяльність за останній звітний рік: для новоствореного бізнесу – відсутня, а для діючого – обов'язково. За наявності у сукупності вказаних умов суб'єкт господарювання може стати учасником Програми.

Наразі встановлено декілька стадій отримання фінансової підтримки у формі кредиту за програмою 5-7-9%. По-перше, необхідно заповнити реєстраційну форму. За результатами її заповнення суб'єкт господарювання отримує певний висновок про їх відповідність критеріям Програми. По-друге, необхідно підготувати пакет документів, який підтверджує дані анкети та надати ці документи до обраного банку - партнера програми.

Відповідно до п. 6 Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва [7] така підтримка надається через банки, що відповідають встановленим законодавством критеріям та підписали з Фондом договір про співробітництво за формою, затвердженою Фондом підтримки підприємництва. До критеріїв, яким мають відповідати банки – партнери Програми віднесено:

- 1) дотримання регулятивних вимог, включаючи індивідуальні нормативи Національного банку України, встановлені для конкретного банку;

2) відсутність заборгованості із сплати податків, зборів та інших платежів до бюджету;

3) незастосування протягом останніх 12 місяців щодо банку або до власників істотної участі в банку, або до пов'язаних осіб банку Україною, іноземними державами - членами Організації економічного співробітництва та розвитку чи ЄС санкцій;

4) наявність технологій та процедур кредитування мікропідприємництва та малого підприємництва, прийнятність яких визначається Фондом розвитку підприємництва;

5) наявність відокремленої організаційної структури з кредитування мікропідприємництва та малого підприємництва;

6) наявність в продуктивній лінійці банку кредитних продуктів для мікропідприємництва та малого підприємництва, інформація про які розміщена на веб-сайті банку;

7) наявність працюючого кредитного портфеля мікропідприємництва та малого підприємництва в розмірі, визначеному Фондом розвитку підприємництва;

8) наявність стратегічного плану щодо фінансування мікропідприємництва та малого підприємництва (стратегія бізнесу, цільові параметри, ліміти на кредитні експозиції тощо) [8]. Уповноважені банки мають відповідати всім вищевказаним критеріям. Зазначимо, що наразі партнерами цієї Програми є 16 банків, серед яких: АТ «Ощадбанк», АТ КБ «ПриватБанк», АТ «Альфа-банк», АТ «Таскомбанк» та ін. По-третє, після подання документів Банк-партнер аналізованої програми ретельно їх вивчить та повідомить про рішення щодо отримання кредиту суб'єктом господарювання.

Показово, що в період карантину Урядом було уточнено категорію суб'єктів підприємництва, які зможуть стати учасниками програми «Доступні кредити 5-7-9%» та знято обмеження щодо максимальної суми кредиту для рефінансування під нульову процентну ставку [9]. Зокрема, отримати рефінансування в рамках антикарантинного пакета під нульову процентну ставку, яким було доповнено програму 15 квітня 2020 року, зможуть суб'єкти підприємництва, чий річний дохід не перевищував 10 мільйонів євро. Знімається обмеження щодо максимальної суми кредиту на таке рефінансування. Обмежується лише сума державної підтримки, що надається суб'єкту підприємництва, яка сукупно не може перевищувати за будь-який трирічний період 200 тис. євро. Також позичальники отримують можливість рефінансувати свої діючі кредити за ставкою 3%, 5%, 7% або 9% річних (залежно від категорії кредиту) на термін до 5 років у сумі до 3 мільйонів гривень. Наведене свідчить про те, що держава на період

карантину запровадила більш м'які відсоткові ставки для учасників цієї Програми.

Крім того, зазначимо, що бізнес отримав змогу оформити відстрочку зі сплати не лише тіла кредиту, але й відсотків на обслуговування позики. Така відстрочка може сягати 9 місяців і залежить від мети надання державної підтримки. З вищевикладеного ми бачимо, що наразі законодавець намагається зробити сприятливі умови для суб'єктів господарювання. У той же час проаналізована Програма для підприємців є доволі складною у практичному застосуванні. На переконання О. Матюшенка, серед недоліків та перепон у застосуванні Програми 5-7-9% для бізнес середовища можна виділити такі:

- програма стосується тільки мікробізнесу й невеликих клієнтів, які рішення приймають швидко, а звітність готують повільно;

- вимоги програми до позичальників істотно обмежують потенційний пул підприємців, яких могли б кредитувати банки;

- складність участі банків в питаннях управління кредитним ризиком та низька дохідність таких кредитів;

- широке коло підстав для відмови у наданні кредиту суб'єкту господарювання, серед яких: ділова репутація позичальника (60 % відмов), необґрунтованість бізнес-плану (11 %) і невідповідність мети кредитування (12 %);

- відсутність вчасного надання коштів з Фонду розвитку підприємництва банкам для забезпечення пільгових ставок. У разі, якщо фінансування з Фонду затримується, то різницю між пільговою та ринковою ставками фінансова установа забезпечує власними силами;

- слабкий рівень обізнаності підприємців про умови й особливості застосування Програми [1]. Дійсно, наведені чинники певною мірою ускладнюють отримання суб'єктами господарювання такої державної підтримки. Як вбачається, існує потреба у перегляді підходів до регламентації правового механізму надання доступних кредитів 5-7-9%.

Однак є й інше бачення розвитку вищевказаної ситуації. Так, у квітні 2020 р. до Верховної Ради України було подано проект Закону України «Про внесення змін до статті 17 Бюджетного кодексу України» № 3420 [5], яким передбачено запровадження механізму надання державних гарантій на портфельній основі замість Програми 5-7-9%. Законопроект спрямовано на забезпечення доступу до кредитування суб'єктам господарювання, які зазнали значних фінансових втрат внаслідок запровадження заходів із запобігання розповсюдженню коронавірусної інфекції. Зокрема, запропоновано ч. 1 ст. 17 Бюджетного кодексу України після абзацу третього доповнити новим абзацом такого

змісту: «Державні гарантії на портфельній основі можуть надаватися для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань пулу (портфеля) суб'єктів господарювання малого та/або середнього підприємництва — резидентів України перед кредитором. Умови відбору банків-кредиторів, порядок надання таких гарантій встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням того, що максимальний рівень державної гарантії на портфельній основі не може перевищувати 80 відсотків загальної суми боргових зобов'язань пулу (портфеля) суб'єктів господарювання — резидентів України перед кредитором.» [5] Також за текстом законопроекту вказується, що надання державної гарантії на портфельній основі здійснюється на підставі укладеного договору між Борговим агентством та кредитором пулу суб'єктів господарювання — резидентів України про часткове погашення портфельної заборгованості таких суб'єктів господарювання перед державою на умовах, встановлених таким договором, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. При цьому обов'язковою умовою надання державних гарантій на портфельній основі є надання суб'єктом господарювання майнового або іншого забезпечення виконання зобов'язань банку-кредитора, за пулом якого надаються такі гарантії [5].

З приводу викладеного зазначимо такі міркування. У ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [6] закріплені форми такої допомоги, однією з яких є надання гарантій. Незважаючи на те, що у вказаній статті використовується термін «гарантії», з урахуванням того, що така допомога полягає у передачі ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання, а також у втратах доходів відповідних бюджетів, констатуємо, що в даному випадку йдеться про надання державних і місцевих гарантій, передбачених ст. 17 Бюджетного кодексу України [2, с. 60]. У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва» [7] йдеться про надання Фондом розвитку підприємництва гарантій уповноваженим банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами, наданими суб'єктам підприємництва. На нашу думку, в цій ситуації закріплено різні правові явища (вони різняться за суб'єктним складом, умовами та процедурою надання тощо).

Показово, що в практиці іноземних держав застосовується й надання кредитів й надання гарантій. Так, в Канаді в якості підтримки підприємництва надаються безвідсоткові кредити для малого бізнесу в розмірі до 40 тис. дол. США у вигляді безвідсоткових кредитів малим підприємствам. Також кредити до 2 млн. дол. США під низькі відсотки передба-

чені для тих, чий бізнес стабільно приносить дохід не менше 24 місяців незалежно від сфери діяльності. В Японії державна фінансова підтримка бізнесу надається у вигляді 100% гарантію по кредитах, якщо річний обсяг продажів компанії знизився більш ніж на 20%, і 80% -у гарантію, якщо річний обсяг продажів знизився на 5% [10].

Наприклад, в Польщі надаються кредити суб'єктам господарювання за правилами майже аналогічними Програмі 5-7-9%. Зазначимо, що таке кредитування функціонує з 2014 року й програми в основному спрямовані на розвиток бізнесу і впровадження інновацій: покупка обладнання, різні інноваційні програми. При цьому встановлені такі умови кредитування: а) сума кредиту до 400 000 злотих (100 000 євро); б) термін кредиту-до 60 міс.; в) процентні ставки передбачаються в діапазоні від 3,16 до 6,16% річних; г) одноразова комісія за видачу кредиту: 1% від суми кредиту, якщо термін кредитування до 24 місяців, 1,5% - при терміні кредитування більше 24 місяців; д) наявність застави – у випадку, якщо сума кредиту складає більше, ніж 50 000 злотих. При цьому предметом застави може виступати рухоме або нерухоме майно (в тому числі купується за рахунок кредитних коштів), а також гарантії спеціального гарантійного фонду. У період пандемії коронавірусу в Польщі було прийнято «Антикризовий щит» - комплекс заходів, спрямованих на підтримку працівників, роботодавців та самозайнятих осіб. Однією зі складових антикризових заходів виступає надання кредитів для мікробізнесу, підприємці можуть отримати суму на покриття термінових витрат до п'яти тисяч злотих у Трудового фонду. Кредит дається на строк 12 місяців зі ставкою 0,05% [11].

Висновки. На підставі проведеного аналізу робимо висновок про необхідність удосконалення правового регулювання Програми 5-7-9% з урахуванням позитивного досвіду іноземних держав. Стосовно впровадження державних гарантій на портфельній основі як форми державної підтримки суб'єктів господарювання насамперед необхідно чітко з'ясувати, що саме передбачає така портфельна основа (пул), чим вона відрізняється від встановленої наразі процедури надання державних та місцевих гарантій, оскільки відповідно до ст. 17 Бюджетного кодексу України державні гарантії можуть надаватися виключно у межах і за напрямками, що визначені законом про Державний бюджет України, на підставі: (а) рішення Кабінету Міністрів України - для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України; (б) міжнародних договорів України – для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. 5, 7, 9 перешкод для кредитування бізнесу. Що потрібно зробити, щоб урядові програми кредитування запрацювали. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/06/18/661911/>.
2. Дмитрик О. О., Токарева К. О. Державні та місцеві гарантії як форми державної підтримки суб'єктів господарювання. *Право та інноваційне суспільство*. 2019. № 1 (12). С. 60-68.
3. Доступні кредити 5-7-9%. Державна програма. URL: <https://5-7-9.gov.ua/>.
4. Правовые основы государственной поддержки бизнеса : монография / отв. ред. Г. Л. Знаменский; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк: Юго-Восток, 2011. 170 с.
5. Про внесення змін до статті 17 Бюджетного кодексу України: проект Закону від 30.04.2020 р. № 3420. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68726.
6. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 р. № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
7. Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
8. Додаток до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
9. Уряд розширив можливості програми «Доступні кредити 5-7-9%». Квітень, 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-rozshiriv-mozhlyvosti-programi-dostupni-krediti-5-7-9>.
10. Чубатюк Ю. «Скорая помощь» бизнесу при COVID-19: мировая практика экспресс-реагирования на угрозу экономического коллапса. Апрель, 2020. URL: https://lb.ua/economics/2020/04/13/455164_skoraya_pomoshch_biznesu.html.
11. Prezydent podpisał tarczę antykryzysową. Pomoc dla firm już pewna. URL: <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/1465637,tarcza-antykryzysowa-podpis-prezydenta.html>.

REFERENCES

1. 5, 7, 9 pereshkod dlia kredyтуvannia biznesu. Shcho potribno zrobyty, shchob uriadovi prohramy kredyтуvannia zapratsiuvaly. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/06/18/661911/> [in Ukrainian].
2. Dmytryk O. O., Tokarieva K. O. (2019). Derzhavni ta mistsevi harantii yak formy derzhavnoi pidtrymky subiektiv hospodariuvannia. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo - Law and innovation society*, 1(12), 60-68 [in Ukrainian].
3. Dostupni kredyty 5-7-9%. Derzhavna prohrama. URL: <https://5-7-9.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Pravovyie osnovy gosudarstvennoy podderzhki biznesa. G. L. Znamenskiy (Ed); NAN Ukrainy. In-t ekonomiko-pravovykh issledovaniy. Donetsk: Yugo-Vostok. 2011 [in Russian].
5. Pro vnesennia zmin do statti 17 Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy: proekt Zakonu vid 30.04.2020 r. № 3420. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68726 [in Ukrainian].
6. Pro derzhavnu dopomohu subiektam hospodariuvannia: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky subiektam mikropidpriemnytstva ta maloho pidpriemnytstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.01.2020 r. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Dodatok do Poriadku nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky subiektam mikropidpriemnytstva ta maloho pidpriemnytstva: zatv. postanov. Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.01.2020 r. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Uriad rozshyryv mozhlyvosti prohramy «Dostupni kredyty 5-7-9%». Kviten, 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-rozshiriv-mozhlyvosti-programi-dostupni-krediti-5-7-9> [in Ukrainian].
10. Chubatyuk Yu. (2020). «Skoraya pomoshch» biznesu pri COVID-19: mirovaya praktika ekspress-reagirovaniya na ugrozu ekonomicheskogo kollapsa. URL: https://lb.ua/economics/2020/04/13/455164_skoraya_pomoshch_biznesu.html [in Russian].
11. Prezydent podpisał tarczę antykryzysową. Pomoc dla firm już pewna. URL: <https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/1465637,tarcza-antykryzysowa-podpis-prezydenta.html> [in Polish].

ТОКАРЕВА ЕКАТЕРИНА

кандидат юридических наук, старший научний співробітник НІІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, доцент кафедри правоохоронительної діяльності та поліциїстики Харківського національного університету внутрішніх дел

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ «ДОСТУПНЫХ КРЕДИТОВ 5-7-9%» В УКРАИНЕ

Акцентируется внимание на особенностях предоставления финансовой поддержки субъектам хозяйствования. Раскрыт правовой механизм предоставления «доступных кредитов 5-7-9%» как вида финансовой поддержки субъектов предпринимательства в Украине. Отмечено, что в настоящее время внедрение государственных гарантий на портфельной основе как формы государственной поддержки субъектов хозяйствования недостаточно аргументировано. Обоснована необходимость совершенствования правового регулирования Программы 5-7-9% с учетом положительного опыта иностранных государств.

Ключевые слова: финансовая поддержка, государственная помощь, кредит, субъекты хозяйствования.

ТОКАРИЄВА КАТЕРИНА

PhD, Senior researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine, Associate Professor of Law Enforcement and Police Kharkiv National University of Internal Affairs

LEGAL REGULATION OF “AVAILABLE LOANS 5-7-9%” IN UKRAINE

Problem setting. In modern conditions, every country in the world is trying to do everything to develop existing business and improve the conditions for opening a new business, increase attractiveness for foreign investors and attract additional funds to the state economy. In order to achieve a quick and effective outcome, it is considered necessary to address the issues in an integrated manner. The point is that a number of factors that are important for the activities of economic entities and affect the choice of the country in which the new business will be created and investments should be made should be taken into account. In our opinion, it is advisable to include among such important factors: the absence of excessive bureaucratic barriers for entrepreneurs, stable legislation, a flexible tax system, financial support (assistance) to business.

Analysis of recent researches and publications. The study of some aspects of providing state financial support (assistance) to economic entities was carried out by such scientists as: N. M. Vnukova, S. V. Hlibko, A. A. Dmytryk, G. L. Znamensky, D. V. Lichak, Ya. Petrunenko and others. However, given the changes that have taken place in society in connection with the COVID19 pandemic, and the innovations that have been introduced to regulate legal relations in the field of economics, the need for modern research is necessitated. So, **the purpose of this publication is** to analyze the legal regulation of the provision of “available loans 5-7-9%” in Ukraine.

Article’s main body. It is significant that since the introduction of quarantine, a large number of regulatory legal acts have been adopted in Ukraine aimed at mitigating the consequences of the crisis. In particular, a number of legislative acts have been adopted to amend tax legislation. Also, the standard owner did not ignore the economic legislation in terms of making appropriate adjustments to the legal mechanism for providing financial support to economic entities. In accordance with the Procedure for providing financial state support to micro-entrepreneurs and small businesses one of the forms of support is the provision of loans to business entities.

Conclusions and prospects for the development. Attention is focused on peculiarities of providing financial support to economic entities. The legal mechanism for providing “available loans of 5-7-9%” as a type of financial support for business entities in Ukraine has been disclosed. It was noted that now the introduction of state guarantees on a portfolio basis as a form of state support for economic entities is insufficiently reasoned. The need to improve the legal regulation of the Program 5-7-9% is justified taking into account the positive experience of foreign countries.

Keywords: financial support, state assistance, credit, economic entities.

ДО ПИТАННЯ ВИЧЕРПНОСТІ ДІЇ НАКАЗУ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРКИ

У статті на підставі аналізу практики Верховного суду розглянуто питання щодо вичерпності дії наказу про проведення податкової перевірки. Зазначено, що саме наказ про проведення перевірки визначає правомірність її проведення. Підкреслено, що правова позиція Верховного Суду, сформована у Постанові по справі № 826/17123/18, у частині моменту реалізації наказу про проведення перевірки не відповідає положенням ПК України та КАС України.

Ключові слова: податкові перевірки, наказ про проведення перевірки, практика Верховного Суду.

Постановка проблеми. Нещодавно, а саме - 4-5 липня 2019 року у КАС ВС проходила конференція «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети», на якій я мав можливість виступити з доповіддю на тему «Проблемні питання призначення та проведення фактичних або виїзних документальних перевірок органами ДФС» [1, с. 307-311]. І у тезах, і під час виступу я наголошував на хибності практики Верховного Суду, за якою платник податків, який вважає, що стосовно нього було порушено порядок та підстави призначення податкової перевірки, повинен захищати свої права та законні інтереси шляхом недопуску посадових осіб контролюючого органу до такої перевірки. У випадку, коли посадові особи контролюючого органу були допущені до проведення такої перевірки, платник податків може оскаржити до суду виключно суть виявлених порушень податкового та іншого законодавства. Верховний Суд неодноразово підтверджував цю позицію як до мого виступу [2; 6], так вже після [7; 3;5]. За позицією КАС ВС підставою відмови у задоволенні позову є те, що правові наслідки оскаржуваних дій за таких обставин є вичерпаними, отже, задоволення позову не може призвести до відновлення порушених прав платника податків, оскільки після проведення перевірки права платника податків порушують лише наслідки проведення відповідної перевірки. Як ми зазначили вище, така позиція не є обґрунтованою. З огляду на викладене, **метою статті** є аналіз питання стосовно вичерпності дії наказу про проведення податкової перевірки.

Аналіз останніх досліджень. Проблема вичерпності дії наказу про проведення податкової перевірки з урахуванням критики практики Верховного Суду

доволі свіжа, у зв'язку з чим іншими дослідниками ще не була висвітлена.

Виклад основного матеріалу. Постановою у справі № 826/17123/18 [4] Верховний Суд (далі – Постанова) у складі судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду дійшов висновку про необхідність відступити від вже сформованої правової позиції Верховного Суду щодо правові наслідки процедурних порушень, допущених контролюючим органом при призначенні та проведенні відповідної виїзної або фактичної перевірки.

Верховний Суд наголосив, що незалежно від прийнятого платником податків рішення про допуск (недопуск) посадових осіб до перевірки, оскаржуючи в подальшому наслідки проведеної контролюючим органом перевірки у вигляді податкових повідомлень-рішень та інших рішень, платник податків не позбавлений можливості посилатись на порушення контролюючим органом вимог законодавства щодо проведення такої перевірки, якщо вважає, що вони зумовлюють протиправність таких податкових повідомлень-рішень. При цьому, таким підставам позову, за їх наявності, суди повинні надавати правову оцінку в першу чергу, а у разі, якщо вони не визнані судом такими, що тягнуть протиправність рішень, прийнятих за наслідками такої перевірки, - переходити до перевірки підстав позову щодо наявності порушень податкового та/або іншого законодавства.

Однак, Верховний Суд у Постанові також наголосив: «у разі якщо контролюючим органом була проведена перевірка на підставі наказу про її проведення і за наслідками такої перевірки прийнято податкові повідомлення-рішення чи інші рішення, то

цей наказ як акт індивідуальної дії реалізовано його застосуванням, а тому його оскарження після допуску платником податків посадових осіб контролюючого органу до проведення перевірки не є належним способом захисту права платника податків, оскільки наступне скасування наказу не може призвести до відновлення порушеного права». Такий висновок, на наш погляд, є нелогічний, адже базується на неповному з'ясуванні сутті досліджуваного питання.

Виходячи із Постанови, передумовою «неможливості» оскаржити наказ про призначення перевірки є наявність складного юридичного факту: 1) перевірка була проведена; 2) за її наслідками було прийнято податкові повідомлення-рішення (далі – ППР) чи інші рішення.

Слід згадати, що для прийняття ППР чи іншого рішення після складення акту необхідний якийсь час. Фізично. Є і встановлені строки на прийняття ППР – протягом 15 робочих днів з дня, наступного за днем вручення платнику податків, його представнику або особі, яка здійснювала розрахункові операції, акта перевірки (ст. 86 ПК України). Платник же може оскаржити наказ на проведення перевірки у той саме день, коли він отримав його копію, ще до складення акту і навіть до проведення перевірки. Як бути у такому випадку?

Одним із головних проблемних питань тут є визначення моменту, у який наказ як індивідуальний акт реалізовано його застосуванням. Можливі декілька варіантів: моментом здійснення контрольної розрахункової операції перед проведенням фактичної перевірки; моментом збору працівниками контролюючого органу інформації перед перевіркою, що буде проведена на підставі наказу, готуючись до неї; пред'явленням платнику, його представнику, особі, що фактично здійснює розрахункові операції, його копії; Чи наказ застосовано лише у момент прийняття податкового повідомлення-рішення чи іншого рішення? З Постанови це складно дізнатися. Однак, слід звернути увагу на таке.

Пунктом 19 ч. 1 ст. 4 КАС України визначено, що індивідуальний акт - акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк. Тобто у КАС України йдеться не про реалізацію шляхом виконання, як у Постанові, а про вичерпування виконанням. Більш того у ст. 4 КАС України є ще одна ознака індивідуального акту (рішення): має визначений строк.

У Постанові ВС йдеться про перевірку, яку проведено. Тобто перевірка повинна бути закінченою. За приписами ст. 81 ПК України у наказі на прове-

дення документальної виїзної та фактичної перевірки зазначається дата початку і тривалість перевірки, період діяльності, який буде перевірятися.

Практика ж інша. У наказі про проведення документальної виїзної та фактичної перевірки вказується дата, з якої слід провести перевірку. Знов таки, на практиці у наказі визначається тривалість проведення перевірки із посиланням на відповідний пункт ст. 82 ПК України, без зазначення змісту пункту у наказі. Тобто у наказі зазначається дата з якої слід провести (не почати, а саме провести) перевірку і є гранична тривалість перевірки, визначена шляхом посилання на ст. 82 ПК України.

Маємо дві різні дати: дату початку проведення перевірки і дату, з якої слід провести перевірку. Вбачається, що це різні дати, що підтверджується діями посадових осіб контролюючого органу, що повинен проводити документальну позапланову виїзну та фактичну перевірку. Контролюючим органом це розглядається як можливість почати перевірку у будь-який день, починаючи з дати, з якої слід провести перевірку.

У випадку із документальною невиїзною та плановою виїзною перевіркою таке виключається, адже такі процедура проведення таких перевірок передбачає вручення (надсилання) повідомлення із зазначенням дати початку перевірки (п. 77.4 ст. 77, п. 79.2 ст. 79 ПК України).

Якщо відома дата початку і можлива тривалість проведення перевірки, чому у наказі про проведення перевірки тривалість визначається не конкретно датою, а посиланням на норму, що містить вимоги до гранично тривалості перевірки? У ст. 81 ПК України вимога до змісту наказу про проведення перевірки чітка. У ньому повинна бути зазначена дата початку перевірки та її тривалість у межах, визначених у ст. 82 строків.

Робити посилання у наказі на проведення перевірки на ст. 82 ПК України, якою встановлюються граничні строки тривалості перевірок, без зазначення конкретної тривалості перевірки, є порушенням ст. 81 ПК України. За таких умов наказ не відповідає встановленим вимогам, а отже є протиправним. У наказі про проведення документальних виїзних та фактичних перевірок повинна бути зазначена конкретна дата початку перевірки і конкретна її тривалість із вказівкою на конкретну дату, або кількість робочих днів з дати початку перевірки, у встановлених ст. 82 ПК України межах.

Отже, перевірка неминуче розпочинається у день, який визначено датою початку перевірки. При цьому вчинення жодних дій від посадових осіб контролюючого органу не вимагається. Дата ж, з якої слід провести перевірку – це дата, починаючи з якої можливо почати перевірку. Це, знов таки, суперечить

приписам ст. 81 ПК України. Отже наказ про проведення документальної позапланової виїзної та фактичної перевірки, в якому вказано не дату початку проведення перевірки, а дата, з якої провести перевірку, є також протиправним.

Згідно із п. 80.4 ст. 80 ПК України перед початком фактичної перевірки, з питань дотримання порядку здійснення розрахункових операцій та ведення касових операцій, посадовими особами контролюючих органів на підставі пп. 20.1.10 п. 20.1 ст. 20 цього Кодексу може бути проведена контрольна розрахункова операція. Вбачається, що проведення контрольної розрахункової операції пов'язане із майбутнім проведенням перевірки. Для проведення перевірки необхідний наказ. Тобто після прийняття наказу, приймається направлення на проведення перевірки, в якому визначаються посадові особи контролюючого органу, що будуть проводити перевірку, і лише вони можуть провести контрольну розрахункову операцію.

Таким чином, право на проведення контрольної розрахункової операції виникає після прийняття наказу про проведення фактичної перевірки виникає у посадових осіб контролюючого органу, що визначені у направленні на проведення перевірки. Отже, контрольна розрахункова операція може бути проведена після прийняття наказу про проведення перевірки і до дати початку перевірки. Існуюча практика проведення контрольної розрахункової операції у день проведення фактичної перевірки суперечить приписам ст. 80 та 81 ПК України. Отже такі діє є протиправними.

І знов питання. А за скільки днів, тижнів, місяців до проведення перевірки виникає право у контролюючого органу провести контрольну розрахункову операцію? У індивідуальній податковій консультації № 2148/6/99-99-14-05-01-15/ПК від 15.05.2018 р. [8] зазначається, що ПК України не передбачено обмежень щодо часу проведення фактичних перевірок платників податків, а також контрольних розрахункових операцій.

Таке формулювання у консультації породжує більше питань, ніж надає відповідей. Що мається на увазі під «часом» проведення перевірки і «часом» проведення контрольної розрахункової операції? Йдеться про тривалість перевірки? Вона визначена у наказі, а гранична тривалість у ст. 82 ПК України. Йдеться про кількість перевірок за певний проміжок часу? Можливо. Що таке час проведення контрольної розрахункової операції? З моменту замовлення товару (роботи, послуги) до моменту отримання розрахункового документу. Чи йдеться про проміжок у часі, що є між проведенням контрольної розрахункової операції до початку перевірки? Складно здогадатися. Оскільки така консультація не є джерелом

права, будемо вважати, її просто правовою позицією контролюючого органу на випадок оскарження.

Вищезазначене дозволяє виділити такі етапи перевірки: початок перевірки і приступлення до перевірки. При цьому приступлення до документальної виїзної та фактичної перевірки починається з моменту пред'явлення копії наказу, направлень та службових посвідчень. Починається перевірка з настанням дати, що вказана у наказі. Без пред'явлення копії наказу, направлень та службових посвідчень платнику податків (його посадовим (службовим) особам або його уповноваженому представнику, або особам, які фактично проводять розрахункові операції), посадові особи не можуть приступити до документальної виїзної та фактичної перевірки.

Проаналізувавши приписи ст. 81 ПК України, ми дійшли висновку, що документальна виїзна та фактична перевірка починається у день, визначений конкретною датою у наказі. Провести контрольну розрахункову операцію можна до початку проведення перевірки, але після прийняття наказу. Проміжок часу між датою видання наказу і датою початку перевірки не регламентовано. З дати початку перевірки, що зазначена у наказі, можливість проведення контрольної розрахункової операції не передбачено.

Отже, наказ є індивідуальним актом, що вичерпується його виконанням або вичерпується спливом визначеного строку. При цьому, якщо наказ вичерпується саме шляхом виконання, то слід говорити про реалізацію наказу про проведення перевірки. Неможливо реалізувати наказ шляхом застосування, як це зазначається у Постанові. Якщо перевірку не розпочато у конкретну дату, що зазначена у наказі як дата початку перевірки, наказ вичерпується за спливом строку і є нереалізованим.

Наказ про проведення документальної виїзної та фактичної перевірки реалізовано у момент пред'явлення його копії платнику, представнику платника, особі, що проводить розрахункові операції. Такий висновок базується на меті наказу про проведення будь-якого виду перевірки – визначити правомірність проведення перевірки. Тобто саме наказ про проведення перевірки визначає правомірність її проведення. Без наказу провести перевірку неможливо (принаймні законно і якщо це не камеральна перевірка). Так, відповідно до ст. 81 ПК України потрібне направлення та службові посвідчення. Однак, первинним є наказ. Є наказ, є особи, які повинні реалізувати наказ (вони зазначені у направленні), і їх повноваження повинні бути підтвержені пред'явленням службових посвідчень.

Наказ породжує необхідність прийняття направлення на проведення перевірки. Однак, не для цього його приймали. Його приймали для законного проведення перевірки платника податків. Щоб платнику

було зрозуміло, що посадові особи контролюючого органу діють у порядок і спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України.

Наведене дозволяє зробити такі висновки:

1. Метою наказу про проведення перевірки є встановлення (визначення) платником податків правомірності проведення щодо нього перевірки.

2. Визначення правомірності проведення перевірки для контролюючого органу від наказу не вимагається. Наказ формалізує рішення контролюючого органу про наявність передбачених ПК України підстав для проведення перевірки.

3. Наказ про проведення документальної виїзної та фактичної перевірки як індивідуальний акт реалізується шляхом пред'явлення його копії платнику, представнику платника, або особі, що проводить розрахункові операції.

Висновки. Таким чином, сформована у Постанові правова позиція Верховного Суду у частині

моменту реалізації наказу про проведення перевірки не відповідає положенням ПК України та КАС України. Наказ про проведення документальної виїзної та /або фактичної перевірки вичерпується у момент пред'явлення його копії платнику, представнику платника, або особі, що проводить розрахункові операції, тобто реалізується. За таких умов прийняття контролюючим органом рішень за результатами перевірки взагалі не стоїть у причинно-наслідковому зв'язку із фактом реалізації наказу про проведення документальної виїзної та фактичної перевірки.

Факт пред'явлення наказу про проведення документальної виїзної та/або фактичної перевірки зумовлює вичерпання наказу. Тобто для констатації вичерпаності наказу як індивідуального акта не потрібен складний юридичний факт, як це зазначено у Постанові. Достатньо простого юридичного факту – пред'явлення наказу про проведення документальної виїзної та/або фактичної перевірки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котенко А. М. Проблемні питання призначення та проведення фактичних або виїзних документальних перевірок органами ДФС. *Сучасний розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети*: зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4-5 липня 2019 року). Київ, 2019. С. 307-311. 354 с.
2. Постанова Верховного суду від 13 берез. 2018 р. у справі № 804/1113/16, адміністративне провадження № К/9901/19326/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72745230>
3. Постанова Верховного суду від 16 жовт. 2019 р. у справі № 820/11291/15, касаційне провадження № К/9901/26598/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84987733>
4. Постанова Верховного суду від 21 лют. 2020 р. у справі № 826/17123/18, адміністративне провадження № К/9901/25669/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87929522>
5. Постанова Верховного суду від 22 листоп. 2019 р. у справі № 815/4392/15, касаційне провадження № К/9901/25628/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85836656>
6. Постанова Верховного суду від 24 трав. 2019 р. у справі № 826/16221/15, адміністративне провадження № 9901/26123/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81952038>
7. Постанова Верховного суду від 3 жовт. 2019 р. у справі № 820/850/16, касаційне провадження № К/9901/27992/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84805865>
8. Щодо надання індивідуальної податкової консультації з питань проведення фактичних перевірок. Індивідуальна податкова консультація від 15.05.2018 р. №2148/6/99-99-14-05-01-15/ПК. URL: https://docs.dtki.ua/doc/1222.4418.0?_ga=2.168145185.1278878223.1584009175-878420153.1568115117

REFERENCES

1. Kotenko A. M. (2019). Problemnii pytannia pryznachennia ta provedennia faktychnykh abo vyiznykh dokumentalnykh perevirok orhanamy DFS. *Suchasnyi rozghliad podatkovykh i mytnykh sporiv: problemy, vyklyky, priorytety: zb. materialiv II mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 4-5 lypnia 2019 roku) - Modern consideration of tax and customs disputes: problems, challenges, priorities: Proceedings of the II international scientific-practical conference*. Kyiv, 307-311. [in Ukrainian].
2. Postanova Verkhovnoho sudu vid 13 berez. 2018 r. u spravi № 804/1113/16, administratyvne provadzhennia № К/9901/19326/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72745230> [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoho sudu vid 16 zhovt. 2019 r. u spravi № 820/11291/15, kasatsiine provadzhennia № К/9901/26598/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84987733> [in Ukrainian].
4. Postanova Verkhovnoho sudu vid 21 liut. 2020 r. u spravi № 826/17123/18, administratyvne provadzhennia № К/9901/25669/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87929522> [in Ukrainian].

5. Postanova Verkhovnoho sudu vid 22 lystop. 2019 r. u spravi № 815/4392/15, kasatsiine provadzhennia № K/9901/25628/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85836656> [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho sudu vid 24 trav. 2019 r. u spravi № 826/16221/15, administratyvne provadzhennia № 9901/26123/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81952038> [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho sudu vid 3 zhovt. 2019 r. u spravi № 820/850/16, kasatsiine provadzhennia № K/9901/27992/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84805865> [in Ukrainian].
8. Shchodo nadannia indyvidualnoi podatkovoi konsultatsii z pytan provedennia faktychnykh perevirok. Indyvidualna podatkova konsultatsiia vid 15.05.2018 r. № 2148/6/99-99-14-05-01-15/IPK. URL: https://docs.dtkk.ua/doc/1222.4418.0?_ga=2.168145185.1278878223.1584009175-878420153.1568115117 [in Ukrainian].

КОТЕНКО АРТЕМ

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры финансового права
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ ИСЧЕРПАЕМОСТИ ДЕЙСТВИЯ ПРИКАЗА О ПРОВЕДЕНИИ ПРОВЕРКИ

В статье на основании анализа практики Верховного суда рассмотрены вопросы исчерпаемости действия приказа о проведении налоговой проверки. Отмечено, что именно приказ о проведении проверки определяет правомерность ее проведения. Подчеркнуто, что правовая позиция Верховного Суда, сформированная в Постановлении по делу № 826/17123/18, в части момента реализации приказа о проведении проверки не соответствует положениям НК Украины и КАС Украины.

Ключевые слова: налоговые проверки, приказ о проведении проверки, практика Верховного Суда.

KOTENKO ARTEM

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

ON THE ISSUE OF EXHAUSTIVENESS OF THE INSPECTION ORDER

Problem setting. The article, based on the analysis of the practice of the Supreme Court, considers the issue of the exhaustiveness of the order of the tax audit. Emphasis is placed on the erroneous practice of the Supreme Court, according to which a taxpayer who believes that the procedure and grounds for a tax audit have been violated must protect his rights and legitimate interests by not allowing officials of the controlling body to such an audit.

Target of research. The purpose of the article is to analyze the question of the exhaustiveness of the order of the tax audit.

Article's main body. It is proved that the documentary on-site and actual inspection begins on the day specified in the specific date in the order. It is possible to carry out the control settlement operation before the beginning of carrying out check, but after acceptance of the order. The period of time between the date of issuance of the order and the date of the start of the inspection is not regulated. From the date of the start of the inspection specified in the order, the possibility of conducting a control settlement operation is not provided.

Thus, an order is an individual act that is exhausted by its execution or is exhausted by the expiration of a certain period. At the same time, if the order is exhausted by execution, then we should talk about the implementation of the order to conduct an inspection. It is impossible to implement the order by application, as stated in the Resolution. If the inspection is not started on a specific date specified in the order as the start date of the inspection, the order expires after the expiration of the term and is not implemented.

Conclusions and prospects for the development. It is noted that the order to conduct an inspection determines the legality of its conduct. It is emphasized that the legal position of the Supreme Court, formed in the Resolution on case № 826/17123/18, in terms of the implementation of the order to conduct an inspection does not comply with the provisions of the Tax Code of Ukraine and the CAS of Ukraine.

Keywords: tax audits, audit order, Supreme Court practice.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглянуто правове регулювання фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання в Україні. Наголошено на необхідності удосконалення чинного законодавства в сфері фінансового контролю. Підкреслено, що взаємовідносини між суб'єктами господарювання та контролюючими органами мають бути максимально гнучкими й реалізовуватись у формі державно-приватного партнерства. Запропоновано внести зміни до ст. 26 Бюджетного кодексу України й закріпити визначення поняття «контроль за дотриманням бюджетного законодавства», а також у визначити форми (способи) його реалізації.

Ключові слова: державний фінансовий контроль; бюджетний контроль; податковий контроль; форми фінансового контролю; способи фінансового контролю.

Постановка проблеми. В умовах триваючих євроінтеграційних процесів для України все більшого значення набуває питання, пов'язане із створенням сучасної, оптимальної та ефективної системи заходів державного фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Перш за все йдеться про необхідність чіткого та узгодженого правового регулювання державного фінансового контролю, зокрема, його видів, методів, форм, порядку здійснення, а також правового статусу органів державного фінансового контролю з метою недопущення порушень фінансового законодавства суб'єктами господарювання й сприяння гармонізації національної економіки з економічними системами інших розвинутих країн.

Аналіз останніх досліджень. Окремі проблеми правового регулювання державного фінансового контролю досліджували такі науковці, як-то: Л. К. Воронова, О. Ю. Грачова, О. О. Дмитрик, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, О. О. Семчик та ін. У той же час, як ми вже позначили, недосконалість законодавчого регулювання (наявність колізій та прогалин у регулюванні відносин щодо здійснення державного фінансового контролю), недосконалість системи заходів державного фінансового контролю та інші чинники зумовлюють потребу у подальшому дослідженні й наданні пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства у цій сфері. Отже, **метою цієї статті** є аналіз сучасного стану правового регулювання державного фінансового контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Показово, що незважаючи на важливість здійснення фінансового контролю для держави, наразі відсутній одностайний підхід до законодавчого закріплення поняття «державний фінансовий контроль». У ст. 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [8], яким визначено правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) закріплено лише загальне визначення такого нагляду (контролю). Зокрема, державний нагляд (контроль) становить собою діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища.

Зважаючи на викладене, підкреслимо, що законодавець закріпив родові поняття державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Показово, що в даному випадку державний нагляд та державний контроль розглядаються як синоніми. На наш погляд, така позиція є дискусійною, оскільки за змістовим наповненням ці поняття не є тотожними. Більше того, визначення одного явища через використання різних категорій значно ускладнює процеси праворозуміння та правозастосування. При цьому до заходів державного нагляду (контролю) віднесено планові та позапланові заходи, які здійснюються у формі перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та в інших формах. З наведеного бачимо, що перелік контрольних заходів є достатньо розгалуженим. У той же час у цьому законі не розкриваються положення, пов'язані із здійсненням контролю за діяльністю суб'єктів господарювання.

Державний фінансовий контроль є одним з видів державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Науковці, досліджуючи державний фінансовий контроль, акцентують увагу на різних аспектах цього правового явища. Так, на переконання О. М. Козиріна, державний фінансовий контроль становить собою діяльність державних органів, що здійснюється з використанням специфічних організаційних форм і методів, з метою встановлення законності й достовірності фінансових операцій, об'єктивної оцінки економічної ефективності фінансово-господарської діяльності й збільшення дохідних надходжень до бюджетів, а також збереження державної власності [11, с. 48].

І. Г. Стоянов, аналізуючи фінансовий контроль в Республіці Болгарія, акцентує увагу на тому, що це особливий фінансово-правовий спосіб захисту публічної власності. При цьому науковець підкреслює, що фінансовий контроль виступає контролем за законністю й доцільністю у процесі збирання, розподілу й використання державних грошових коштів [9, с. 15]. На нашу думку, в такому разі вчений поєднує різні аспекти фінансового контролю, зокрема, йдеться про такі категорії, як «фінансовий контроль» та «державний фінансовий контроль». Як вбачається, вони різняться за своїм змістом, суб'єктним складом та їх правовим статусом.

На переконання М. О. Настенко, доцільно вести мову про публічний фінансово-господарський контроль, що становить собою систему заходів, які є у розпорядженні уповноважених контролюючих суб'єктів і спрямовані на забезпечення законності й ефективності дій суб'єктів господарювання в процесі формування, розподілу й використання публічних фінансових ресурсів [4, с. 7]. З цього приводу позначимо наступне. На нашу думку, використання категорії «фінансові ресурси» у цьому контексті не завжди є логічним. Так, у науці фінансового права немає одноставного підходу до тлумачення цієї категорії. Нам імponує підхід К. О. Токаревої, яка роз-

межовує категорії «фінансові ресурси» та «грошові кошти». Учена зазначає, що «фінансові ресурси» - більш широка категорія за своїм змістом, оскільки охоплює не лише грошові кошти, а й наприклад, державні цінні папери за, допомогою яких може здійснюватися фінансування дефіциту державного бюджету [10, с. 17-18]. Як вбачається, говорячи про державний фінансовий контроль в цілому або ж про окремі його види (наприклад, бюджетний чи податковий), доцільно вести мову саме про грошові кошти. Наразі суб'єкти господарювання сплачують податки виключно у грошовій формі й далі ці грошові кошти акумулюються у бюджеті відповідного рівня.

Вважаємо переконливими міркування науковців, які визначають державний фінансовий контроль як передбачена законодавством діяльність уповноважених органів шляхом використання специфічних форм і методів з метою забезпечення законності, доцільності та ефективності формування, розподілу й використання публічних коштів. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що державний фінансовий контроль виступає й функцією державного управління, за допомогою якої забезпечується реалізація фінансової політики держави. Отже, державний фінансовий контроль як функція державного управління у сфері публічної фінансової діяльності щодо забезпечення законності, доцільності та ефективності формування, розподілу й використання публічних коштів.

На підставі викладеного можемо виділити такі ознаки державного фінансового контролю, як-то:

- здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами;
- має імперативний й обов'язковий характер, форми й методи, процедура здійснення державного фінансового контролю регламентовано нормами чинного національного законодавства;
- спрямований на забезпечення законності, доцільності та ефективності формування, розподілу й використання публічних коштів;
- виступає функцією державного управління в сфері публічної фінансової діяльності.

Наразі правове регулювання форм державного фінансового контролю є достатньо розгалуженим. Так, у Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» закріплено такі форми здійснення контролю, як-то: державний фінансовий аудит, інспектування, перевірка закупівель та моніторинг закупівлі. Так, державний фінансовий аудит полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності

ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю [7, ст. 3]. У той же час потребують визначення й інші форми державного фінансового контролю.

Традиційно державний фінансовий контроль залежно від сфери фінансової діяльності поділяють на два основних види – бюджетний та податковий. Показово, що в чинному бюджетному законодавстві немає визначення поняття «бюджетний контроль». Разом із тим відповідно до ст. 26 Бюджетного кодексу України [1] контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до цього Кодексу та іншого законодавства. При цьому такий контроль забезпечує: 1) оцінку управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту); 2) правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності; 3) досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень; 4) проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів; 5) запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави у процесі управління об'єктами державної власності; 6) обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету.

В теорії бюджетного права бюджетний контроль характеризується по-різному. Зокрема, П. П. Латковський визначає його як врегульовану нормами бюджетного права контрольну діяльність уповноважених (контролюючих) осіб щодо операцій порівняння (співставлення) показників бюджетної діяльності зобов'язаних (підконтрольних) суб'єктів (бюджетно-правової реальності) зі встановленими нормами бюджетного права (модель бюджетної діяльності), тобто пізнання бюджетної діяльності, а також виявлення та усунення відхилень реальних показників цієї діяльності від встановлених нормами бюджетного права, з метою встановлення відповідності бюджетної діяльності її правовій моделі задля досягнення певного результату [3, с. 224]. На нашу думку, наведене визначення є доволі спірним. Так, виникає питання щодо доцільності використання такої категорії як «показники бюджетно-правової реальності» при характеристиці бюджетного контролю за діяльністю відповідних суб'єктів. Також навряд чи можна погодитись із твердженням автора про те, що бюджетний контроль полягає в усуненні відхилень реальних показників цієї діяльності від

встановлених нормами бюджетного права. Як вбачається, задача контролю полягає у перевірці суб'єктів господарювання на відповідність їх діяльності встановленим правовим приписам, попередженні можливих правопорушень, фіксації все існуючих правопорушень. А вже усунення цих правопорушень (відхилень від встановлених нормами права) відбувається за допомогою застосування заходів відповідальності до правопорушника або ж відповідних заходів державного примусу.

В. Д. Чернадчук визначає бюджетний контроль як діяльність уповноважених бюджетним законодавством органів та їх посадових осіб з перевірки виконання вимог бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу, що реалізують бюджетні обов'язки або забезпечують таку реалізацію [12, с. 74-76]. Такий підхід є загальним, проте достатньо виваженим. На підставі викладених положень робимо висновок про те, що контроль за дотриманням бюджетного законодавства слід розглядати як здійснення уповноваженими суб'єктами у встановлений чинним законодавством спосіб відповідних заходів, які спрямовані на забезпечення доцільності, законності, достовірності та раціональності дій учасників бюджетного процесу під час складання, розгляду, затвердження, виконання, внесення змін та звітування про виконання бюджетів усіх рівнів, а також при обслуговуванні й управлінні публічним боргом. На наше переконання, існує потреба в закріпленні визначення поняття «контроль за дотриманням бюджетного законодавства» у ст. 26 Бюджетного кодексу України, а також у визначенні форм його реалізації.

Однак, з огляду на те, що бюджетний контроль як вид фінансового контролю застосовується не до всіх суб'єктів господарювання, а лише до тих, які безпосередньо тією чи іншою мірою пов'язані з фінансуванням за рахунок бюджетних коштів, в межах цієї публікації ми не будемо детально зупинятися на розгляді особливостей реалізації бюджетного контролю в Україні.

На відміну від бюджетного законодавства, чинне податкове законодавство містить визначення податкового контролю. Відповідно до п. 61.1 ст. 61 Податкового кодексу України (далі – ПК України) [13] податковий контроль становить собою систему заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за

дотриманням якого покладено на контролюючі органи. З наведеного ми бачимо, що предмет податкового контролю достатньо широкий. Також необхідно акцентувати увагу на множинності суб'єктів, уповноважених здійснювати такий контроль.

Зокрема, відповідно до п. 41.1. ст. 41 ПК України контролюючими органами є: (1) податкові органи (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальні органи) - щодо дотримання законодавства з питань оподаткування, законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, чи його територіальні органи; (2) митні органи (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, його територіальні органи) - щодо дотримання законодавства з питань митної справи та оподаткування митом, акцизним податком, податком на додану вартість, іншими податками та зборами, які відповідно до податкового, митного та іншого законодавства справляються у зв'язку із ввезенням (пересиланням) товарів на митну територію України або територію вільної митної зони або вивезенням (пересиланням) товарів з митної території України або території вільної митної зони [13]. Таким чином, до них віднесено Державну податкову службу, Державну митну службу та інших суб'єктів.

За текстом ми вже акцентували увагу на формах (способах) державного фінансового контролю. Показово, що форми державного податкового контролю не співпадають із ними. Згідно зі ст. 62. ПК України до способів здійснення податкового контролю віднесено: 1) ведення обліку платників податків; 2) інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів; 3) перевірки та звірки відповідно до вимог цього Кодексу, а також перевірки щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин; 4) моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до ст. 39 цього Кодексу [13]. На наш погляд, способи здійснення фінансового контролю (як родового явища), так і бюджетного та податкового контролю (як видових явищ) повинні певною мірою узгоджуватися. Цілком логічно, що предмети бюджетного та податкового контролю будуть відрізнятися й, відповідно, ці види контролю реалізуватимуться різними способами. Разом із цим Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [7] має містити всеохоплюючий перелік форм такого державного

контролю, які вже розкриватимуться в актах бюджетного та податкового законодавства.

На сучасному етапі нормотворення в Україні чимало законопроектів спрямовані на удосконалення правового регулювання податкового контролю та процедур його здійснення. Так, проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України для уточнення окремих умов мораторію на проведення податкових перевірок» № 4045 від 03.09.2020 р. [5] передбачає внесення змін до п. 52-2 п. 10 розділу XX «Перехідні положення», зокрема положень, що встановлюють виключення для проведення мораторію на проведення документальних та фактичних перевірок великих платників податків. На нашу думку, такі зміни не є конструктивними. Наразі чинна норма передбачає дію мораторію на проведення документальних та фактичних перевірок на період з 18 березня 2020 року по останній календарний день місяця (включно), в якому завершується дія карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України на всій території України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19). З наведеного робимо висновок про те, що законодавець натепер передбачає поширення цієї норми на всіх платників податків, незалежно від їх поділу на великих, малих та середніх. Виключаючи великих платників податків з переліку платників податків, на яких поширюється дія мораторію у період карантину без наявних на те підстав, фактично, порушуються принципи податкового законодавства.

Проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо зменшення тиску контролюючих органів на платників податків» №. 4065-1 від 23.09.2020 р. [6] передбачає усунення ряду дискреційних та корупційних норм в податковому законодавстві, відновлення окремих положень, що дозволить платникам податків повною мірою реалізовувати свої права, а також скасування ряду положень, які збільшують тиск контролюючих органів на платників податків та повинні набирати чинності з 1 січня 2021 року. Показово, що положення вказаного законопроекту спрямовані на скасування низки норм Закону № 466 [14], який було прийнято з вказівкою про необхідність подальшого доопрацювання, й поліпшення становища платників податків в сучасних умовах. Зокрема, проектом Закону України № 4065-1 запропоновано скасування інституту вини при порушенні платниками податків податкового законодавства, визначення «винні діяння» і «діяння, вчинені умисно», встановлення контролюючими органами вини особи, які набирають чинності з 1 січня 2021 року. Як вбачається, такий підхід є конструктивним з огляду на те, що вина виступає обов'язковою ознакою злочину, а не правопорушення. Для царини по-

датково-правового регулювання головною метою є своєчасне й у повному обсязі наповнення дохідних частин бюджетів відповідних рівнів, а не доведення умислу платника податків. Крім того, звертаючись до доктрини кримінального права та положень кримінального законодавства, констатуємо, що умисел – не єдина можлива форма вини [2, ст. 23]. Заслугує на підтримку, на нашу думку, позиція про недоцільність впровадження механізму дослідження питання наявності або відсутності обставин наявності вини платника податків в порушенні податкового законодавства, які буде встановлювати спеціальна комісія контролюючого органу з питань розгляду заперечень платників податків. Вважаємо, що створення спеціально уповноваженого органу для розгляду заперечень платників податків та визнання їх вини є штучним розширенням вже існуючої системи

контролюючих органів, яке на практиці не призведе до позитивного результату.

Висновки. На наш погляд, зміни до чинного законодавства в частині регламентації порядку здійснення фінансового контролю мають бути спрямовані, по-перше, на удосконалення існуючого правового механізму його реалізації, узгодження форм та способів, за допомогою яких цей контроль здійснюється уповноваженими суб'єктами. По-друге, взаємовідносини між суб'єктами господарювання та контролюючими органами мають бути максимально гнучкими й реалізовуватись у формі державно-приватного партнерства, бо саме такий підхід дозволить зробити такі відносини максимально прозорими та відкритими і, як наслідок, дозволить вивести з тіні ще більше платників податків й збільшити суми доходів до бюджетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України від 08 лип. 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2456-17>
2. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>
3. Латковський П. П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: монографія. Чернівці. Технодрук, 2019. 268 с.
4. Настенко М. О. Правове регулювання фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. 198 с.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України для уточнення окремих умов мораторію на проведення податкових перевірок: проект Закону України № 4045 від 03 верес. 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо зменшення тиску контролюючих органів на платників податків: проект Закону України від 23 верес. 2020 р. № 4065-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1
7. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-12>
8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05 квіт. 2007 р. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/877-16/ed20200813>
9. Стоянов И. Г. Финансовый контрол – важен способ за обеспечения на законности в сферата на публичните финанси. *Правна мисъл*. 2002. № 1. С. 15.
10. Токарева К. О. Структура бюджета: финансово-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2015. 213 с.
11. Финансовое право: учебник /под ред. О. Н. Горбуновой. Москва, 1996. С. 48.
12. Чернадчук В. Д. Бюджетний контроль: поняття та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 11. С. 74 -76.
13. Податковий кодекс України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16 січ. 2020 р. № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text>.

REFERENCES

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08 lyp. 2010 r. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2456-17> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> [in Ukrainian].
3. Latkovskyyi P. P. (2019). Pravove rehuliuвання biudzhethnoho kontroliu v Ukraini: monohrafiia. Chernivtsi. Tekhnodruk [in Ukrainian].

4. Nastenka M. O. (2018). Pravove rehuliuвання finansovoho kontroliu za diialnistiu subiektiv hospodariuvannia v Ukraini. *Candidate's Thesis*: 12.00.07. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy dlia utochnennia okremykh umov moratoriiu na provedennia podatkovykh perevirok: proekt Zakonu Ukrainy № 4045 vid 03 veres. 2020 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1 [in Ukrainian].
6. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zmeshennia tysku kontroliuiuchykh orhaniv na platnykiv podatkiv: proekt Zakonu Ukrainy vid 23 veres. 2020 r. № 4065-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1 [in Ukrainian].
7. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnogo finansovoho kontroliu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26 sich. 1993 r. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-12> [in Ukrainian].
8. Pro osnovni zasady derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoï diialnosti: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2007 r. № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/877-16/ed20200813> [in Ukrainian].
9. Stoyanov I. G. (2002). Finansoviyat kontrol – vazhen sposob za obespechavaneto na zakonnosta v sferata na publichnye finansi. *Pravna misl - Legal thought*, 1, 15 [in Bulgarian].
10. Tokarieva K. O. (2015). Struktura biudzhetu: finansovo-pravovy analiz. *Candidate's Thesis*: 12.00.07. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Finansovoye pravo: uchebnik. O. N. Gorbunovoy (Ed.). (1996). Moskva [in Russian].
12. Chernadchuk V. D. (2002). Biudzhetni kontrol: poniattia ta sutnist. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Pidpryumstvo, statehood and law*, 11, 74-76 [in Ukrainian].
13. Podatkoviy kodeks Ukrainy vid 02 hrud. 2010 r. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo vdoskonalennia administruvannia podatkiv, usunennia tekhnichnykh ta lohichnykh neuzghodzhenosti u podatkovomu zakonodavstvi: Zakon Ukrainy vid 16 sich. 2020 r. № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text> [in Ukrainian].

КОЛЕСНИК АННА

младший научный сотрудник НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН
Украины, Народный депутат Украины

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье рассмотрено правовое регулирование финансового контроля за деятельностью субъектов хозяйствования в Украине. Отмечена необходимость совершенствования действующего законодательства в сфере финансового контроля. Подчеркнуто, что взаимоотношения между субъектами хозяйствования и контролирующими органами должны быть максимально гибкими и реализовываться в форме государственно-частного партнерства. Предложено внести изменения в ст. 26 Бюджетного кодекса Украины и закрепить определение понятия «контроль за соблюдением бюджетного законодательства», а также в определить формы (способы) его реализации.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль; бюджетный контроль; налоговый контроль; формы финансового контроля; способы финансового контроля.

KOLISNYK ANNA

Junior Researcher of the Research Institute of Legal Support of Innovative Development of the National
Academy of Law Sciences of Ukraine, State Deputy of Ukraine

LEGAL REGULATION OF FINANCIAL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES

Problem setting. In the context of the ongoing European integration processes, the issue of creating a modern, optimal and effective system of measures of state financial control over the activities of economic entities is becoming

increasingly important for Ukraine. First of all, it is necessary to clearly and coherently regulate public financial control, in particular, its types, methods, forms, procedures, as well as the legal status of public financial control in order to prevent violations of financial legislation by economic entities and promote harmonization of the national economy. with the economic systems of other developed countries.

Analysis of recent research. Some problems of legal regulation of state financial control have been studied by such scientists as: L. Voronova, O. Grachova, O. Dmytryk, M. Kucheryavenko, T. Latkovska, O. Semchyk etc. At the same time, as we have already noted, the imperfection of legislative regulation (the presence of conflicts and gaps in the regulation of public financial control), the imperfection of the system of public financial control and other factors necessitate further research and proposals for improving existing legislation. in this area. Thus, **the purpose of this article is to analyze the current state of legal regulation of public financial control in Ukraine.**

Article's main body. The article considers the legal regulation of financial control over the activities of economic entities in Ukraine. The need to improve the current legislation in the field of financial control was emphasized. It was emphasized that the legislator now prohibits tax audits for all taxpayers, regardless of their division into large, small and medium. Excluding large taxpayers from the list of taxpayers covered by the moratorium during the quarantine period without available grounds, in fact, violates the principles of tax law.

Conclusions. It is emphasized that the relationship between business entities and regulatory authorities should be as flexible as possible and implemented in the form of public-private partnership. It is proposed to amend Art. 26 of the Budget Code of Ukraine and to consolidate the definition of “control over compliance with budget legislation”, as well as to determine the forms (methods) of its implementation.

Keywords: state financial control; budget control; tax control; forms of financial control; ways of financial control.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ У СФЕРІ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КУКСІН СТАНІСЛАВ ЮРІЙОВИЧ

здобувач кафедри правознавства юридичного
факультету Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

УДК 349.22

DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-12

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ПРИ ПОНОВЛЕННІ НА РОБОТІ

У статті розглянуто юридичні гарантії при поновленні на роботі працівників, їх сутність та значення, а також звернено увагу на судову практику, зокрема, зазначено, що працівники, які вважають, що їх право порушене можуть звернутися до суду за його захистом. Юридичні гарантії трудових прав при поновленні на роботі працівників розглянуто як окрему, самостійну правову категорію, котра являє собою сукупність передбачених нормами загального та спеціального законодавства засобів, способів та умов реалізації, захисту та охорони від неправомірних порушень трудових прав, свобод та інтересів працівників. Зроблено висновок, що юридичні гарантії трудових прав при поновленні на роботі покликані, перш за все, мінімізувати негативні наслідки для працівників, запобігти зниженню рівня соціально-правового захисту працівників.

Ключові слова: працівник, роботодавець, трудові права, юридичні гарантії, поновлення на роботі, виборна посада.

Постановка проблеми. В умовах формування в Україні правової демократичної держави і громадянського суспільства на тлі існуючих проблем забезпечення прав і свобод громадян особливу роль відіграють правові гарантії, оскільки саме вони припускають юридичну відповідальність держави та її органів влади і управління, місцевого самоврядування за порушення прав і законних інтересів особистості, а також підвищення значущості і рівня реалізації права, підвищення правової культури суспільства. Саме дієві юридичні гарантії можуть забезпечити безперешкодну реалізацію кожною людиною закріплених за нею прав, у тому числі й у сфері трудових відносин. Юридичні гарантії виступають певним «містком», який забезпечує необхідний перехід від можливості, яка проголошується в законі до дійсності. У відповідь на запити з боку суспільства, держава має створити належні умови та правові механізми для реалізації, гарантування та захисту права на працю як одного із основних соціально-економічних прав, передбачених Конституцією України. Будучи закріпленими на найвищому законодавчому рівні, норми Основного Закону щодо реалізації права на працю, зважаючи на їх юридичну

силу, загальнообов'язковий та фундаментальний характер, виступають юридичними гарантіями реалізації права на працю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття юридичних гарантії у правовій науці розглядалося неодноразово. Зокрема юридичні гарантії в трудовому праві як наукова категорія розглядали у своїх працях такі науковці, як В. М. Андріїв, С. Я. Вавженчук, О. О. Дума, М. І. Іншин, О. А. Ситницька, О. В. Смирнов, О. М. Ярошенко та інші вчені.

Мета статті дослідити юридичні гарантії при поновленні на роботі працівників, їх сутність і значення.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи юридичні гарантії трудових прав при поновленні на роботі працівників вважаємо слід надати, перш за все, визначення правовій категорії «юридичні гарантії». В юридичній літературі триває дискусія щодо визначення юридичних гарантії. Умовно можна виділити декілька позицій науковців щодо поняття юридичних гарантії. Одні розуміють під юридичними гарантіями сукупність суб'єктивних та об'єктивних факторів [1, с. 52], інші – систему соціально-еконо-

мічних, політичних, моральних, юридичних та організаційних передумов, умов, засобів та способів, які стають юридичними гарантіями лише через закріплення їх в нормах права [2, с. 311]. Антон О. А. для більш глибокого дослідження поняття юридичних гарантій пропонує розглядати їх у 2-х значеннях: у широкому та вузькому. Юридичні гарантії у широкому розумінні – це складна категорія, яка охоплює собою норми права та діяльність державних органів, громадських організацій та їх посадових осіб. У вузькому юридичні гарантії складають собою систему норм права, призначенням яких є забезпечити уповноваженим суб'єктам реалізацію їх прав [3, с. 187].

Проаналізувавши різні твердження щодо визначення поняття «юридичні гарантії» можемо зазначити, що в загальному їх розумінні вони являють собою систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, котрі забезпечують реалізацію прав, свобод та інтересів людини і громадянина, їх надійний захист та охорону.

Що ж стосується гарантій трудових прав та свобод працівників, то вони знаходять своє відображення у Конституції України, Кодексі законів про працю (Глава VIII – «Гарантії та компенсації») та інших законодавчих нормативно-правових актах, у відповідності до чого поділяються на загальні та спеціальні. Слід зазначити, що у чинному КЗП України відсутнє нормативне визначення поняття «гарантії», але виходячи зі змісту розділу VIII «Гарантії та компенсації», можна зробити висновок, що в цьому випадку під гарантіями маються на увазі, переважно, грошові виплати, що зберігають працівнику повністю або частково заробітну плату за час, коли він з поважних причин, передбачених законом, не міг виконувати трудові обов'язки.

На думку С. Я. Вавженчука, гарантії трудових прав та свобод працівника – це система нормативно-правових умов та засобів, що спрямовані на набуття, реалізацію, охорону трудових прав та законних інтересів працівника [4, с. 27]. При цьому науковець виокремлює властиві їм ознаки, зокрема: (а) вони встановлюються Конституцією, кодифікованим актом, міжнародно-правовим актом; (б) вони можуть мати складну структуру (включають або всі трудові права, що існують на міжнародному рівні, або ж тільки трудові права, визначені національним законодавством); (в) вони є чітко визначеними, а їх перелік не може бути доповнений іншими законами або підзаконними нормативно-правовими актами; (г) їх може тлумачити тільки Конституційний Суд України, розкриваючи в такий спосіб їх зміст і визначаючи спрямування вектора їх правозастосування; (д) вони завжди виступають державними гарантіями; (е) як правило, їх реалізація здійснюється державою, у деяких випадках за участю колективних утворень

(профспілок тощо) або самих працівників; (є) саме вони відображаються на стадії нормативних регламентації механізму превентивної охорони трудових прав і забезпечують можливість реалізації превентивної охорони та захисту трудових прав шляхом звернення до міжнародних органів, а також використання міжнародних норм у сфері праці, визнаних Україною.

Серед наукових досліджень останніх років варто виділити праці О. А. Ситницької, яка також досліджує поняття юридичних гарантій у трудовому праві, наводить їх багаторівневу класифікацію, а також виділяє загальні та специфічні ознаки юридичних гарантій. Так, проаналізувавши точки зору інших дослідників з даної проблематики, вчена надає класифікацію гарантій у сфері трудової діяльності за наступними критеріями: 1) юридичною силою: конституційні; міжнародні; галузеві; 2) ступенем конкретизації: універсальні (стосуються усіх трудових прав); спеціальні (стосуються забезпечення реалізації конкретного трудового права); 3) сферою дії: загальні (забезпечення трудових прав усіх працівників незалежно від правового статусу); додаткові (передбачені для певної категорії працівників за статтю, віком, станом здоров'я тощо); 4) формою вираження юридичних гарантій: гарантії-дозволи; гарантії-обов'язки; гарантії-заборони; гарантії-обмеження; 5) характером впливу: гарантії-санкції; гарантії-рекомендації; альтернативні гарантії [5, с. 8-10]. Вважаємо зазначена класифікація є доцільною, оскільки вона містить у собі об'ємну кількість юридичних гарантій, якими володіють усі працівники.

Окремі аспекти юридичних гарантій, зокрема щодо забезпечення трудових прав працівників, розкриває у своїх працях професор В. М. Андрієв, який першочерговим видом нормативних гарантій називає норми-принципи, зокрема ті, які забезпечують права та свободи людини і громадянина, насамперед щодо невідчужуваності, непорушності, невичерпності, рівності, необмеженості конституційних прав та свобод людини і громадянина, рівності громадян, презумпції невинуватості особи, принципу неприпустимості зворотної дії закону або нормативно-правового акта в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [6, с. 15].

У свою чергу, юридичні гарантії трудових прав при поновленні на роботі працівників, вважаємо, слід розглядати як окрему, самостійну правову категорію, котра являє собою сукупність, передбачених нормами загального та спеціального законодавства засобів, способів та умов реалізації, захисту та охорони від неправомірних порушень трудових прав, свобод та інтересів працівників. Як зазначає О. В. Смирнов, поновлюючи на роботі незаконно

звільненого працівника, роботодавець зобов'язаний привести в попередній стан його порушене право на працю. Це означає, що працюючий повинен бути поновлений на роботі за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи на посаді, яку він обіймав до звільнення. При цьому вчений наголошує, що гарантії права на працю можуть полягати не тільки у визнанні судом незаконності звільнення й поновленні працівника на попередній роботі, а також у тому, що суд виносить рішення, яке зобов'язує роботодавця надати іншу роботу або посаду, що відповідає кваліфікації працівника й не є нижчою за оплатою. Таке рішення приймається, коли за обставинами справи надання працівникові попередньої роботи виявляється об'єктивно неможливим [7, с. 190-195].

Поновлення на роботі, як захід захисту має свої характерні риси: (а) поновлення не може бути реалізовано самим потерпілим без звернення за допомогою до відповідного органу правосуддя; (б) його використання передбачає явне або ймовірне порушення правової норми, тобто настання юридичних фактів, закріплених у законодавстві України про працю; (в) підставою застосування такого заходу є правопорушення з боку роботодавця, що підтверджується рішенням юрисдикційного органу; (г) він використовується з метою відновлення порушеного права трудівника (надання йому попередньої роботи; відновлення робочого стажу, що дає право на оплачувану відпустку; оплата всього часу вимушеного прогулу) як реакція на факт невиконання роботодавцем своїх юридичних обов'язків і порушення суб'єктивних прав працівника [8]. Натомість поновлення на попередній роботі працівників, незаконно звільнених або переведених на іншу роботу, як захід відповідальності, виявляється в наступному: (а) при винесенні судового рішення про поновлення на роботі має місце осуд дій роботодавця; (б) відповідне рішення зумовлює виникнення в роботодавця нового обов'язку як реакція на правопорушення; (в) виникають негативні наслідки для роботодавця у виді додаткових обтяжень, як додаткового обов'язку, а саме виплата трудівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу й розірвання трудового договору з новоприйнятим працівником у зв'язку з поновленням на роботі особи, яка раніше її виконувала; (г) цей захід породжує застосування до особи, винної в незаконному звільненні працівника або в переведенні його на іншу роботу, заходів матеріальної відповідальності, тобто додаткових обтяжень.

Окрім КЗпП України, право повернення на попередню роботу (посаду) передбачено й іншими законодавчими актами. Так, за ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата України» [9] народному депутату після закінчення строку його повноважень, а також у разі дострокового їх припинення

за особистою заявою про складення ним депутатських повноважень надається попередня робота (посада). З працівником, якого в порядку заміщення взято на посаду, що її займав народний депутат, укладається строковий трудовий договір. Цей договір розривається при поверненні народного депутата на роботу, але не пізніше як через 3 місяці після припинення повноважень народного депутата. Відповідно до ст. 33 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» [10] депутату місцевої ради, який працював у раді на постійній основі, після закінчення таких повноважень надається попередня робота (посада), а за її відсутності – ін. рівноцінна робота (посада) на тому самому або, за згодою депутата, на ін. підприємстві, в установі, організації. З працівником, якого прийнято на роботу, що її виконував (займав) депутат місцевої ради, укладається строковий трудовий договір. Цей договір розривається у разі повернення депутата місцевої ради на роботу, але не пізніше як через 3 місяці після припинення повноважень депутата місцевої ради.

Як бачимо, забезпечення трудових прав працівників, обраних на виборні посади в Україні також визначається системою юридичних гарантій, які сприяють встановленню стабільності трудових відносин, стимулюють працівників до активної участі в суспільно політичній і творчій діяльності, до постійного підвищення кваліфікації, участі в управлінні виробництвом та являють собою той аспект правової держави, що відповідає за найбільш повне задоволення законних інтересів працівників. Ці гарантії знайшли своє закріплення у ст. 118 КЗпП України [11], а саме: «працівникам, звільненим від роботи внаслідок обрання їх на виборні посади в державних органах, а також у партійних, профспілкових, комсомольських, кооперативних та інших громадських організаціях, надається після закінчення їх повноважень за виборною посадою попередня робота (посада), а при її відсутності – інша рівноцінна робота (посада) на тому самому або, за згодою працівника, на іншому підприємстві, в установі, організації».

Сьогодні поновлення на роботі як захід захисту успішно застосовується судами у цивільній, господарській та адміністративній юрисдикціях. Оскільки на практиці трапляються випадки, коли працівник, приміром, залишає виборну посаду достроково, що призводить до непорозумінь, індивідуальних трудових спорів, судових процесів щодо надання йому попередньої посади, при відсутності рівноцінної роботи (посади) на цьому самому чи на іншому підприємстві, коли утворити нову посаду практично неможливо. Тому працівники, які вважають, що їх право порушене мають право відповідно до ст. 232 КЗпП України звернутися до суду за захистом своїх прав, зокрема відповідно до даної норми безпосередньо в

районних (міських) судах розглядаються спори про відмову у прийнятті на роботу виборних працівників після закінчення строку повноважень. Право працівника на звернення до суду за захистом трудових прав також гарантується ст. 55 Конституції України, зокрема кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, і ст. 3 ЦПК України (кожна особа має право в установленому порядку звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних прав або оспорюваних прав, свобод чи інтересів).

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що поновлення на роботі працівника, як засіб захисту, сприяє поверненню ним втраченого стану – відновленню трудових правовідносин. Втілення в жит-

тя цього заходу в разі звільнення трудівника без законної підстави або з порушенням встановленого порядку забезпечується шляхом реалізації правозастосовним органом держави – судом – певних дій, що зводяться до гарантування (примусового забезпечення) працівникові права на працю.

Юридичні гарантії трудових прав при поновленні на роботі покликані, перш за все, мінімізувати негативні наслідки для працівників, запобігти зниженню рівня соціально-правового захисту працівників. Наявність реальних гарантій, з одного боку, сприяє якісному й ефективному виконанню працівниками своєї трудової функції, з іншого – їх наявність забезпечує належний рівень законності та дотримання положень чинних нормативно-правових актів сторонами трудових відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан. Киев: Наукова думка, 1983. 137 с.
2. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва: Юристъ, 2004. 512 с.
3. Антон О. А. Юридичні гарантії в трудовому праві. *Університетські наукові записки*. 2005. №3(15). С. 185–190.
4. Вавженчук С. Я. Охорона та захист трудових прав працівників: підручник. Харків: Право, 2016. 560 с.
5. Ситницька О. А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Львів. 2009. 20 с.
6. Андрієв В. М. Юридичні гарантії захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2011. № 4. С. 15-20. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11avmzpp.pdf>.
7. Смирнов О. В. Природа и сущность права на труд в СССР: монография. Москва: Юрид. лит., 1964. 210 с.
8. Дума О. О. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у зв'язку з поновленням на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2016. 181 с.
9. Про статус народного депутата України: Закон від 17.11.1992 р. № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.
10. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
11. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. №50 (Додаток). Ст. 375.

REFERENCES

1. Sirenko V. F. (1983). Realnost prav sovetских grazhdan. Kiyev: Naukova dumka [in Russian].
2. Teoriya gosudarstva i prava. N. I. Matuzova, A. V. Malko (Ed.). (2004). Moskva: Yurist [in Russian].
3. Anton O. A. (2005). Yurydychni harantii v trudovomu pravi. *Universytetski naukovy zapysky - University scientific notes*, 3 (15), 185-190 [in Ukrainian].
4. Vavzhenchuk S. Ya. (2016). Okhorona ta zakhyst trudovykh prav pratsivnykiv. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Sytnytska O. A. (2009). Yurydychni harantii prava na pratsiu ta prava na vidpochynok za trudovym zakonodavstvom Ukrainy. *Candidate's thesis: 12.00.05*. Lviv [in Ukrainian]
6. Andriiiv V. M. (2011). Yurydychni harantii zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv. *Forum prava - Forum of Law*, 4, 15-20. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11avmzpp.pdf> [in Ukrainian].
7. Smirnov O. V. (1964). Priroda i sushchnost prava na trud v SSSR. Moskva: Yurid. Lit [in Russian].
8. Duma O. O. (2016). Rozirvannia trudovoho dohovoru z initsiatyvy robotodavtsia u zviazku z ponovlenniam na roboti pratsivnyka, yakyi ranishe vykonuvav tsiu robotu. *Candidate's thesis: 12.00.05*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Pro status narodnoho deputata Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17.11.1992 r. № 2790-XII. (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, art. 17 [in Ukrainian].
10. Pro status deputativ mistsevykh rad: Zakon Ukrainy vid 11.07.2002 r. № 93-IV. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40, art. 290 [in Ukrainian].

11. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: zatv. Zakonom URSS vid 10.12.1971 r. № 322-VIII. (1971). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSS*, 50 (Dodatok), art. 375 [in Ukrainian].

КУКСИН СТАНИСЛАВ

соискатель кафедры правоведения юридического факультета
Восточнoукраинского национального университета имени Владимира Даля

К ВОПРОСУ ЮРИДИЧЕСКИХ ГАРАНТИЙ ПРИ ВОССТАНОВЛЕНИИ НА РАБОТЕ

В статье рассмотрены юридические гарантии при восстановлении на работе работников, их сущность и значение, а также обращено внимание на судебную практику, в частности, указано, что работники, которые считают, что их право нарушено могут обратиться в суд за его защитой. Юридические гарантии трудовых прав при восстановлении на работе работников рассмотрено как отдельную, самостоятельную правовую категорию, которая представляет собой совокупность предусмотренных нормами общего и специального законодательства средств, способов и условий реализации, защиты и охраны от неправомерных нарушений трудовых прав, свобод и интересов работников.

Сделан вывод, что юридические гарантии трудовых прав при восстановлении на работе призваны, прежде всего, минимизировать негативные последствия для работников, предотвратить снижение уровня социально-правовой защиты работников.

Ключевые слова: работник, работодатель, трудовые права, юридические гарантии, восстановлении на работе, выборная должность.

KUKSIN STANISLAV

applicant for the Department of Law
Faculty of Law East Ukrainian National Vladimir Dahl University

ON THE QUESTION OF LEGAL WARRANTIES WHEN RENEWING AT WORK

Problem setting. The article considers the legal guarantees for the re-employment of employees, their nature and significance, as well as draws attention to case law, in particular, states that employees who believe that their rights have been violated can go to court to protect it. It is emphasized that today the observance of legal guarantees of labor rights of citizens occupies one of the important places in the system of universal values and is a prerequisite for the formation of the state and society, which ensure the human right to a decent standard of living. Because, without an effective system of legal guarantees, it is impossible to ensure the unimpeded exercise of the rights granted to every citizen.

Analysis of recent researches and publications. Issues of social insurance were the subject of research by such scientists as V.M. Andriyiv, S. Ya. Vavzhenchuk, O.O. Duma, M.I. Inshin, O.A. Sytnytska, O.V. Smirnov, O.M. Yaroshenko, and others.

The purpose of the article is to explore the legal guarantees for the renewal of employees, their nature and significance.

Article's main body. Legal guarantees of labor rights when resuming employment are considered as a separate, independent, legal category, which is a set of general and special legislation means, methods and conditions of implementation, protection and protection from wrongful violations of labor rights, freedoms and interests of employees. It is noted that the reinstatement of an employee as a means of protection contributes to the return of his lost condition – the restoration of labor relations. Implementation of this measure in case of dismissal of an employee without legal grounds or in violation of the established procedure is ensured by the implementation of the law enforcement body of the state – the court – certain actions that are reduced to guaranteeing (compulsory security) the employee's right to work.

Conclusions and prospects for the development. It is concluded that the legal guarantees of labor rights during reinstatement are designed, above all, to minimize the negative consequences for employees, to prevent a decrease in the level of social and legal protection of employees. The presence of real guarantees, on the one hand, contributes to the quality and effective performance of their employment function, on the other – their availability ensures the appropriate level of legality and compliance with current regulations by the parties to the employment relationship.

Keywords: employee, employer, labor rights, legal guarantees, reinstatement, elected posit.

ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню принципів правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. В роботі наводиться класифікація принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, а також детально аналізуються окремі принципи, які зазначені в ст.3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Ключові слова: принципи права, соціальне страхування, нещасний випадок, професійне захворювання.

Постановка проблеми. Для вирішення практичних питань, які пов'язані з реформуванням системи соціального страхування працівників від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні, необхідно дослідити доктринальні положення, які стосуються принципів права соціального забезпечення, а також проаналізувати окремі принципи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання та запропонувати зміни до законодавства щодо формулювання окремих принципів.

Аналіз останніх досліджень. Питання принципів права у вітчизняній правовій науці розглядалися у наукових працях із загальної теорії права таких вчених, як Ю. П. Битяка, А. М. Колодія, С. П. Порєбняка, П. М. Рабіновича, Ю. М. Тодики, М. В. Цвіка та багатьох інших. Окремі аспекти принципів права соціального забезпечення розглянуті в наукових роботах В. М. Андріїва, Б. І. Сташківа, Б. С. Стичинського, С. М. Сивак, Н. М. Стаховської, С. М. Прилипко. Особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження Т. З. Гарасиміва «Принципи права соціального забезпечення», а також О. В. Москаленко «Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання». Проте комплексного дослідження принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання досі не проводилось.

Метою статті є аналіз правових принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання та роз-

робка змін до законодавства в частині формулювання окремих принципів зазначеного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципи права – це основні, керівні положення, ідеї, що виражають сутність права як специфічного соціального регулятора. З одного боку, вони виражають закономірності права, його природу й соціальне призначення, а з другого – являють собою найбільш загальні правила поведінки, які прямо сформульовані в законі або виводяться з його змісту. У принципах права повинні відбиватися основні цінності, на які орієнтується право [1, с. 237].

Принципи є сполучною ланкою між основними закономірностями розвитку й функціонування суспільства й правової системи. Вони є соціальним явищем, як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і у них відображаються закономірності суспільного життя [2, с. 145]. Завдяки принципам правова система адаптується до найважливіших інтересів і потреб людини й суспільства, стає сумісною з ними. Право будується і функціонує на основі принципів, які виражають його сутність і соціальне призначення [3, с. 68].

Правові принципи поділяються на властиві праву в цілому (загальноправові), його окремим галузям (галузеві) або групі суміжних галузей (міжгалузеві), а також принципи окремих інститутів.

Необхідно розрізняти принципи, притаманні праву соціального забезпечення як окремій галузі права, й принципи, властиві нормам права, що утворюють

самостійний інститут галузі (внутрішньогалузеві принципи або принципи окремих інститутів).

Під принципами права соціального забезпечення слід розуміти основні керівні положення (ідеї), які відбивають сутність, найважливіші особливості й ознаки, загальну спрямованість норм права соціального забезпечення, а також стратегічні напрями соціальної політики держави в реалізації соціально-економічних прав і свобод людини. На підставі цих принципів утворюються й реалізуються норми, які у своїй сукупності утворюють таку галузь, як право соціального забезпечення [2, с. 149–151]. Як зазначає Т. З. Гарасимів, принципи права соціального забезпечення – це такі вихідні засади, які відображають сутність суспільних відносин, що формують предмет цієї галузі [4, с. 11].

Правові ідеї і тенденції можуть вважатися основними принципами права соціального забезпечення лише тоді, коли вони відповідають певним вимогам. Це повинні бути саме такі правові ідеї, що спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення. Принципи права соціального забезпечення в загальному вигляді не сформульовані ні в Конституції України, ні в законодавстві про соціальне забезпечення. Але вони можуть бути виведені з аналізу і встановлення загальних, найбільш суттєвих рис фактичного змісту сукупності норм права соціального забезпечення.

До основних принципів права соціального забезпечення належать: загальність соціального забезпечення; різноманітність видів соціального забезпечення; забезпечення достатнього життєвого рівня для людини і її сім'ї; участь громадських об'єднань, що представляють інтереси громадян, у розробці, ухваленні й реалізації рішень з питань соціального забезпечення; обов'язковість сплати страхувальниками страхових внесків; гарантованість права на соціальне забезпечення; рівність прав і можливостей та заборона дискримінації [2, с. 151–163].

Т. З. Гарасимів називає такі принципи права соціального забезпечення: всезагальність права на соціальне забезпечення, визначення сфери суспільних відносин соціальним ризиком; гарантії соціального забезпечення на рівні не нижче прожиткового рівня в державі; переважуюча роль централізованого правового регулювання умов та порядку здійснення соціального забезпечення, державні гарантії реалізації права фізичної особи на соціальне забезпечення; диференціація умов та обсягу соціального забезпечення в Україні; солідарна відповідальність суб'єктів права на соціальне забезпечення; адресність соціального забезпечення в Україні [4, с. 11].

Принципами окремих інститутів права соціального забезпечення є основні начала, вихідні ідеї, які характеризують відповідну групу суспільних від-

носин, що входять до предмета цієї галузі права [2, с. 151].

Принципами правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування О. В. Москаленко вважає об'єктивно зумовлені й розроблені з урахуванням наукових досягнень керівні правові засади реалізації цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення, що визначають її загальну спрямованість, зміст і характерні особливості [5, с. 37].

На думку О. О. Гаврилової, під принципами загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання слід розуміти базові керівні ідеї, засади, які визначають сутність і спрямованість зазначеного виду соціального страхування та лежать в основі соціального захисту, охорони життя та здоров'я осіб, які постраждали під час виконання своїх трудових (посадових) обов'язків у разі настання нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, а також їх матеріального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання України [6, с. 37].

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон) у ст. 3 перелічує загальні принципи соціального страхування [7].

1. *Принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування.* Відповідно до п. 6 ст. 92 Конституції України виключно тільки законами України визначаються основи соціального захисту, форми та види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці й зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки [8]. Відповідно Законом встановлені основи соціального страхування, його види, принципи збирання, акумуляції та направлення коштів на соціальні потреби; порядок надання фінансової та медичної допомоги непрацездатним. Нормативними актами закріплюються умови надання різних видів матеріального забезпечення та їх розміри, а також встановлюються соціальні стандарти тощо. Підзаконними актами лише закріплюється механізм реалізації людиною наданого їй законом права на відповідний вид забезпечення [9, с. 132].

2. *Обов'язковість страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом.* У цьому принципі відображено особливість методу правового регулювання відносин, що виникають у сфері соціального забезпечення, а саме поєднання диспозитивності та імперативності. Стаття 35

Закону містить перелік осіб, які підлягають обов'язковому страхуванню від нещасного випадку та професійного захворювання.

Обов'язковість страхування передбачає, що для страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання не потрібно згоди або заяви працівника. Страхування здійснюється в безособовій формі. Всі особи, перелічені у ст. 35 Закону, вважаються застрахованими з моменту набрання чинності цим Законом незалежно від фактичного виконання страхувальниками своїх зобов'язань щодо сплати страхових внесків.

Частина 3 ст. 35 Закону передбачає лише одну категорію осіб, які можуть добровільно застрахуватися від нещасного випадку – це члени особистого селянського господарства.

3. *Надання державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав.* На думку М. І. Іншина, під гарантіями слід розуміти всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на справжню реалізацію прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень [10, с. 83].

Цей принцип є конкретизацією галузевого принципу права соціального забезпечення та відображає одну із сутнісних характеристик державного соціального страхування. Відповідно до нього держава бере на себе відповідальність за забезпечення постраждалих, а також має забезпечувати нагляд і контроль за тим, як страхувальник виконує свої обов'язки по перерахуванню передбачених законом страхових внесків та гарантувати виплату страхового забезпечення громадянам.

У статті 55 Конституції України зазначається, що будь-які права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на звернення до суду для захисту своїх прав. Відповідно до ст. 54 Закону держава здійснює нагляд за додержанням страхувальниками та Фондом соціального страхування законодавства про соціальне страхування. Частина 3 ст. 10 Закону передбачає відповідальність Фонду соціального страхування України за невиконання або неналежне виконання умов страхування.

4. *Обов'язковість фінансування Фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг.* Стаття 10 Закону закріплює обов'язок Фонду забезпечувати фінансування та виплачувати матеріальне забезпечення, страхові виплати і надавати відповідні соціальні послуги; здійснювати контроль за дотриманням порядку використання страхувальником страхових коштів; контролювати правильність витрат за соціальним страхуванням та ін.

5. *Формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування.* Цей принцип означає, що Фонд соціального страхування України є єдиним накопичувачем страхових коштів, який в основному формується за рахунок страхових внесків роботодавців. Тобто роботодавці не створюють свої страхові фонди, а користуються єдиним національним Фондом соціального страхування України. Так само здійснюється і витрачання коштів – незалежно від внесків роботодавців виплати усім здійснюються на рівних умовах.

Принцип солідарності передбачає, що особа не існує сама по собі, у задоволенні інтересу кожного громадянина заінтересований не лише він сам, а й всі громадяни. Завдяки солідарності людина отримує соціальне забезпечення у разі необхідності за правом, а не через милість чи благодійність. Солідарність – це коли працездатний утримує непрацездатного [11, с. 83–84].

Принцип субсидування впливає з того, що саме держава є організатором загальнообов'язкового соціального страхування. Тому вона як гарант стабільності фінансової системи цього страхування асигнує з Державного бюджету кошти для покриття певних виплат у разі нестачі коштів Фонду [12, с. 79].

6. *Диференціація розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу.* Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» здійснює правове регулювання двох видів страхування: страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та страхування від нещасного випадку на виробництві. Стаття 3 зазначеного Закону перелічує принципи, які притаманні обом видам страхування. Проте на, наш погляд, принцип диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу стосується лише страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, оскільки розміри грошових виплат постраждалим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання не залежать від страхового стажу. Тому вважаємо за необхідне або взагалі видалити цей принцип зі ст. 3 Закону, або конкретизувати його, зазначивши, що йдеться лише про допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, яка не пов'язана з нещасним випадком на виробництві.

7. *Диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві.* Відповідно до ст. 21 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування для страхувальників, які використовують найману працю, визначається залежно від класу професійного ризику виробництва [13]. Клас професій-

ного ризику виробництва визначається відповідно до Порядку визначення класу професійного ризику виробництва за видами економічної діяльності [14].

На наш погляд, застосування диференційованих тарифів вимагає закріплення принципу професійної солідарності. Адже відповідно до принципу професійної солідарності сума витрат на забезпечення по окремих видах економічної діяльності не повинна перевищувати суму зібраних страхових внесків. У багатьох країнах вважають, що запорукою ефективності досліджуваного виду соціального страхування є його побудова за принципом галузевої солідарності. У Німеччині соціальне страхування з моменту появи було організовано за професійною ознакою, страхові товариства створювалися для роботи в окремих галузях [15, с. 264]. Впровадження професійної солідарності може стати значним кроком на шляху формування іншого розуміння соціального страхування, в якому воно виступатиме як предмет соціального партнерства і елемент громадянського суспільства, оскільки прагнення знизити свої витрати на страхування буде пов'язано для роботодавця не лише з проведенням профілактичних заходів на власному виробництві, але і з необхідністю виробити єдині для галузі стандарти охорони праці. У свою чергу, це дасть імпульс для розвитку об'єднань роботодавців та об'єднань працівників.

8. *Економічна заінтересованість суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці.* Цей принцип пов'язаний з попереднім та втілюється у ст. 25 Закону України «Про охорону праці» [16], де зазначено, що при розрахунку розміру страхового внеску для кожного підприємства Фондом соціального страхування України, за умови досягнення належного стану охорони праці і зниження рівня або відсутності травматизму і професійної захворюваності внаслідок впровадження роботодавцем необхідних профілактичних заходів, може бути надано знижку або надбавку до розміру страхового внеску за високий рівень травматизму і професійної захворюваності та неналежний стан охорони праці. Проте, на жаль, механізм встановлення таких знижок або надбавок не розроблений, а тому це положення не діє. На нашу думку, принцип економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці «запрацює» тоді, коли до змісту Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [17] будуть внесені положення, які встановлюватимуть порядок надання зазначених знижок або надбавок до розміру страхового тарифу залежно від безпосередньої кількості нещасних випадків за звітний період.

Варто звернути увагу на те, що принцип передбачає економічну заінтересованість усіх суб'єктів страхування. А суб'єктами страхування, крім стра-

хувальника, є також застрахований, інші особи, які мають право на отримання забезпечення в разі його смерті, і страховик. Яким чином створюється економічна заінтересованість цих суб'єктів? Чи повинна вона створюватися? Абсурдно говорити про економічну заінтересованість членів сім'ї загиблого в зниженні виробничого травматизму. Цей принцип може поширюватися тільки на тих учасників соціально-страхових правовідносин, які можуть безпосередньо впливати на умови і безпеку праці. У першу чергу це, звичайно, стосується страхувальника. Відносно застрахованого можна припустити, що неповне відшкодування шкоди, передбачене в Законі, є тим механізмом, який робить економічно вигідним для нього знизити ризик нещасного випадку. Звісно ж, що цього все ж недостатньо, і потрібне введення у Закон додаткових норм, що будуть створювати економічну заінтересованість застрахованих у зниженні виробничого травматизму і захворюваності.

Розглядуваний принцип, як і попередній, не є правовим принципом цього інституту права соціального забезпечення, їх скоріше можна розглядати як економічний принцип, що забезпечує вирішення важливих соціальних завдань. За допомогою побудови всієї системи страхування від виробничих ризиків на основі даного принципу вирішується завдання попередження нещасного випадку і професійного захворювання.

9. *Цільове використання коштів страхування від нещасного випадку.* Кошти, що надходять від сплати єдиного внеску, застосування фінансових санкцій та інших джерел відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» не включаються до Державного бюджету України та використовуються тільки за цільовим призначенням. При цьому єдиний внесок не входить до системи оподаткування [17], але залишається незрозумілою приналежність коштів Фонду соціального страхування України. На нашу думку, тільки визнання їх власністю суб'єктів страхування може закрити доступ до нецільового використання цих коштів з боку держави.

Цільовим використанням коштів слід вважати виплату матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків, передбачених Законом та ін.

10. *Принцип відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим Законом.* Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону Фонд несе відповідальність за шкоду, заподіяну з його вини застрахованим особам внаслідок несвоєчасної або неповної виплати матеріального забезпечення, страхових виплат, ненадання або несвоєчасне надання соціальних послуг, передбачених Законом.

У свою чергу ч. 5 ст. 15 Закону зазначає, що роботодавець несе відповідальність за порушення порядку використання коштів Фонду, несвоєчасне або неповне їх повернення, а також за несвоєчасне подання або неподання необхідних відомостей; подання недостовірних відомостей про використання коштів Фонду; за шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків, передбачених законодавством.

Варто зазначити, що деякі вчені виділяють й інші принципи соціального страхування від нещасного випадку на виробництві. Так О. В. Москаленко, окрім вказаних у Законі, до основних принципів страхування від нещасного випадку включає також доступність загальнообов'язкового державного соціального страхування [18, с. 81], рівність осіб у праві на цей вид соціального страхування, забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом, соціальне партнерство в управлінні й нагляді за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, гласність діяльності страховиків [5, с. 37].

На нашу думку, перелік законодавчо закріплених принципів соціального страхування необхідно

доповнити також принципом самоврядування, який полягає в незалежності страхових коштів від державного управління. Держава керує опосередковано шляхом видання законодавчих актів, встановлюючи певні рамки та умови управління та функціонування, але при цьому в прямому управлінні участі не бере. Самоврядування передбачає, що всі учасники системи страхування, тобто застраховані, страхувальники та страховики, несуть рівною мірою відповідальність за управління страховим фондом. При цьому участь застрахованих і роботодавців в управлінні страховим фондом, безсумнівно, може сприяти послабленню конфліктів у соціальній сфері.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу закріплених у законодавстві принципів соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, пропонується доповнити цей перелік принципом самоврядування, який передбачає, що всі учасники системи страхування, тобто застраховані, страхувальники та страховики, несуть рівною мірою відповідальність за управління страховим фондом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. Москва: ИНФРА-М – НОРМА, 1997. 570 с.
2. Занфірова Т. А., Іншин М. І., Прилипко С. М. Право соціального забезпечення в Україні : підруч. Харків : ФІНН, 2012. 640 с.
3. Дмитриева И. К. Основные принципы трудового права: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Москва, 2004. 620 с.
4. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2002. 20 с.
5. Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2013. 39 с.
6. Гаврилова О. О. Правове регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2015. 221 с.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV. *Урядовий кур'єр: Орієнтир*. 1999. № 45.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
9. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення. Київ : Знання, 2005. 405 с.
10. Іншин М. Юридичні гарантії як фактор стабільності та підвищення ефективності службово-трудої діяльності державних службовців. *Право України*. 2004. № 5. С. 83–87.
11. Прилипко С. М. Солідарні засади у соціальному забезпеченні. *Право України*. 2003. №1. С. 83–85.
12. Юровська В. В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2005. 218 с.
13. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.
14. Про затвердження Порядку визначення класу професійного ризику виробництва за видами економічної діяльності: постанова Каб. Міністрів України від 8 лютого 2012 р. № 237. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 70.

15. Оути Э., Пабст Б., Рикке В. Системы обязательного социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний: Российский опыт сквозь призму зарубежного / под общ. ред. Г. П. Дегтярева. Москва: Просвещение, 2003. 447 с.
16. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.
17. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
18. Москаленко О. В. Доступність як принцип загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2014. №1(2). С. 77–84.

REFERENCES

1. Teoriya gosudarstva i prava. V. M. Korelskogo, V. D. Perevalova (Ed.). (1997). Moskva: INFRA·M - NORMA. [in Russian].
2. Zanfirova T. A., Inshyn M. I., Prylypko S. M. (2012). Pravo sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].
3. Dmitriyeva I. K. (2004). Osnovnyye printsipy trudovogo prava. *Doctor's thesis*: 12.00.05. Moskva [in Russian].
4. Harasymiv T. Z. (2002). Pryntsy py prava sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*: 12.00.05. Kyiv [in Ukrainian].
5. Moskalenko O. V. (2013). Pryntsy py sotsialnoho strakhuvannia v suchasnykh umovakh hospodariuvannia. *Extended abstract of Doctor's thesis*: 12.00.05. Kyiv [in Ukrainian].
6. Havrylova O. O. (2015). Pravove rehuliuвання zahalnooboviazkovoho derzhavnogo sotsialnoho strakhuvannia vid neshchasnoho wypadku na vyrobnytstvi ta profesiinoho zakhvoriuvannia. *Candidate's thesis*: 12.00.05. Kyiv, 2015. [in Ukrainian].
7. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 23 veresnia 1999 r. № 1105-KhIV. (1999). *Uriadovyi kurier: Oriientyr – Government Courier: Landmark*, № 45 [in Ukrainian].
8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
9. Stashkiv B. I. (2005). Teoriia prava sotsialnoho zabezpechennia. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
10. Inshyn M. (2004). Yurydychni harantii yak faktor stabilnosti ta pidvyshchennia efektyvnosti sluzhbovo-trudovoi diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 83–87 [in Ukrainian].
11. Prylypko S. M. (2003). Solidarni zasady u sotsialnomu zabezpechenni. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 1, 83–85 [in Ukrainian].
12. Yurovska V. V. (2005). Pravove rehuliuвання vidnosyn v systemi zahalnooboviazkovoho derzhavnogo sotsialnoho strakhuvannia na випадок bezrobittia. *Candidate's thesis*: 12.00.05. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 14 sichnia 1998 r. № 16/98-VR. (1998). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 23, art. 121 [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia klasu profesiinoho ryzyku vyrobnytstva za vydamy ekonomichnoi diialnosti: postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 8 liutoho 2012 r. № 237. (2012). *Uriadovyi kurier - Government Courier*, 70 [in Ukrainian].
15. Outi E., Pabst B., Rikke V. (2003). Sistemy obyazatelnoho sotsialnoho strakhovaniya ot neschastnykh sluchayev na proizvodstve i professionalnykh zabolevaniy: Rossiyskiy opyt skvoz prizmu zarubezhnogo. G. P. Degtyareva (Ed.). Moskva: Prosveshcheniye [in Russian].
16. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 1992 r. № 2694-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 49, art. 668 [in Ukrainian].
17. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 8 lypnia 2010 r. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> [in Ukrainian].
18. Moskalenko O. V. (2014). Dostupnist yak pryntsy py zahalnooboviazkovoho derzhavnogo sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo - Law and innovative society*, 1(2), 77–84 [in Ukrainian].

СОЛОВЬЁВ АЛЕКСЕЙ

кандидат юридических наук, ассистент кафедры трудового права
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ ОТ НЕСЧАСТНОГО СЛУЧАЯ НА ПРОИЗВОДСТВЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЗАБОЛЕВАНИЯ

Статья посвящена исследованию принципов правового регулирования общеобязательного государственного социального страхования от несчастного случая на производстве и профессионального заболевания. В работе приводится классификация принципов социального страхования от несчастного случая на производстве и профессионального заболевания, а также подробно анализируются отдельные принципы, указанные в ст. 3 Закона Украины «Об общеобязательном государственном социальном страховании».

Ключевые слова: принципы права, социальное страхование, несчастный случай, профессиональное заболевание.

SOLOVIOV OLEKSII

PhD, Assistant of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL PRINCIPLES OF SOCIAL INSURANCE AGAINST AN ACCIDENT AT WORK AND AN OCCUPATIONAL DISEASE

Problem setting. To address practical issues related to the reform of the social insurance system for accidents at work and occupational diseases in Ukraine, it is necessary to explore doctrinal provisions relating to the principles of social security law, as well as to analyze certain principles of social insurance against accidents at work and occupational diseases and propose changes to the legislation to formulate certain principles.

Target of research. The purpose of this article is to analyze the legal principles of social insurance against accidents at work and occupational diseases and to develop changes to the legislation in terms of formulating certain principles of this institution.

Analysis of recent researches and publications. Issues of principles of law in domestic legal science were considered in scientific works on the general theory of law of such scientists as Yu. P. Bytyak, A. M. Kolodii, S. P. Porebnyak, P. M. Rabinovych, Yu. M. Todyka, M. V. Cvik and many others. Some aspects of the principles of social security law are considered in the scientific works of V. M. Andreev, B. I. Stashkiv, B. S. Stychinsky, S. M. Sivak, N. M. Stakhovskaya, S. M. Prilipko. The dissertation researches of T. Z. Garasimov “Principles of the law of social security”, and also O. V. Moskalenko “Principles of social insurance in modern conditions of management” deserves special attention. However, a comprehensive study of the principles of social insurance against accidents at work and occupational diseases has not been conducted.

Article’s main body. The article is devoted to the study of the principles of legal regulation of compulsory state social insurance against accidents at work and occupational diseases. The notion of the principles of law is analyzed, in particular, it is noted that the principles of law are the basic, guiding positions, ideas that express the essence of law as a specific social regulator. It is emphasized that legal principles are divided into the inherent law as a whole (common law), its individual branches (sectoral) or a group of related industries (intersectoral), as well as the principles of individual institutions.

The paper analyzes in detail some of the principles specified in Article 3 of the Law of Ukraine “On Compulsory State Social Insurance”: the principle of legislative definition of the conditions and procedure for social insurance; compulsory insurance of persons in accordance with the types of social insurance and the possibility of voluntary insurance in cases provided by law; providing state guarantees for the realization of their rights by insured persons; formation and use of insurance funds on the basis of solidarity and subsidies, etc.

Conclusions and prospects for the development. Based on the analysis of the principles of social insurance against accidents at work and occupational diseases enshrined in the legislation, it is proposed to supplement this list with the principle of self-government, which stipulates that all members of the insurance system, ie insured and insurers, are equally responsible for insurance fund management.

Keywords: principles of law, social security, social insurance, accident, occupational disease.

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

ПОПОВА СОФІЯ ОЛЕГІВНА

аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.121.2

DOI: 10.37772/2518-1718-2020-3(31)-14

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

У статті досліджуються основні підстави виникнення особистих немайнових прав юридичних осіб. Встановлено, що такі права поділяються на загальні і спеціальні, відповідно, цей критерій застосовується до визначення зазначених підстав. Зроблено висновок, що ознакою юридичних осіб є публічність її виникнення. Проведено аналіз окремих особистих немайнових прав організацій і встановлено, що певні з них з'являються у юридичної особи у зв'язку з певними умовами.

Ключові слова: юридична особа, суб'єктивні права, особисті немайнові права, класифікація, підстави виникнення.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що роль юридичної особи у економічному і правовому розвитку держави є достатньо вагомою. Підприємства, великі корпорації стають рушійною силою науково-технічного прогресу, збагачують своїми фінансовими здобутками і забезпечують робочими місцями мільйони людей, у той час, коли органи публічної влади, різноманітні установи, зокрема, навчальні заклади, служби, медичні комплекси допомагають в управлінні державними справами, сприяють комфортному життю населення і функціонують для розвитку суспільства. У зв'язку з цим, правове забезпечення здійснення та захисту сутності і діяльності зазначених організацій є важливим елементом досягнення вказаних цілей. Тому, для вдосконалення законодавчих положень стосовно юридичних осіб, необхідно дослідити таку ознаку особистих немайнових прав як специфічність їх підстав виникнення, адже вона взаємопов'язана із сутністю організації.

Аналіз останніх досліджень. Проблемами особистих немайнових прав юридичних осіб, зокрема, їх виникненням займалися такі вчені, як Ю. М. Жорнокуй та С. О. Сліпченко. У тому числі, в цілому особисті немайнові права і їх підстави вивчали В. В. Качуровський та Р. О. Стефанчук. В попередніх наукових працях нами також досліджувалися окремі питання, пов'язані з такими правами юридичної особи. Під час визначення поняття та ознак вказаних

прав організацій, ми зазначали, що особисті немайнові права юридичних осіб – це абсолютні суб'єктивні невіддільні права, які мають специфічні підстави виникнення і припинення, які спрямовані на задоволення як немайнового, так і майнового інтересу, не обмежуються виключним переліком та можуть набувати економічного змісту і які індивідуалізують суб'єкта цивільно-правових відносин як організацію [1, с.67]. А це означає, що як і будь-які суб'єктивні права, вони не можуть з'являтися нізвідки.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз правових аспектів виникнення особистих немайнових прав юридичних осіб. Проте, для того, щоб визначити їх природу, необхідно встановити їх примірну класифікацію, яка стане критерієм поділу для підстав виникнення особистих немайнових прав юридичних осіб.

Викладення основного матеріалу. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) містить Книгу другу «Особисті немайнові права фізичної особи», яка закріплює і характеризує здійснення та захист особистих немайнових прав фізичних осіб. Щодо юридичних осіб, то відповідно до зазначеного нормативно-правового акту, вони мають тільки три особисті немайнові права і згадку про те, що є інші, та що вони захищаються так само, як і такі права фізичної особи. По своїй правовій природі зазначені права юридичних осіб схожі з такими правами фізичних

осіб, але у подібних суб'єктів вони розкривають різні можливості, тому до них складно застосувати одні й ті ж законодавчі положення.

Варто розглянути уже усталені права фізичної особи для того, щоб відрізнити їх від прав юридичних осіб і запропонувати своє бачення на їх класифікацію. Р. О. Стефанчук виділяє такі два типи особистих немайнових прав фізичних осіб: а) універсальні (загальні), які мають фундаментальний характер та належать усім без винятку фізичним особам; б) окремі (спеціальні), якими наділені окремі фізичні особи унаслідок здійснення ними певної поведінки, наділення певним спеціальним правовим статусом, або за інших обставин, що прямо передбачені законом) [2, с. 5].

Якщо провести аналогію особистих немайнових прав юридичних осіб з правами фізичних осіб, то права перших також можна розділити на два вищезгадані типи: а) загальні особисті немайнові права, які належать усім без винятку юридичним особам, незалежно від виду, організаційно-правової форми та майнової наповненості, тобто пов'язані із сутністю організації, її створенням, так чи інакше впливають із законодавчих актів, судових рішень (наприклад, право на таємницю кореспонденції, право на інформацію, право на недоторканність ділової репутації, які прямо закріплені у ЦК України); б) спеціальні особисті немайнові права, які мають первинну розмежувальну ознаку, тобто якими наділені окремі юридичні особи залежно від будь-якої відокремлюючої властивості порівняно з іншими організаціями (наприклад, право на спростування недостовірної інформації, для здійснення якого необхідно визнання таких відомостей неправдивими судом). На підставі цього, можна класифікувати і підстави виникнення особистих немайнових прав на загальні і спеціальні, адже критерієм виступає саме те, як з'являються ці права у організації.

Так як особисті немайнові права фізичних осіб виникають з моменту народження, загальною підставою виникнення таких прав юридичної особи є момент її створення, тобто державна реєстрація. Це означає, що тепер у організації з'являються такі права як право на існування, право на найменування, право на місцезнаходження, право на діяльність, право на таємницю кореспонденції, на інформацію та на недоторканність ділової репутації та право на захист, тощо.

Проте, юридична особа – не просто звичайна організація, а визнаний державою суб'єкт, тобто держава в інтересах всіх учасників цивільного обороту в особі спеціально уповноважених на те органів здійснює нагляд за дотриманням законодавства при створенні такого суб'єкта права. Відповідно, характерною для юридичної особи ознакою стає публічність їх

виникнення і припинення, що дозволяє відокремити юридичну особу від організації, яка не має такого статусу [3, с. 77]. Тому недаремно законодавець визначив юридичну особу як організацію, створену і зареєстровану в установленому законом порядку [4].

Згідно абз. 3 ч. 2 ст. 81 ЦК України юридичні особи публічного права створюються відповідним рішенням органу державної влади або органу місцевого самоврядування і можуть мати лише такі особисті немайнові права, які відповідають повноваженням цієї юридичної особи [4]. Відтак, можемо говорити про те, що і особисті немайнові права таких суб'єктів не лише виникають із рішенням відповідного органу публічної влади, а й безпосередньо нерозривно пов'язані з таким рішенням, адже воно, як правило, має в собі мету, завдання та основи цілі створення юридичної особи. Варто зазначити, у цьому контексті, що така організація не може набувати право на вільний вибір місцезнаходження, діяльності та право на об'єднання, адже все це завчасно визначено у розпорядчому акті і за необхідно проведення яких-небудь змін, для здійснення нової мети утворюється нова юридична особа.

Проте, до загальних ми також відносимо і право на фірмове найменування, хоча для його набуття, комерційна юридична особа повинна публічно заявити про себе з таким найменуванням – виступити з якимось позначенням серед споживачів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 489 ЦК України право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого використання цього найменування та охороняється без обов'язкового подання заявки на нього чи його реєстрації незалежно від того, чи є комерційне найменування частиною торговельної марки [4]. Отже, виникнення такого права пов'язується з моментом його першого використання. Проте, у законодавстві не визначено, що слід розуміти під цим моментом. Тому чи можна вважати закріплення в установчих документах юридичної особи її комерційного найменування підставою виникнення прав на нього? Чи буде достатнім для виникнення такого права виготовити упаковку для продукції з нанесенням на неї комерційного найменування? У зазначених прикладах про існування цього найменування буде відомо обмеженому колу осіб, які безпосередньо пов'язані з юридичною особою. З іншої сторони, чи слід момент першого використання пов'язувати з доведенням комерційного найменування до широкого загалу. Наприклад, коли воно використовується у рекламі або товар було представлено на виставці в упаковці з нанесеним комерційним найменуванням. У такому випадку це найменування стає відомим необмеженому колу осіб [5, с. 387–388]. Відповідно, визначити конкретний юридичний факт – власне момент виникнення цього

права є неможливим, але можна стверджувати, що він пов'язаний з метою фактичного представлення юридичної особи третім особам – вираженням своєї товарної політики.

Також, варто звернути увагу на те, що не всі юридичні особи набувають те чи інше загальне право у зв'язку зі створенням. Наприклад, право на найменування виникає у банку тільки після отримання дозволу від Національного банку України. Щодо виникнення права на захист, то його первинна форма виникає з моменту створення юридичної особи, але також його появу провокує вчинення правопорушення. Безпосередньо під час реалізації цього права, наприклад, поновлення порушеного особистого немайнового права, спростування недостовірної інформації (у разі її поширення), припинення протиправної поведінки тощо, з'являються супровідні особисті немайнові права юридичної особи і в такому разі підставами їх виникнення буде саме недотримання законодавчих норм цією юридичною особою або іншою особою щодо першої. Зокрема, право на захист виникає також після завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди юридичній особі. Після цього воно трансформується одночасно і у право на компенсацію. Завдання моральної шкоди у юридичних осіб відноситься до захисту їх ділової репутації [6, с. 269]. Отже, це є окремою підставою виникнення права на захист.

Отже, ми визначили, що підставами виникнення загальних особистих немайнових прав організацій є, у першу чергу – їх створення шляхом державної реєстрації або видання розпорядчого акту органом публічної влади, також підставою є отримання відповідного дозволу, порушення таких прав, а ще абстрактна форма набуття організацією комерційного найменування, тобто представлення юридичної особи третім особам публічно з конкретною назвою.

Тепер зосередимо свою увагу на спеціальних особистих немайнових правах юридичної особи, які з'являються у неї у зв'язку з її особливими ознаками: порядком створення, організаційно-правовою формою, здійсненням підприємницької діяльності та інше. Так як ми стверджували раніше, юридична особа публічного права наділяється особистими немайновими правами у зв'язку з метою її створення. Відповідно, підставою виникнення права на владні повноваження буде рішення органу державної влади та місцевого самоврядування. Таке право не є безмежним і з'являється не у всіх юридичних осіб публічного права, проте після його набуття, організація діє на власний розсуд і це дає підстави стверджувати, що воно відповідає ознакам особистих немайнових прав. Також спеціальним є право на випуск і розміщення акцій. Значить, підставою його виникнення є створення юридичної особи з такою організаційно-

правовою формою як акціонерне товариство, та, державною реєстрацією випуску відповідних цінних паперів.

Ще одне особисте немайнове право юридичної особи, яке потрібно згадати – це право на економічну конкуренцію. Це право виникає лише у комерційних юридичних осіб. Складно визначити момент виникнення такого права, адже з його поняття, зазначеного у ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», випливає, що особа бере участь у змаганнях з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами [7]. Тому навряд чи можна сказати, що підставою виникнення особистого немайнового права юридичної особи на економічну конкуренцію є створення підприємства. Проте, власні досягнення – це оціночне поняття і визначити момент здобуття переваг також потребує дослідження у кожному конкретному випадку. А от підставою виникнення права на захист від недобросовісної конкуренції є здійснення іншим суб'єктом господарювання будь-яких дій у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим звичаям у підприємницькій діяльності [8, с. 32].

Серед сучасних публікацій усе частіше з'являються наукові праці, автори яких припускають або стверджують про здатність правочинів створювати особисті немайнові права. Зазначено, що на підставі договору про надання послуг зв'язку виникає право на таємницю кореспонденції, на підставі договору з адвокатом – право на адвокатську таємницю, на підставі договору банківського рахунку або вкладу – право на банківську таємницю. З укладенням договору комерційної концесії одна юридична особа може отримати певний обсяг ділової репутації. Але сама по собі ділова репутація не може бути передана користувачеві як окрема складова предмета договору. У цьому випадку користувач, використовуючи засоби індивідуалізації правоволодільця (комерційне найменування, торговельна марка), у такий спосіб опосередковано використовує його ділову репутацію [9, с. 223].

У додаток до цього, у сфері правовідносин інтелектуальної власності правочин може породжувати перехід не лише майнових, а й деяких особистих немайнових прав. Наприклад, договір про передачу права на публікацію і поширення твору, права на депонування рукопису і права на переклад тощо. Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать суб'єктам права, які набули свого статусу в результаті створення або державної реєстрації прав на об'єкт права інтелектуальної власності. Особливості набуття права, тобто визначення моменту, з якого у особи виникає особисте немайнове право інтелектуальної власності залежить від характеристики об'єкта такого права. Тлумачення змісту ч. 2

ст. 423 ЦК України дозволяє зробити висновок, що у випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть виникати не у творця, а у, наприклад, у юридичної особи, де працює працівник-автор, у замовника, тощо. Причому ці права можуть відчужуватися [10, с. 68], відповідно право на них буде виникати у того, кому передають згідно договору як підстави.

Щодо об'єктів промислової власності, то аналізуючи чинне законодавство, особисті немайнові права на ці об'єкти виникають з моменту державної реєстрації таких прав [11, с. 121]. Тому, підставами виникнення цих прав є створення і реєстрація у встановленому законом порядку, тобто їх визнання, адже «власне закріпити» за собою особисте немайнове право інтелектуальної власності юридичної особи можна лише тоді, коли вона його або зареєструє, або фактично здійснює.

Іноді буває ситуація, коли виникнення одного особистого немайнового права юридичної особи тягне за собою виникнення іншого при наявності певних умов. Наприклад, підставою виникнення права на спростування недостовірної інформації є факт встановлення судом цієї інформації недостовірною.

Але не потрібно забувати, що юридична особа також може виникнути і під час реорганізації вже існуючої юридичної особи. Відповідно до ст. 104 ЦК України у разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників [4]. Тобто, при злитті, приєднанні, поділі або перетворенні первинної юридичної особи, яка припиняється, її права переходять до новоствореної організації. Таким чином, окремі особисті немайнові права у новій юридичної особи фактично не виникають, а існують ще з моменту державної реєстрації первинної. Проте, у цій ситуації не можна визначити підставу виникнення особистих немайнових прав юридичної особи, яка припиняється у правонаступника, адже перехід можливий лише тоді, коли обоє контрагентів є суб'єктами права, а як передати правонаступнику права, якщо його ще не існує? У такому випадку, законодавець резервує за майбутньою юридичною особою, можливість мати цивільні права і обов'язки раніше, ніж вона набере правового статусу,

що законом пов'язується з реєстрацією [12, с. 304]. Варто зазначити, що не можливо передати всі особисті немайнові права одній юридичної особи – іншій, навіть якщо це правонаступник, адже певні особисті немайнові права є тісно пов'язаними з цією особою і є невіддільними від неї. Наприклад, якщо охарактеризувати деякі з цих прав юридичних осіб, то право на місцезнаходження, на найменування, на діяльність можуть виникати у правонаступника у випадку, якщо ця юридична особа має на меті або знаходиться за тією ж адресою, або називатися так само, як і попередня, або здійснювати ту саму діяльність. Проте, ці права все одно мають свої особливості і з'являються у новоствореної юридичної особи з певним матеріальним комплексом: документами, дозволами, ліцензіями. Ця особливість впливає на подальший розвиток юридичної особи, яку щойно створено, зокрема, на її конкурентоспроможність та адаптації на ринку, якщо мова йде про підприємницькі юридичні особи.

Отже, спеціальні особисті немайнові права юридичної особи мають різні ознаки підстав виникнення, зокрема, це те, що вони з'являються у організації у зв'язку з їх приналежністю до певного виду, організаційно-правової форми та чи здійснює вона підприємницьку діяльність, у той же час можна прослідкувати таку підстави як договори, накази і розпорядження, заповіт, реєстрація засобів індивідуалізації, інше право тощо.

Висновки. Підводячи підсумок, можна стверджувати, що абсолютна більшість особистих немайнових прав юридичних осіб виникає з моменту її створення, а отже, підставою їх виникнення є державна реєстрація. Однак, поширені випадки, за умови настання яких, у юридичної особи може виникати певне право. Мова йде про зовнішні чинники, юридичні факти, що виникають поза волею конкретної організації, однак тим чи іншим шляхом впливають на її обсяг прав. Це питання є доволі актуальним, адже коло обставин, які своїми наслідками можуть мати виникнення, зміну чи припинення особистих немайнових прав для певного суб'єкта правовідносин є дуже різноманітним, що, в свою чергу, відображається і на самих особистих немайнових правах такої організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова С. О. Поняття та ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 64-68.
2. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: Автореф. дис ... д-ра юрид. наук. Київ: б. в., 2007. 40 с.
3. *Методология исследования проблем цивилистики: сб. ст., посвящ. памяти проф. А.А. Пушкина*. Под ред. Ю.М. Жорнокуя и С.А. Слипченко. Харьков. Право. 2017. 432 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

5. Басай О. В. Первинні підстави виникнення прав інтелектуальної власності. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2012. С. 387-388.
6. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монографія. под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков. Право. 2014. 672 с.
7. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 №2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
8. Енциклопедія цивільного права України/ Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького України; відп. ред. Я.М. Шевченко. К: Ін Юре, 2009. 952 с.
9. Якубівський І.Є. Проблеми правового регулювання договору комерційної концесії (франчайзингу). *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, Харків, 24 травня 2019 р. / МВС України, Харків.нац.ун-т.внутр.справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків. ХНУВС. 2019. С. 222-226.
10. Сліпченко С. О. Здатність правочинів породжувати, змінювати та припиняти особисті немайнові права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32(2). С. 66-73. С. 68
11. Качуровський В.В. Здійснення особистих немайнових прав інтелектуальної власності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1(1). С. 121-123.
12. Шишка Н.В. Щодо питання виникнення правоздатності в юридичних осіб. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 24 трав. 2019 р. /МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків, обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України»). Харків: ХНУВС, 2019. 368 с. С. 303-305.

REFERENCES

1. Popova S. O. (2018). Poniattia ta oznaky osobystykh nemainovykh prav yurydychnykh osib: pytannia teorii. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 4, 64–68 [in Ukrainian].
2. Stefanchuk R. O. (2007). Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib u tsyvilnomu pravi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Metodologiya issledovaniya problem tsivilistiki: sb. st. posvyashch. pamyati prof. A. A. Pushkina. Yu. M. Zhornokuya, S. A. Slipchenko (Ed.). (2017). Kharkov: Pravo [in Russian].
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
5. Basai O. V. (2012). Pervynni pidstavy vynyknennia prav intelektualnoi vlasnosti. *Naukovi pratsi NU OYuA – Scientific works of NU OYUA*, 12, 387–388 [in Ukrainian].
6. Kharkovskaya tsivilisticheskaya shkola: zashchita subyektivnykh grazhdanskikh prav i interesov. I. V. Spasibo-Fateyevoy (Ed.). (2014). Kharkov: Pravo [in Russian].
7. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentzii: Zakon Ukrainy vid 11.01.2001 №2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> [in Ukrainian].
8. Entsyklopediia tsyvilnoho prava Ukrainy; In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho Ukrainy. Ya. M. Shevchenko (Ed.). (2009). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
9. Yakubivskiy I. Ye. (2019). Problemy pravovoho rehuliuвання dohovoru komertsii no kontsesii (franchaizynhu). *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. svitlii pamiati O. A. Pushkina (Kharkiv, 24 travnia 2019 r.) – Problems of civil law and process: Proceedings of the Scientific and Practical Conference*; MVS Ukrainy, Kharkiv.nats.un-t.vnutr.sprav; Kharkiv. oblasnyi oseredok Vseukr. hromad. orh. «Asotsiatsiia tsyvilistiv Ukrainy». Kharkiv: KhNUVS, 222–226 [in Ukrainian].
10. Slipchenko S. O. (2015). Zdatnist pravochyniv porodzhuvaty, zminiuvaty ta prypyniaty osobysti nemainovi prava. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, Seriya: Pravo*, 32(2), 66–73 [in Ukrainian].
11. Kachurovskiy V. V. (2016). Zdiisnennia osobystykh nemainovykh prav intelektualnoi vlasnosti. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 1(1), 121–123 [in Ukrainian].
12. Shyshka N. V. (2019). Shchodo pytannia vynyknennia pravozdatnosti v yurydychnykh osib. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. svitlii pamiati O. A. Pushkina (Kharkiv, 24 travnia 2019 r.) – Problems of civil law and process: Proceedings of the Scientific and Practical Conference*; MVS Ukrainy, Kharkiv.nats.un-t.vnutr.sprav; Kharkiv. oblasnyi oseredok Vseukr. hromad. orh. «Asotsiatsiia tsyvilistiv Ukrainy». Kharkiv: KhNUVS, 303–305 [in Ukrainian].

ПОПОВА СОФІЯ

аспірантка кафедри гражданского права и процесса
Харьковского национального университета внутренних дел

ОСНОВАНИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

В статье исследуются основания возникновения личных неимущественных прав юридических лиц. Установлено, что такие права делятся на общие и специальные, соответственно, этот критерий применяется к определению указанных оснований. Сделан вывод, что признаком юридических лиц является публичность ее возникновения. Проведен анализ отдельных личных неимущественных прав организаций и установлено, что определенные из них появляются у юридического лица в связи с определенными условиями.

Ключевые слова: юридическое лицо, субъективные права, личные неимущественные права, классификация, основания возникновения.

POPOVA SOFIIA

Post-graduate student of Civil Law and Procedure Department
Kharkiv National University of Internal Affairs

THE BASIS OF THE APPEARANCE OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF LEGAL ENTITIES

Problem setting. The role of a legal entity in the economic and legal development of the state is quite important. Legal support for the implementation and protection of the essence and activities of these organizations is an important element in achieving these goals. Therefore, in order to improve the legal provisions for legal entities, it is necessary to investigate such a feature of the features of non-property rights as the specificity of their origin, through interaction with the essence of the organization.

Analysis of recent researches and publications. Among the researchers who in their works addressed the issue of the basis of the appearance of personal non-property rights it should be noted Y. M. Zhornokuy and S. O. Slipchenko, V. V. Kachurovsky and R. O. Stefanchuk. Previous research has shown that personal non-property rights of legal entities have specific basis of the emergence. It is concluded that since a legal entity is created on the basis of state registration, the state thus recognizes it as a subject of law.

Target of research. Our study is based on the certain aspects of the emergence of definite rights of these subjects of legal relations because legal entities take a special place in the development of the state. The main aim of the study is to research the basis of the appearance of personal non-property rights of legal entities.

Article's main body. Due to the fact that a legal entity is created on the basis of state registration, the state recognizes such a person as a subject of law. This indicates that the characteristic of a legal entity is the publicity of the emergence. Determining the classification of personal non-property rights of legal entities, their differentiation into general, which are related to the essence of the legal entity and special, which have a primary distinguishing feature. These species helped to apply this criterion to the basis for such rights. The analysis of separate personal non-property rights of the organizations is carried out and it is established that certain of them appear at the legal entity in connection with certain conditions, that is special personal non-property rights of the legal entity appear at the organizations in connection with their belonging to a certain kind, organizational and legal form and whether it carries out business activities. It is determined that the moment of the emergence of the right to economic competition cannot be established.

Conclusions and prospects for the development. The base for the emergence of general personal non-property rights of organizations are, first of all – its creation through state registration or issuance of an administrative act by a body of state power and local self-government. Also the basis is to obtain an appropriate permit, violation of such rights, the task of property or moral damage, as well as an abstract form of acquisition by the organization of a commercial name. Special basis of the emergence of personal non-property rights of legal entities are the basics with a primary distinguishing feature. This issue is quite relevant and requires further research.

Keywords: legal entity, subjective rights, personal non-property rights, classification, basis of the appearance.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України та Видавництво «Право» запрошує всіх зацікавлених осіб опублікувати свою наукову роботу у тридцять другому номері журналу «Право та інновації».

Журнал внесено до переліку наукових фахових видань (Наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Журнал розповсюджується за передплатою (ТОВ «АС-Медіа») **Передплатний індекс 86689. Вартість підписки складає 422,7 грн./1 екземпляр/1 квартал.**

Журнал розповсюджується за передплатою (Укрпошта). **Передплатний індекс 86689. Вартість підписки складає 400 грн./6 місяців/2 екземпляри.**

Умови публікації у журналі:

1. Надати копію квитанції:

1.1. про передплату журналу на **6 місяців** у будь-якому поштовому відділенні зв'язку України (індекс 86689) до **15.11.2020 р.**;

1.2. або копію квитанції про оплату публікації НДІ ПЗІР (за 1 статтю) до 15.11.2020 р.

2. Оформити статтю та подати згідно вказаних вимог.

3. Заповнити відомості про автора.

4. Надіслати рукопис статті в електронному вигляді на електронну адресу: ndipzir@gmail.com до 15.11.2020 р.

Традиційно в журнал приймаються статті за такими напрямками:

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право;

12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення;

12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

12.00.11 – міжнародне право;

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології;

08.00.04 – економіка та управління підприємствами.

Редакція у разі необхідності може здійснити переклад розширеної анотації, більш детальну інформацію можна отримати в редколегії. У разі самостійного перекладу автором розширеної анотації англійською редакційна колегія перевіряє переклад. У випадку виявлення значних помилок редакція залишає право відмовити в публікації статті.

Опублікований журнал «Право та інновації» буде розісланий за поштовими адресами авторів. Оформлення передплати автором передбачає отримання 1 авторського екземпляру та 1 наступного номеру журналу. Оплата НДІ ПЗІР передбачає отримання виключно авторського екземпляру.

Всю додаткову інформацію ви можете отримати на сайті журналу <http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/information/authors> та за телефоном: (057) 700-06-64.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Підписано до друку з оригінал-макета 29.09.2020.
Формат 60×84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 11,6. Обл.-вид. арк. 10,00. Вид. № 2199.
Тираж 55 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Контактний тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-25-44